

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงในด้านความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนา จังหวัดนครนายก: กรณีศึกษา ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก” ผู้ศึกษาวิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย

1. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วย ความหมายของวัฒนธรรม ประเภทของวัฒนธรรม องค์ประกอบของวัฒนธรรม และความสำคัญของวัฒนธรรม
2. แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว แนวคิดที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวในบริบทที่เกี่ยวกับคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา
3. แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
4. ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วยทฤษฎีต่างๆ ดังนี้ ทฤษฎีว่าด้วยสาเหตุ ทฤษฎีวิวัฒนาการ ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ ทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่
5. ทฤษฎีการสร้างวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วย ความหมายของการสร้างวัฒนธรรม ลักษณะสังคมชนบทที่กำลังเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย
6. ประวัติความเป็นมา ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

1.1 ความหมายของวัฒนธรรม

“วัฒนธรรม” เป็นคำที่เกิดขึ้นในภาษาไทย ในสมัยที่รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีได้มองเห็นความสำคัญเรื่องนี้ คำเดิมเป็นภาษาอังกฤษ คือ “Culture” ในตอนแรก “พระมหาหรรษา” แห่งวัดมหาธาตุ ได้แปลคำนี้ว่า “ภูมิธรรม” แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงสังเกตเห็นคำว่า “ภูมิธรรม” มีความหมายค่อนข้างคงที่ พระองค์ท่านทรงประสงค์ให้คำนี้มีความหมายในลักษณะที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จึงแปลใหม่ว่าเป็น

“วัฒนธรรม” และการนำมาใช้สืบทอดกันมาตลอดสมัยที่ประเทศไทยมีกระทรวงวัฒนธรรมและคงใช้อยู่ปัจจุบัน

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542

(<http://rirs3.royin.go.th/word19/word19a0.asp>) 19/05/53 ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ไว้ว่า สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมในการแต่งกาย, วิถีชีวิตของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา ในพระราชบัญญัติวัฒนธรรม พุทธศักราช 2485 หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน ทางวิทยาการ หมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมกันใช้ในหมู่พวกของตน

พระยาอนุমানราชชน (2515: 100) ได้นิยามว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เลียนแบบกันได้ เอาอย่างกันได้ วัฒนธรรมจึงเป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนสมัยก่อนสืบทอดกันมาเป็นประเพณี วัฒนธรรมจึงเป็นทั้งความคิดเห็นหรือการกระทำของมนุษย์ในส่วนรวมที่เป็นลักษณะเดียวกัน และสำแดงให้เห็นปรากฏเป็นภาษา ความเชื่อ ระเบียบ ประเพณี

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2534: 21) ได้สรุปว่า วัฒนธรรม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์นี้มนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้นใหม่ทุกชั่วอายุคน แต่จะรับระบบความสัมพันธ์ที่ตกทอดมาจากอดีต มีความซับซ้อนมากต้องอาศัยการถ่ายทอดปลูกฝังเป็นเวลานาน

พัทธา สายหู (2540: 24) ได้ให้ความหมายว่า วัฒนธรรม หมายถึง แบบอย่าง ลักษณะชีวิตของแต่ละกลุ่มซึ่งประกอบด้วยอุปกรณ์และวิธีการต่างๆ ที่สมาชิกของกลุ่มยึดถือร่วมกันในการ ดำเนินชีวิตตราบเท่าที่ยังเป็นสมาชิกของกลุ่ม เช่น พุดจาภาษาสำเนียงเดียวกัน หรือเครื่องเดียวกัน กินอยู่อย่างเดียวกัน ปลูกบ้านเรือนแบบเดียวกัน ใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน มีปรัชญาและศาสนาแบบเดียวกัน ฯลฯ

สุพัตรา สุภาพ (2525: 99) กล่าวถึงวัฒนธรรมว่ามีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่างอันเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ วิธีการในการปฏิบัติการจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่างๆ ในการควบคุมและการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

สรุป วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน ซึ่งถ่ายทอด เอาอย่างกันจากคน

สมัยก่อน จนสืบทอดเป็นประเพณี มีทั้งวัฒนธรรมทางความคิดและการกระทำของมนุษย์ ซึ่งแสดงออกให้ปรากฏเป็นภาษา ความเชื่อ ประเพณี

1.2 ประเภทของวัฒนธรรม

ในแผนแม่บทวันอนุรักษ์มรดกไทย 2541-2544 (คณะกรรมการดำเนินงานและประสานงานวันอนุรักษ์มรดกไทย 2541: 2) ได้กล่าวถึงคำว่า วัฒนธรรม คือ รูปแบบวิถีชีวิตซึ่งเป็นจิตวิญญาณของผู้คนที่ทำให้เกิดความสบายใจ อยู่เย็นเป็นสุขแก่บุคคล ครอบครัว ชุมชน และเผ่าพันธุ์ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1.2.1 มรดกทางวัฒนธรรม (Culture) ได้แก่ สิ่งที่มีมนุษย์ได้เคยสร้างไว้เพื่อประโยชน์ในการใช้สอย การดำรงชีพ และพิธีกรรมต่างๆ หลักฐานทางวัฒนธรรมในอดีต ได้แก่ ซากบ้านเรือน ซากโบสถ์วิหาร ศาสนสถาน ซากกำแพงเมืองคูเมือง สถานที่ประกอบพิธีกรรม หรือเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในอดีต ฯลฯ แบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยได้ 3 ประเภท

- 1) โบราณสถาน หรือสิ่งก่อสร้างในอดีต
- 2) โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ หรือรูปเคารพ ด้วยขามเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ
- 3) จารึก หนังสือ เอกสารโบราณ สมุดไทย จดหมายเหตุ

1.2.2 วัฒนธรรมร่วมสมัย (Living Culture) คือรูปแบบเฉพาะที่คนปัจจุบันใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นรูปแบบที่บรรพบุรุษสร้างขึ้น ปรับปรุงพัฒนาสืบทอดมาจนถึงพวกเรา และมีลักษณะเฉพาะที่แสดงให้เห็นว่า เป็นคนเผ่าใด ชาติใด บางท่านเรียกกลุ่มวัฒนธรรมนี้ว่า ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวิถีชีวิต

วัฒนธรรมในยุคนี้แบ่งย่อยออกเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ 5 ประเภท คือ วัฒนธรรมด้านการดำรงชีพ วัฒนธรรมด้านภาษา วัฒนธรรมด้านศาสนา วัฒนธรรมด้านศิลปะ วัฒนธรรมด้านสังคมรวมถึงเศรษฐกิจการเมือง การปกครอง มีกรอบ ดังนี้

- 1) วัฒนธรรมในการดำรงชีพ (Life) ประกอบด้วย การทำมาหากินที่ยั่งยืน อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัย
- 2) วัฒนธรรมด้านภาษา (Language) มีความหมายรวมถึงการพูด การเขียน การอ่านและกิริยาอาการของผู้คนที่ทำให้สามารถสื่อสารสืบทอดและสร้างความรักความสามัคคีในเผ่าชน
- 3) วัฒนธรรมด้านศาสนา ได้แก่ พิธีกรรม ความเชื่อ วินัย ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศีลธรรม จริยธรรม จรรยาบรรณ ที่ทำให้สังคมเกิดสันติสุข

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ	
ห้องสมุดงานวิจัย	
วันที่.....	พ.ศ. 2555
เลขทะเบียน.....	245437
เลขเรียกหนังสือ.....	

4) วัฒนธรรมด้านศิลปะและสุนทรียภาพ ได้แก่ ความงาม ความเพลิดเพลิน ความสนุกสนานของการดำรงชีวิต เช่น การก่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การตกแต่งบ้าน นาฏศิลป์ ดนตรี การละคร ฟ้อนรำ กีฬา และการละเล่นของประชาชน เป็นต้น

5) วัฒนธรรมด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ซึ่งเป็นกฎกติกา ในการดำรงอยู่ร่วมกัน และพัฒนาสังคมเผ่าพันธุ์ให้เจริญก้าวหน้าในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

1.2.3 ภูมิปัญญาและเทคโนโลยี คือความรู้ความชำนาญ ที่เป็นศาสตร์ที่สืบทอดกันมาโดย การปฏิบัติ บอกเล่า การจดบันทึก ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตดังกล่าวข้างต้น แบ่งออกเป็นกรอบใหญ่ๆ 9 กรอบ

- 1) ภูมิปัญญาด้านการทำมาหากิน
- 2) ภูมิปัญญาด้านการศึกษา
- 3) ภูมิปัญญาด้านศาสนา ศีลธรรม
- 4) ภูมิปัญญาด้านศิลปะ สุนทรียภาพ
- 5) ภูมิปัญญาด้านสังคม
- 6) ภูมิปัญญาด้านเศรษฐกิจ การค้า การพาณิชย์
- 7) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรม
- 8) ภูมิปัญญาด้านการเมือง
- 9) ภูมิปัญญาด้านการปกครอง

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ (2540: 117) ได้แบ่ง วัฒนธรรมเป็น 4 ประเภท คือ

1) คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางศีลธรรมและทางจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องของ “คติ” คีอทางหรือหลักดำเนินชีวิต

2) เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย หรือขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีความสำคัญเสมอด้วยกฎหมาย คือ บางอย่างแม้ไม่มีกฎหมายห้ามไว้ แต่ถ้าใครทำเข้าก็เป็นทั้งรังเกียจของสังคม เป็นที่น่าอับอายขายหน้า เพราะถือกันว่าเสียหาย

3) วัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ ไม่ใช่หมายถึงเฉพาะวัตถุทางศิลปกรรมเท่านั้น แม้บ้านเรือน เครื่องแต่งกาย เครื่องใช้ ถนนหนทาง และสิ่งประกอบความเป็นอยู่ทุกชนิด ก็จัดเข้าในวัตถุธรรมทั้งสิ้น

4) สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางสังคม คือ วัฒนธรรมในการติดต่อเกี่ยวข้องกับกลุ่มชน เช่น มารยาทบนโต๊ะอาหาร มารยาทในการโดยสารรถไฟ รถประจำทาง มารยาทในการเข้าสังคม

สรุป ประเภทของวัฒนธรรม แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1) มรดกทางวัฒนธรรม ได้แก่ สิ่งที่มีมนุษย์เคยสร้างไว้เพื่อประโยชน์ในการใช้สอย ดำรงชีพและพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งมีหลักฐานทางวัฒนธรรมในอดีต ได้แก่ ซากบ้านเรือน โบราณสถาน โบราณวัตถุ จารึก หนังสือ เอกสาร ใบลาน สมุดไทย จดหมายเหตุ

2) วัฒนธรรมร่วมสมัย คือ รูปแบบเฉพาะที่คนปัจจุบันใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นรูปแบบที่บรรพบุรุษสร้างขึ้น ปรับปรุงพัฒนาสืบทอดจนถึงพวกเรา มีลักษณะเฉพาะ แสดงให้เห็นว่า เป็นคนเผ่าใด ชชาติใด ซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะ 5 ประเภท คือ วัฒนธรรมด้านการดำรงชีพ วัฒนธรรมด้านภาษา วัฒนธรรมด้านศาสนา วัฒนธรรมด้านศิลปะ วัฒนธรรมด้านสังคมรวมถึง เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง

3) ภูมิปัญญาและเทคโนโลยี คือ ความรู้ความชำนาญ ที่เป็นศาสตร์สืบทอดกันมา โดย การปฏิบัติ การบอกเล่า การจดบันทึก ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

1.3 องค์ประกอบของวัฒนธรรม

ในด้านองค์ประกอบของวัฒนธรรมไทย พระยาอนุนามราชชน (2501 , อ้างถึงใน กรมศิลปากร, 2541: 50) ได้แบ่งไว้ 5 องค์ประกอบ คือ

1.3.1 *เผ่าพันธุ์การดำรงชีพ (Life)* เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับรูปร่างหน้าตา เผ่าพันธุ์ของคน การดำรงชีพ เช่น อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค ตลอดจนที่อยู่อาศัย

1.3.2 *สังคม (Social)* เกี่ยวข้องกับครอบครัว การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกัน ตลอดจนพัฒนาการ เศรษฐกิจ อุตสาหกรรมและการเมืองการปกครอง

1.3.3 *ศาสนาและจริยธรรม (Religion)* เป็นเรื่องของความเชื่อพื้นฐาน กิริยามารยาทการประพฤติปฏิบัติตลอดจนจารีตประเพณี

1.3.4 *สุนทรียศาสตร์ (Aesthetic)* เป็นเรื่องของรสนิยมความงาม ตลอดจนถึงการละเล่นพื้นบ้าน ภาพลักษณ์ที่ประชาชนแสดงออกในด้านดนตรี การละคร ฝอเนร่า และภาพลักษณ์ของที่อยู่อาศัย

1.3.5 *ภาษาและวรรณกรรม (Language)* เป็นเรื่องของการสืบสานสืบทอดความรู้ เช่น การพูด การขีดเขียน และการอ่าน เพื่อความเข้าใจของเผ่าพันธุ์

ไพบูลย์ ช่างเรือน (2542: 24-25) ได้แบ่งองค์ประกอบทางวัฒนธรรม 4 ข้อ ดังนี้

1) *องค์ประกอบเกี่ยวกับความคิด (Concept)* ได้แก่ ความเชื่อ ความเข้าใจ ทศนคติ ตลอดจนอุดมการณ์ต่างๆ เช่น ความเชื่อเรื่องพระเจ้าองค์เดียวหรือหลายองค์ ความคิดเห็นหรืออุดมการณ์ในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง การบริหาร ความเข้าใจเรื่องมนุษย์ การยอมรับว่าสิ่งใดควรหรือสิ่งใดไม่ควร ถูกหรือผิด ซึ่งจะเป็นเครื่องวัดหรือมาตรฐานในการตัดสินใจของคนตลอดจนเป็นเครื่องวัดเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคม

2) องค์ประกอบทางพิธีการ (Usage) เป็นเรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในสังคม เช่น พิธีกรรมต่างๆ การแต่งงาน การบวชนาค พิธีทางศาสนา พิธีการต่างๆ ในการติดต่อกับบุคคลในรูปแบบต่างๆ หรือภาวะการณ์ต่างๆ กันออกไป รูปแบบความสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆว่าจะมีวิธีการอย่างไร เป็นต้น

3) องค์ประกอบทางวัตถุ (Instrumental and symbolic objects) คือ วัฒนธรรมทางวัตถุที่สามารถจับต้องได้แบบมีรูปร่าง เช่น เครื่องมือ บ้าน โรงเรียน วัด นอกจากนี้ยังรวมถึง ภาษา เขียน สัญลักษณ์ในการติดต่อ หรือสื่อความหมาย มาตรการต่างๆซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มนุษย์คิดค้นหรือสร้างขึ้นมา

4) องค์ประกอบเกี่ยวกับองค์กร (Organization of association) เป็นการมองในลักษณะของสถาบัน หรือองค์การสมาคมต่างๆในสังคมซึ่งหมายถึงกลุ่มที่มีการจัดอย่างเป็นระเบียบ มีโครงสร้าง และหน้าที่อย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ระเบียบข้อบังคับ ตลอดจนวัตถุประสงค์ไว้ในองค์กร ซึ่งจะมีตั้งแต่ระดับเล็กสุด คือ ครอบครัว จนถึงระดับใหญ่สุดคือ องค์การสหประชาชาติ

สรุป องค์ประกอบของวัฒนธรรม แบ่งเป็น 5 องค์ประกอบ คือ

1) เผ่าพันธุ์การดำรงชีพ เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับรูปร่างหน้าตา เผ่าพันธุ์ การดำรงชีพที่ต้องอาศัยปัจจัยสี่

2) สังคม เกี่ยวข้องกับครอบครัว การอยู่ร่วมกัน การทำมาหากิน ตลอดจนพัฒนาการเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง

3) ศาสนาและจริยธรรม เป็นเรื่องของความเชื่อพื้นฐาน กิริยามารยาท การประพฤติปฏิบัติตลอดจนจารีตประเพณี

4) สุนทรียศาสตร์ เป็นเรื่องของความสวยงาม รสนิยม ซึ่งแสดงออกในด้านดนตรี การละคร ฝีมือ และภาพลักษณ์ของที่อยู่อาศัย

5) ภาษาและวรรณกรรม เป็นเรื่องของการสืบสานการถ่ายทอดความรู้ เช่น การพูด การอ่าน และการเขียน เพื่อความเข้าใจของเผ่าพันธุ์

1.4 ความสำคัญของวัฒนธรรม

วีระ บำรุงรักษ์ (อ้างใน กรมศิลปากร, 2541: 27-28) ได้กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมได้ 4 ประการ คือ

- 1) เป็นเอกลักษณ์ของหมู่คณะ
- 2) เป็นศักดิ์ศรีของหมู่คณะ
- 3) เป็นเครื่องให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ

4) เป็นเครื่องช่วยให้เกิดความมั่นคงในหมู่คณะ

อย่างไรก็ตาม ระบบของวัฒนธรรมแม้จะแตกต่างกันบ้าง แต่ภายในขอบเขตของวัฒนธรรมแล้ว บุคคลแต่ละคนย่อมมีการประพฤติปฏิบัติโดยอาศัยประสบการณ์เกี่ยวกับวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตเป็นรากฐานวัฒนธรรมจะปรุงแต่งให้บุคคลมีพฤติกรรมตามแนวทางของสังคม ซึ่งยากที่จะเปลี่ยนแปลงกันได้ เพราะวัฒนธรรมเป็นรูปแบบและแนวทางในการดำเนินชีวิต กำหนดทัศนคติ ตลอดจนความเชื่อ และค่านิยมต่างๆ ให้แก่ บุคคล สร้างบุคลิกภาพของคน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้ประกอบกันเข้ามาเป็นแบบแผนของวัฒนธรรมส่วนรวม หรือ สังคมอันยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น วัฒนธรรมจึงมีอิทธิพลแทรกซึมอยู่ในสังคมทุกสังคม แม้ว่า วัฒนธรรมบางอย่างมีอิทธิพลและมีความสำคัญต่อการขัดขวางหรือส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าและพัฒนาสังคม เช่น ระบบอาวุโส การยอมรับอำนาจของผู้มีอำนาจเหนือกว่าในวงราชการในการปกครองบังคับบัญชาของสังคมไทยจะมีผลต่อทัศนคติและความประพฤติของบุคคล ซึ่งอาจจะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้า

กระทรวงวัฒนธรรมได้จัดทำแผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ(พ.ศ.2550-2559) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นกรอบทิศทางการดำเนินงานด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ที่ให้ความสำคัญคือ พัฒนาสังคมไทยให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีความรู้คู่คุณธรรม สามารถดำรงภูมิปัญญาของสังคมไทย ตลอดจนสามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมและเท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันและอนาคต

(<http://www.ryt9.com/s/cabt/623472>) 19/05/53

สรุป ความสำคัญของวัฒนธรรม มี 4 ประการ ดังนี้

- 1) เป็นเอกลักษณ์ของหมู่คณะ
- 2) เป็นศักดิ์ศรีของหมู่คณะ
- 3) เป็นเครื่องให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ
- 4) เป็นเครื่องช่วยให้เกิดความมั่นคงในหมู่คณะ

กระทรวงวัฒนธรรมได้จัดทำแผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ.2550-2559) ได้มุ่งเน้นเป้าหมาย ระดับบุคคล ระดับชุมชนและระดับประเทศ เพื่อให้คนไทยมีความรู้ ความเข้าใจงานด้านวัฒนธรรม และสามารถรักษาอัตลักษณ์ของตนบนความหลากหลายทางวัฒนธรรม รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีค่านิยม และปรับปรุงวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับบริบทของชุมชนและสังคม มีความภูมิใจในความเป็นไทยและมีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมและใช้คุณธรรมนำความรู้สร้างสรรค์สังคมให้เข้มแข็งและมั่นคง

2. แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว

เอี่ยม ทองดี (2538: 12) ได้จำแนกวัฒนธรรมข้าวออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมข้าวส่วนที่เป็นนามธรรม หมายถึง แบบแผนการแสดงออก ความเชื่อ ความคิด อุดมการณ์ ระเบียบข้อปฏิบัติ ความดี ความงาม ความถูกต้อง ขอบธรรม ความรัก ภูมิปัญญา เทคนิควิธีการแก้ปัญหา วิธีคิด เป็นต้น

2. วัฒนธรรมข้าวที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย อาหาร วัชควาย ไร่นา ขนรักษาโรค ฯลฯ ของสังคมชาวนาชาวไร่

วัฒนธรรมข้าวทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมดังกล่าวข้างต้นล้วนเป็นเอกลักษณ์ที่สังคมชาวนาชาวไร่ เข้าใจ ชาบซึ้งและใช้ร่วมกัน และชาวนาชาวไร่ได้สั่งสมเลือกสรร ปรับปรุงแก้ไขจนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม สามารถใช้ป้องกันและนำพาชีวิตไปสู่เป้าหมายได้ ซึ่งแบบแผนพฤติกรรมและผลงานต่างๆดังกล่าวนี้เป็นวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ของชนส่วนใหญ่ของสังคมไทย

นอกจากนั้น เอี่ยม ทองดี ยังได้กล่าวต่อไปว่า วัฒนธรรมข้าวทั้ง 2 ประเภทข้างต้นนั้น ประกอบด้วยเหตุปัจจัยหลัก 2 ส่วน คือ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาวนา กับส่วนที่เกี่ยวข้องกับข้าว

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาวนา วัฒนธรรมข้าว หมายถึง แบบแผนการประพฤติปฏิบัติ วิถีการดำเนินชีวิต การแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่างๆที่เป็นเอกลักษณ์ ที่มีความเข้าใจซาบซึ้งร่วมกันซึ่งได้สั่งสมสร้างสรรค์ปรับปรุงแก้ไขจนถือว่าเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และนำมาใช้เป็นเครื่องมือเป็นแนวทางเป็นมาตรการในการแก้ไขปัญหาลดลงจนนำพาชีวิตไปสู่เป้าหมายตามความต้องการของชาวนาหรือสังคมชาวนา

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับข้าว วัฒนธรรมข้าว หมายถึง ลักษณะทางกายภาพ รูปแบบ วิธีการ กระบวนการ เครื่องมือเครื่องใช้ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ความรู้ ภูมิปัญญา สภาพแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นมาจากอดีต จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของสังคมของชาวนา ชาวไร่สืบมา ทั้งนี้เนื่องจากข้าวมีบทบาทสำคัญต่อชาวไร่ชาวนาเป็นอย่างยิ่ง ชาวไร่ชาวนาเห็นว่า ข้าวเป็นองค์รวมของธรรมชาติ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ

ด้านร่างกาย ข้าวเป็นอาหารที่หล่อเลี้ยงให้เจริญเติบโต อยู่เย็นเป็นสุข จะหาสิ่งใดมาหล่อเลี้ยงร่างกายเหมือนข้าวไม่มี มนุษย์ได้ปฏิบัติธรรม ได้บรรลุธรรมสูงสุดอันเป็นเป้าหมายของชีวิต ได้ก็เพราะอาศัยข้าวหล่อเลี้ยงร่างกายเป็นสำคัญ

ด้านจิตใจ ข้าวเป็นสายใยร้อยรัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ดินฟ้าอากาศ ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติอื่นๆ ให้เกิดขึ้นสืบเนื่องถึงกันอย่างลึกซึ้ง ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติเปิดโอกาสให้มนุษย์ได้พัฒนาตนเองเพื่อบรรลุเป้าหมายตามอุดมการณ์ได้

2.1 แนวคิดที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวในด้านการผลิต

สุภางค์ จันทวานิช (2541: 30-31) ได้แบ่งช่วงเวลาเกี่ยวกับวิธีการผลิตข้าวออกเป็น 4 ยุค คือ

1. ยุคของการเก็บเกี่ยวรวบรวมข้าว คือการเก็บเกี่ยวพืชผลที่เกิดตามธรรมชาติตามบริเวณที่ราบ สามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำต่างๆ ซึ่งข้าวจะเติบโตขึ้นร่วมกับหญ้า กลุ่มคนที่เร่ร่อนไปในอดีตก็เก็บเกี่ยวเมล็ดพันธุ์ข้าวเหล่านี้เป็นอาหาร ในขณะนั้นทำเป็นเพียงอาหารประเภทหนึ่งหรืออาหารเสริมของสังคมเท่านั้น มิได้เป็นอาหารหลัก กลุ่มคนที่รวมกันเป็นสังคมก็เป็นกลุ่มเคลื่อนที่ขนาดเล็กที่ย้ายถิ่นที่อยู่ไปเรื่อยๆ สภาพการผลิตเช่นนี้เกิดตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์และสังคมไทยก็ยังไม่เกิดขึ้นในระบายนั้น อย่างไรก็ดีในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในประเทศไทยก็มีร่องรอยจากหลักฐานทางโบราณคดีของสังคมที่เก็บรวบรวมข้าวเช่นนี้แล้วเช่นในวัฒนธรรมห้วยบิลท์ เวียดนาม และวัฒนธรรมบ้านเชียงในไทย

2. ยุคการเพาะปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย กล่าวคือ มนุษย์เริ่มรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและฤดูกาลในการถากถางป่าแล้วผลิตข้าวขึ้นเองโดยหยอดเมล็ดข้างลงไปในรู รอให้ฝนตกเพื่อต้นข้าวจะได้เจริญเติบโต การเพาะปลูกเช่นนี้ทำได้หนึ่งหรือสองครั้งแล้วย้ายที่ไปทำที่ใหม่ จึงเป็นวิธีการผลิตแบบเลื่อนลอย ในระยะต้นๆ วัฏจักรของการหมุนเวียนกลับมาปลูกข้าวใหม่ในที่เดิมจะทำทุกสิบปี สังคมที่ใช้วิธีการผลิตแบบนี้จะย้ายถิ่นที่อยู่ทุกๆ 2-3 ปี ในสังคมดังกล่าวจะไม่มีแบบแผนการตั้งหมู่บ้าน แบบบ้านก็เป็นบ้านธรรมดาเพราะจะทิ้งไปในระยะเวลาอันสั้น อาณาเขตของการเพาะปลูกจะคลุมเครือไม่ชัดเจน สุดแต่แต่เงื่อนไขของธรรมชาติการผลิตข้าวแบบนี้ทำได้ในสังคมที่ตั้งป่าซึ่งมีประชากรไม่หนาแน่น อาศัยวัฏจักรทางนิเวศวิทยาทำให้ดินที่เพาะปลูกแล้วคืนสู่สภาพอุดมสมบูรณ์ใหม่ด้วยตัวเองแล้วกลับมาเพาะปลูกอีกครั้ง

3. ยุคการเพาะปลูกข้าวแบบนาหว่าน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อสังคมหยุดตั้งหลักแหล่งอยู่กับที่แล้วมนุษย์ถากถางป่าเป็นทุ่งโล่งเพื่อเพาะปลูกข้าว โดยอาศัยน้ำที่ไหลหลากเข้ามาในทุ่งนาหล่อเลี้ยงให้ข้าวเติบโต นาแบบนี้ยังไม่มีคันนาและยังไม่มีชลประทาน ตามทุ่งนายังมีพืชชนิดอื่นปะปนอยู่มาก เทคนิคการทำนาหว่านคือศึกษาความลาดเอียงของพื้นที่เพื่อการกะเนการไหลท่วมของน้ำที่หลากเข้ามาและการเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับน้ำหลากลักษณะนี้

4. ยุคการเพาะปลูกข้าวแบบนาดำ แต่เมื่อชุมชนเติบโตและสมาชิกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว วิธีการเพาะปลูกข้าวแบบนาหว่านก็ถูกปรับเปลี่ยนเป็นแบบนาดำ ซึ่งเป็นแบบแผนที่ปฏิบัติกันแพร่หลายที่สุดในสังคมไทย ในการเพาะปลูกข้าวแบบนาดำ ผู้ปลูกจะต้องทำคันนาแบ่งเป็น

ส่วนๆ สำหรับการควบคุมปริมาณน้ำที่ไหลเข้าออก และยังต้องใช้การชลประทานเข้ามาช่วยการให้น้ำ ซึ่งใช้เนื้อที่ในการเพาะปลูกน้อย แต่ผู้ปลูกต้องใช้แรงงานมากเริ่มตั้งแต่แรงงานในการทำคันนา ในการขุดคลองส่งน้ำ ในการทอดกล้า ถอนกล้า ตลอดจนการเก็บเกี่ยว ความซับซ้อนเหล่านี้จึงต้องมีการจัดระเบียบทางสังคมที่ซับซ้อนขึ้นรองรับเพื่อให้การผลิตดำเนินไปด้วยดี เกิดการเรียกหน่วยวัดที่นาว่า ตะบึงนา หรือวันนา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นรูปสี่เหลี่ยมมีคันนาเป็นเส้นกำหนดเขต และมีหน่วยการแบ่งที่นาเป็น งานและไร่ งาน คือ ขนาดพื้นที่ที่ควยตัวเขื่องจะไถได้หมดเพียงครึ่งวัน และ ไร่ คือ ขนาดพื้นที่ที่ไถได้หมดในหนึ่งวัน มาตราวัดจึงกำหนดให้ สองงานเป็นหนึ่งไร่ มาตราวัดการตวงเมล็ดข้าวก็เกิดตามมาเป็นระเบียบสังคมใหม่ โดยใช้ขนาดของกระบุงที่ตวงข้าว ซึ่งเรียกว่า กระบุงลูกศัศ กระบุงขนาดนี้ 40 กระบุง จะตวงข้าวเต็มเกวียน จึงเกิดมาตราตวง 40 ศัศ เป็นหนึ่งเกวียน

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการผลิตข้าวในวัฒนธรรมข้าวไทยดังที่ได้กล่าวมานั้น มีความเกี่ยวข้องอยู่กับวิวัฒนาการสังคมมนุษย์ กล่าวคือ มนุษย์จะเปลี่ยนจากวิธีการผลิตแบบหนึ่งไปสู่อีกแบบหนึ่งเมื่อสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปจนเงื่อนไขทางนิเวศวิทยาทางการเกษตรและจำนวนประชากรในสังคมนั้นๆ กำหนดให้ต้องปรับตัวและเปลี่ยนวิธีการผลิตข้าว อย่างไรก็ตาม ยังคงมีสังคมหรือชุมชนในโลกปัจจุบันที่ยังคงใช้วิธีการผลิตแบบแรกๆ อยู่เพราะยังไม่มีเงื่อนไขความจำเป็นกำหนดให้ต้องปรับตัว

2.2 แนวคิดที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมการบริโภค

พัทธา สายหู (2528: 70) ได้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรมการบริโภค ไว้ว่า หมายถึง ธรรมเนียมประเพณี วิธีการต่างๆ ที่คนในชุมชนหรือสังคมหนึ่งยึดถือปฏิบัติกันมาในเรื่องที่เกี่ยวกับการบริโภคอาหารทุกขั้นตอน

โดยวัฒนธรรมการบริโภคนั้น พัทธา สายหู (2528: 75) กล่าวว่า จะต้องมียอดประกอบ 5 ประการ คือ

- 1) การรู้ว่าสิ่งใดในธรรมชาติเป็นอาหารได้และวัสดุอาหารแต่ละชนิดมีคุณประโยชน์อย่างไร
- 2) การมีวิธีการเก็บหาวัสดุอาหารนั้นมาแปรรูปให้บริโภคได้
- 3) การมีกฎเกณฑ์ของสังคมกำหนดเงื่อนไขของการบริโภคตามสถานภาพของบุคคล
- 4) การมีข้อบัญญัติกำหนดประเภทของอาหารสำหรับเทศกาลต่างๆ เช่น โอกาสปกติ หรือโอกาสพิเศษ
- 5) คติความเชื่อเหนือธรรมชาติเกี่ยวกับอาหารและการบริโภคอาหาร

2.3 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยน

2.3.1 ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2538: 67-68) ได้เสนอทฤษฎีสังคมวิทยา ซึ่งมีประเด็นที่สำคัญโดยสรุปดังนี้ ตัวแบบการแลกเปลี่ยนของทฤษฎีของทฤษฎีนี้มีสมมติฐานสำคัญว่า มนุษย์แต่ละคนมีความต้องการอะไรหลายอย่างในชีวิต แต่ตัวเองไม่สามารถจะสนองความต้องการของตนเองด้วยตนเองได้ทั้งหมดได้ จะต้องอาศัยผู้อื่นมาช่วยสนองความต้องการเหล่านั้นด้วยจึงจะครบ นอกจากนั้นมนุษย์แต่ละคนยังต้องการผลตอบแทนจากการแลกเปลี่ยนสิ่งต่างๆระหว่างกันให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ดังนั้น เนื่องจากมนุษย์ต้องการสิ่งต่างๆจากผู้อื่น จึงต้องเข้าสู่สัมพันธ์หรือติดต่อกับผู้อื่น และเนื่องจากแต่ละคนต้องการผลประโยชน์ตอบแทนมากที่สุดที่ตนนำไปแลกเปลี่ยนสิ่งที่ดีมีความยุติธรรมขึ้น ความต้องการกันและกันจึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกัน กฎระเบียบที่ร่วมกันสร้างขึ้นจะควบคุมความประพฤติของกันและกัน กฎระเบียบที่อำนวยความสะดวกสูงสุดจะช่วยรักษาสัมพันธภาพให้ดำรงอยู่ได้นานและมั่นคง

สิ่งที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนอาจเป็นวัตถุสิ่งของ เช่น ข้าวปลาอาหาร ของใช้ต่างๆ เครื่องมือ เครื่องอำนวยความสะดวก และที่ไม่เป็นวัตถุสิ่งของ เช่น ความรัก ความเห็นอกเห็นใจ ความห่วงใย ความปรารถนาดี ข้อมูลข่าวสาร และคำปรึกษาเป็นต้น ของที่เป็นวัตถุและไม่เป็นวัตถุเหล่านี้ มีความสำคัญต่อมนุษย์ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน จึงเป็นสิ่งบังคับให้มนุษย์ต้องติดต่อสัมพันธ์และดำรงความสัมพันธ์เอาไว้ตราบเท่าที่ความสัมพันธ์ยังอำนวยความสะดวกมากที่สุด

ความสัมพันธ์ทางสังคม ตามแนวทฤษฎีนี้ได้ตั้งแต่ระหว่างมนุษย์ตั้งแต่สองคนซึ่งให้และรับผลตอบแทนต่อกันโดยตรง ไปจนถึงระหว่างหลายคน ซึ่งการให้และการรับเป็นไปโดยอ้อม ความสัมพันธ์ซับซ้อนและเข้าใจได้ยาก แต่บุคคลที่อยู่ในความสัมพันธ์ก็มีความเชื่อศรัทธาจึงได้คงอยู่ในความสัมพันธ์และปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม เพราะคาดว่าจะได้รับผลตอบแทนจากความสัมพันธ์นั้น สังคมจึงดำรงอยู่ได้

2.3.2 รูปแบบวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนในวัฒนธรรมข้าวของไทย

จากการศึกษาของวิมล คำศรี และไพรินทร์ รุยแก้ว (2544: 137-139) พบว่า ชุมชนวัฒนธรรมข้าวรอบทะเลสาบสงขลา มิได้มีผลผลิตครบถ้วนตามความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต การแลกเปลี่ยนข้าวกับผลผลิตอย่างอื่นซึ่งเป็นความจำเป็นพื้นฐานจึงเกิดขึ้น

ชุมชนวัฒนธรรมข้าวรอบทะเลสาบสงขลา ใช้ข้าวเป็นปัจจัยในการแลกเปลี่ยนผลผลิตอื่นๆเพื่อใช้เป็นเครื่องอุปโภคบริโภค ซึ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันหลายอย่าง เช่น แลกกับหัวมัน กุ้ง น้ำตาลโตนด น้ำผึ้ง จาก พริก เกลือ เนื้อหมู ยาเส้น กะปิ ผลไม้ ผักหนามาก พลุ โองน้ำ ไปจนถึงกระเบื้องมุงหลังคา เป็นต้น การถ่ายโอนผลผลิตซึ่งกันและกันโดยมีข้าว

เป็นปัจจัยหลักในการแลกเปลี่ยนดังกล่าวนี้ กระทำกันทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ส่วนลักษณะการแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับเครื่องอุปโภคบริโภคอื่นๆ มีอยู่สองลักษณะ คือ และเป็นข้าวเปลือกและแลกเปลี่ยนข้าวเลียง ตามอัตราที่ทั้งสองฝ่ายตกลงกันอย่างมีตรภาพ ลักษณะการแลกเปลี่ยนส่วนใหญ่เป็นการ “แบ่งกันใช้ ให้กันกิน” และชาวนามักจะเป็น “ผู้ให้” เสียมากกว่า ส่วนจุดแลกเปลี่ยนมีอยู่หลายแห่ง เช่น ที่บ้าน ที่ตลาดนัด ที่วัด และที่จุดนัดพบอื่นๆ เช่น ท่าเรือหรือจุดจอดเรือ เป็นต้น

จากวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนข้าวในลักษณะ “มีตรภาพ” “แบ่งกันใช้ ให้กันกิน” และ “สัจจวาจา” ต่อกันดังกล่าว ทำให้การแลกเปลี่ยนข้าวกับเครื่องอุปโภคบริโภคอื่นๆ ระหว่างชุมชนเดียวกัน หรือต่างชุมชนอย่างต่อเนื่องจึงทำให้เกิดผลเป็นพลังอำนาจชุมชนขึ้นดังเช่น การปฏิสัมพันธ์ต่อกันในวงกว้าง การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม การย้ายถิ่นที่อยู่ การถ่ายโอนผลผลิต และการเกื้อกูลพึ่งพาซึ่งกันและกันของการสวาย้านนับ โยค เป็นต้น

2.3.3 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวในบริบทเกี่ยวกับคติความเชื่อ และ พิธีกรรม ที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา

ความเชื่อและพิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าวซึ่งล้วนแล้วแต่วางอยู่บนรากฐานของความเชื่อที่ว่า ต้องปฏิบัติต่อแม่โพสพด้วยความเหมาะสมและด้วยความเคารพนับถือ กล่าวอีกนัยหนึ่งข้าวเป็นตัวแทนธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ที่เกื้อกูลให้มนุษย์ดำรงชีพสืบเผ่าพันธุ์ได้ตลอดมา ในตำนานของมนุษย์ ข้าวจึงมีบุญคุณต่อชีวิตจนได้รับสมมติเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นเทพ เมื่อมนุษย์ต้องพึ่งพาก็ต้องนอบน้อม นับถือ และปฏิบัติให้ถูกต้อง (เอกวิทย์ ณ ถลาง 2544: 40) สังคมไทยเป็นสังคมประเพณีดังนั้นการสื่อคุณค่าและความหมายของข้าวจึงออกมาในรูปคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา ดังคติความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ดังนี้

1) คติความเชื่อ พิธีกรรม

(1) ความเชื่อเรื่องตำนานแม่โพสพ

ภาพที่ 2.1 แม่โคสหรือแม่โพสพ

ที่มา : ร้านมิชัย ต.คำพราน อ.วังม่วง จ.สระบุรี

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544: 41) ได้สรุปตำนานข้าวหรือตำนานแม่โพสพของภาคกลางไว้ว่า แม่โพสพเป็นเทวีแห่งข้าว วันหนึ่งที่เมืองไพสาลี มนุษย์ได้ปรึกษาหารือกันว่าระหว่างพระพุทธเจ้ากับแม่โพสพใครมีคุณมากกว่ากันที่ประชุมมีความคิดเห็นว่า พระพุทธเจ้ามีพระคุณยิ่งใหญ่กว่าแม่โพสพ แม่โพสพและพระเพชรลลอรณได้ยินดังนั้นก็ข้องใจ เสียแรงที่รักษาเลี้ยงมนุษย์มา มนุษย์ไม่เห็นความดี จึงหนีไปป่าหิมพานภูเขาคิชฌกูฏเมื่อแม่โพสพจากไปก็เกิดความอดอยากขึ้นในโลกมนุษย์ทานาไม่มีข้าวมีแต่เกลบนมนุษย์จึงชวนกันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าให้พระมาตุลีเชิญนางกลับมา พระมาตุลีตามไปถึงเขาทบกัณฑ์ไปไม่ได้ จึงใช้ปลาสดลาไปตามต่อจนพบ ปลาสดลาได้อ้อนวอนขอให้แม่โพสพกลับคืนโลก นางตอบว่า “อยู่ที่นี่เราสบาย ถ้าจะไปใจแม่หาย เพราะเขาไม่รู้บุญคุณ แม่จะให้แต่เมล็ดข้าวไปรักษาแก่ฝูงคน เมื่อเก็บให้หนักถึงเรา เราจะไปปีละหน ๑ ครั้งดูทุกคนเก็บเกี่ยวแล้วให้ทำขวัญ” นางได้มอบเมล็ดข้าว 7 เมล็ดไปทำพันธุ์ พระเพชรลลอรณให้แม่เหล็กอันหนึ่งเพื่อไปทำพรว้า แม่โพสพยังสั่งด้วยว่า เมื่อมนุษย์ทำไร่ไถนาเมื่อข้าวใกล้สุกก็ให้จัดพิธีทำขวัญ ให้แต่งด้วยข้าวขวัญ

ปลาสดลาคกลับมามีพระมาตุลีฟังตามคำแม่โพสพ พระมาตุลีรับเมล็ดข้าวแล้วเหาะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ระหว่างทางหยุดพักอาบน้ำ นกกระจาบแอบลักเมล็ดข้าวสองเมล็ดแล้วหนีไป ข้าวนั้นตกลงมายังโลกมนุษย์กลายเป็นข้าวผี พระมาตุลีนำเมล็ดข้าวไปเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงเรียกมนุษย์มาประชุมกัน ทรงอธิบายเรื่องให้ฟังแล้วทรงแจกเมล็ดข้าวให้แก่มนุษย์ตั้งแต่นั้นมา เมื่อข้าวสุกมนุษย์จะทำขวัญแม่โพสพเป็นประจำทุกปี

เมียงซอ ธีรบุญญาและปรกรณ์ คงสวัสดิ์ (2551: 65-70) ได้กล่าวถึงตำนานข้าวหรือตำนานแม่โพสพของชนเผ่าหลายชนเผ่าในภาคเหนือไว้ว่า เรื่องที่บอกกล่าวของพี่น้องชนเผ่าบนดอยสูงและพื้นราบ ตรงกันจนน่าประหลาด ได้เล่าถึงกำเนิดของข้าวที่ต่างกัน แต่ก็มิหลายสิ่งทีคล้ายกัน อย่างเช่นสมัยก่อนข้าวมีขนาดใหญ่กว่าในปัจจุบันมากนัก กินแค่เมล็ดเดียวก็อิ่ม ที่สำคัญชาวบ้านไม่ต้องปลูกข้าวเอง ข้าวหว่านตัวเองได้ เมื่อข้าวสุกออกรวงเมล็ดข้าวก็จะบินเข้ายุ้งฉางข้าวเอง แต่ด้วยคนทำผิดกับข้าวผู้มีบุญคุณ จึงทำให้คนต้องทำนาปลูกข้าวกินเองสืบมาจนปัจจุบัน เช่นที่คนเผ่าคนแก่คนเมืองเล่าว่า

เมื่อถึงฤดูหว่านดำข้าว ข้าวจะหว่านตัวเองลงในท้องนาเตรียมไว้ เมื่อข้าวสุกเต็มทีก็พากันหลุดจากรวงแล้วบินไปเข้ายุ้งข้าว แต่วันหนึ่งแม่ย่ากำลังซ่อมแซมยุ้งฉางแต่ยังเข้าไปไม่ได้จึงบินวนเวียนอยู่บริเวณยุ้งข้าวจนทำให้แม่ย่ารำคาญจึงหยิบไม้ตีเมล็ดข้าวจนแตกกระเจิง ข้าวพากันโกรธคนมาก ต่อจากนั้นเป็นต้นมาเมล็ดข้าวจึงมีขนาดเล็กจนเท่าปัจจุบัน และคนต้องปลูกและเก็บเกี่ยวข้าวกันเอง

ส่วนแม่เผ่าชาวเมียนได้จับขานนิทานให้ฟังเช่นกันว่า ข้าวแต่เดิมมีชีวิต พุดได้เดินได้เพราะมีผีข้าวที่ชื่อ อิมกุ้มมูม สิงสถิตอยู่ สมัยก่อนข้าวมีขนาดใหญ่เท่าผลแตงโม เวลา นำมากินต้องใช้มีดปอกเปลือกและหั่นเป็นชิ้นเล็กๆแล้วนำไปต้ม การปลูกข้าวในสมัยก่อนไม่ต้อง ปลูกมาก เพียงวันเดียวก็พอกินไปทั้งปี เมื่อข้าวออกรวงชาวบ้านก็พากันไปเก็บเกี่ยว เมื่อรวงข้าวถูก เก็บเกี่ยวไป ตกกลางคืน อิมกุ้มมูม จะทำให้ข้าวออกรวงใหม่

อยู่มาวันหนึ่งพ่อแม่ใช้ให้ลูกไปเก็บเกี่ยวข้าวอย่างเช่นเคย จนหลายวัน เข้าลูกเกิดความขี้เกียจ เก็บเกี่ยวเท่าไรข้าวก็ไม่รู้จักหมดเสียที จึงได้มาแอบดูว่าข้าวออกรวงมาใหม่ ได้อย่างไร จนถึงยามค่ำคืนจึงได้เห็นผีข้าวเสกให้ต้นข้าวออกรวงใหม่ เมื่อเห็นเช่นนั้น เด็กชายจึงไล่ ทุบตีผีข้าวจนหนีไป ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาข้าวไม่สามารถออกรวงเองได้อีก ชาวบ้านต้องปลูกข้าวกิน กันเอง

แต่ข้าวก็ยังเดินมาอยู่ฉางเองได้เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จ ครั้นเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว สามิได้ให้ภรรยาทำความสะอาดยังฉางเพื่อเตรียมรับเมล็ดข้าวแต่ภรรยาก็กลับขี้เกียจ ไม่ยอมทำความสะอาดจึงเสร็จไม่ทัน ข้าวเดินทางมาถึงยังฉางต่างแย่งกันขึ้นยุ้งกันอย่างวุ่นวาย ข้าวบางเมล็ดเดินชน ตัวภรรยาทำให้นางโกรธมากจึงใช้ด้ามไม้กวาดตีข้าว ข้าวพากันโกรธและหนีจากไป ทำให้คนอด อยาก ครั้นเมื่อคนไม่มีข้าวกิน มนุษย์จึงขอให้หนูและนกกระจะจกนำข้าวกลับมาให้ สัตว์ทั้งสองจึง ออกเดินทาง แต่ก็ได้กลับเพียงพันธุ์ข้าวที่มีขนาดเล็กเท่าปัจจุบัน แถมต้องดำนากิน ข้าวของตัวเอง

เช่นเดียวกับตำนานข้าวของชาวม้งได้เล่าว่า ข้าวและมนุษย์กำเนิดมา พร้อมกัน แต่ต้นข้าวยังไม่เป็นเหมือนเช่นทุกวันนี้ สมัยก่อนเทวดาสร้างดินไม้ขึ้นมาต้นหนึ่ง ลำต้น เป็นอ้อย ฝักเป็นข้าวโพดและดอกเป็นข้าว พืชทั้งหมดออกผลไม่พร้อมกัน ภายหลังเทวดาได้แบ่ง พืชออกจากกัน เป็นต้นข้าว อ้อย มันและข้าวโพด และได้แบ่งพันธุ์ข้าวเป็นข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ใน เวลาต่อมา

เมื่อมนุษย์ถือกำเนิดขึ้นมาพร้อมกับเทวดาที่คอยช่วยเหลือทุกสรรพสิ่ง มนุษย์ได้ขอความช่วยเหลือจากเทวดาว่าทำอย่างไรจึงจะมีอาหารกิน เทวดาแนะนำให้คนกินพืช ชนิดหนึ่งที่เรียกว่าข้าว สามารถนำมาเป็นอาหารของมนุษย์ได้ แต่ข้าวอยู่ในดินแดนที่ห่างไกล ออกไป เทวดาจึงให้คนช่วยบินไปเอาข้าวมา แต่นกกลับมาเมื่อเปล่าไม่สามารถเอามาได้ คนจึงให้ วานให้สุนัขไปเอามาให้ สุนัขนำข้าวกลับมาให้ 3 ลูก และมนุษย์ได้นำเมล็ดไปขยายพันธุ์เป็นเวลา 3 ปี คนจึงตั้งสำนักบุญคุณของสุนัขที่นำข้าวมาให้ ทำให้ปัจจุบันนี้ข้าวที่เหลือกิน คนต้องแบ่งข้าวให้ สุนัขทุกมือเป็นสิ่งตอบแทน

ต่อมาไม่นานสมัยที่ข้าวยังมีชีวิตและจะเดินมาอยู่ฉางที่บ้านได้ด้วย ตนเอง ครั้นเมื่อข้าวสุกเต็มที่แล้ว ข้าวได้เดินทางมาอยู่ฉางเจอกับบ้านคนขี้เกียจ นอนตื่นสาย เมื่อ

ข้าวมาถึงบ้าน ข้าวจึงเรียกให้เจ้าของบ้านตื่นมาเปิดยุ้งฉาง แต่เจ้าของบ้านกลับบอกไปว่าจะมากัน
ทำไมกลับไปอยู่ที่ไร่ถึงเวลาแล้วจะไปขนเอามาเอง ข้าวได้ฟังเช่นนั้นจึงโกรธแล้วจึงบอกว่าต่อไป
คนจะต้องขนเอาข้าวขึ้นยุ้งฉางเอง

ถ้าหากเป็นตำนานข้าวของชาวมุขนั้น สมัยก่อนมนุษย์ยังไม่มีข้าวกิน
วันหนึ่งมีนกบินมาจากแดนไกล ได้ถ่ายมูลลงมาใกล้กระท่อมของแม่ม่าย เมล็ดข้าวที่ติดมากับมูลได้
ตกลงไปในรอยเท้าของฟาน เมื่อฝนตกลงมาจึงทำให้ข้าวเจริญงอกงาม แม่ม่ายเห็นดังนั้นจึงนำไป
ขยายพันธุ์ต่อไป ซึ่งข้าวในสมัยนั้นมีชีวิตและมีเมล็ดขนาดใหญ่ เมื่อได้เวลาข้าวสุก เมล็ดข้าวจะเดิน
มายังยุ้งฉางข้าวเองได้ อยู่มาปีหนึ่งได้เวลาข้าวสุกแล้ว แต่ชายเจ้าของบ้านกลับยังทำยุ้งฉางไม่เสร็จ
ข้าวเดินไปเดินมาอยู่หน้ายุ้งฉาง ชายที่กำลังทำยุ้งจึงโกรธและใช้ไม้ฟาดตีเมล็ดข้าว จนทำให้ข้าวหนี
หายไปซ่อนตัวในถ้ำ ทำให้มนุษย์เดือดร้อนไม่มีข้าวกิน จึงได้ไปอ้อนวอนให้นกบินไปตามข้าว
กลับถิ่นนา แต่แล้วนกก็ได้กลับมาเพียงเมล็ดข้าวขนาดเล็กเท่าปัจจุบันนี้

(2) พิธีทำขวัญนา

ก่อนการทำนาชาวนาในภาคกลางจะมีพิธีทำขวัญนา ทั้งนี้เป็น
เพราะที่ดินหรือนาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชาวนามาก เพราะชาวนาใช้ปลูกข้าว เพื่อให้ดินที่ข้าวจะ
เจริญเติบโตงอกงามและให้ผลผลิตสูง ชาวนาจึงนิยมทำพิธีทำขวัญนา โดยมีหมอขวัญเป็นผู้ทำพิธี
และจะมีบทเพลงทำขวัญนา ดังต่อไปนี้

บทพิธีทำขวัญนา

“ศรี ศรี ฤกษ์งามยามดี ปีนี้นฝนชุก น้ำนองน่าสนุกเหลือใจ ชาวไร่ชาวนา
ปรีเปรม เอมอิมหรรษา บ้างก็จับคันไถ ไถนา บ้างก็ตกกล้ากันทั่วทุ่ง ต่างมุ่งทำนาหากิน ข้าขอบูชา
เทพเจ้าในแผ่นดิน เทวารักษ์ อมรินทร์บนฟ้า เทพดรรชนีรุกขชาติทั้งเทพผู้ประสาทน้ำฝน พระแม่
โพสพผู้ดูแลข้าวงอกงาม อีกพระสยามเทวาธิราช พระเสื้อเมืองผู้ปราศจากอคติ จะเชิญมาเสวย
เครื่องบูชา ซึ่งได้จัดหามาถวาย มีบายศรี หัวหมู หมากพลู ถั่วลิสง อ้อยอัน โอชา อันเป็นเครื่องกระยา
เสวย อย่าละเลยสัมปตกลูกมะพร้าว ของควา ของหวาน ขนมนมเนย จงมาเสวยให้อิ่มตำราญ ทั้งของ
หวานของควาสารพัด เครื่องบูชาก็จัดมาพร้อมสรรพ สารพันด้วยพวงเงินพวงทอง ร้อยกรองด้วย
ข้าวดอกดอกไม้ครบครัน เครื่องขบฉันก็มีบริบูรณ์ ขอพระแม่โพสพเจ้าเทือกภู ให้ข้าวกล้างอกงาม
ในนาเหลือล้น ทั้งฟ้าฝนก็อย่าให้ขาด ปราศจากซึ่งสัตว์มาเบียดเบียนให้เสียหาย จงบันดาลให้ฝน
อันตรายจากศัตรู ให้รวงงอกพวงพรวงด้วยเมล็ด เก็บเกี่ยวให้เสร็จทันฤดูกาล ได้ผลตระการเต็มยุ้งฉาง
ทั้งราคาขายนั้นเล่าขอให้ข้าวจะมีราคาขึ้น จะกินกลั่นให้เอร็ดอร่อย พระพิรุณอย่าได้น้อยจนเหือด
แห้ง ให้ผ่อนคลายพอเหมาะพอเจาะ ให้มีจำเพาะจนข้าวแก่ ขอเชิญแม่โพสพรักษาข้าวกล้าในนาให้

รุ่งเรือง ให้เก็บเกี่ยวได้เต็มทุ่งเต็มฉาง จงปกป้องรักษาอย่าให้เจิดจางตลอดไป ขอให้เสวยเครื่องสังเวทให้อิ่มเอมเป็นที่เกษมสำราญฯ บัดนี้ฯ” (งามพิศ สัตย์สงวน 2541: 109)

(3) พิธีทำบุญหน้าบ้านหลังบ้าน

เพื่อขอฝนก่อนปรับดินเพื่อทำนา แล้วยังเป็นการบูชาพระ และเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และให้คนในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข พระจะเสวยคาลาที่เรียกว่า คาลาปลาช่อน ซึ่งตรงกับช่วงฝนเริ่มตก ปลาช่อนจะออกจากที่ซ่อนมาเล่นน้ำฝน หลังจากนั้น (งามพิศ สัตย์สงวน 2536: 79)

(4) พิธีแรกนา

การกำหนดวันจะควันฤกษ์งามยามดีแล้วแต่ละบุคคลที่เชื่อ เช่น เป็นวันคู่วันใดวันหนึ่งในเดือนหก บางรายกำหนดวันตรงกับที่ทางการกำหนดพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ บางรายกำหนดวันตามปีชญาของผู้ทำนา เช่น ปีชวดแรกไถวันอาทิตย์ ปีฉลูแรกในวันพุธ บางรายเชื่อตามโบราณว่าวันแรก คือ วันอาทิตย์ บางรายดูตามปฏิทินหลวง จะแรกไถในวันธงชัยหรืออธิบดี บางรายจะแรกไถตรงกับวันเกิดของตนเองในเดือนหก บางรายกระทำในเดือนหกขึ้น 3 ค่ำ บางรายให้พระตามวัดที่ตนนับถือเป็นผู้กำหนดฤกษ์ให้ (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 28)

(5) พิธีปลุกศาลพระภูมิ

ภาพที่ 2.2 ศาลพระภูมิ

ชาวนาทำเป็นศาลชั่วคราว เรียกว่า ศาลเจ้านา สูงเสมอตา โดยใช้ไม้ไผ่มาสานเป็นแผงสี่เหลี่ยมสำหรับรองรับเครื่องสังเวย บางรายใช้วิธีปักธงสี่สามเหลี่ยมเป็นสี่มุมแทนศาลเพียงตา บนศาลวางด้วยของบูชาเครื่องปฐมฤกษ์ จำนวน 3 รอบ การไถนาบางรายจะดูทิศทางการไถ โดยจะดูว่า หัวหางนาตามปฏิทินหลวงอยู่ทางทิศใด จะไถตามตัวนาไม่ย้อนเกล็ด (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 29)

(6) พิธีแรกหว่าน

ชาวนาบางรายจะทำพร้อมกันไปในวันแรกนา บางรายอาจจะทำในวันอื่นๆ เช่น ใช้วันจันทร์ หรือวันเกิดของตนเอง โดยตั้งศาลเพียงเช่นเดียวกับการแรกไถ หรืออาจจะใช้ปักธงสามเหลี่ยม 5 อัน ปักเป็นรูปสี่เหลี่ยม และตรงกลางนิยมนำธงที่ผ่านพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีทอดผ้าป่า ทอดกฐิน การแรกหว่าน ชาวนาจะเตรียมพันธุ์ข้าวที่จะใช้หว่าน โดยนำไปใส่กระบุงหรือกระป๋องออกมาให้พ้นชายคาบ้านหรือไปที่ต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นมะขามและอัญเชิญแม่โพสพมาวางในภาชนะที่ใส่ข้าว ซึ่งเชื่อว่าวิญญาณแม่โพสพจะสถิตอยู่และนำน้ำอบน้ำมันตมาพรหม จดรูป 3 ดอกปักไว้ในกระบุงข้าวแล้วกล่าวอัญเชิญว่า “ข้าแต่พระศรีโพสพเจ้า วันนี้เล่าเป็นวันดี ขอเชิญแม่ศรีไปสู่ท้องนา ข้าขอมาต่อแม่โพสพ” แล้วจึงนำข้าวไปประกอบพิธีแรกหว่าน (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 29)

(7) พิธีรับท้องข้าว

ในช่วงที่ข้าวอุ้มท้อง ตอนช่วงนี้จะมีพิธีทำขวัญข้าวแม่โพสพ โดยเลือกเอาวันศุกร์เป็นวันทำพิธีในช่วงบ่ายระหว่าง 15-17 นาฬิกา และออกไปทำพิธีที่นาตรงที่เคยปักธงในวันแรกนา จากนั้นจัดเครื่องสังเวยประกอบไปด้วยส้มหรือผลไม้เปรี้ยวๆ เช่น มะขาม เพราะเป็นผลไม้สำหรับคนแพ้อท้อง นอกจากนั้นมี กล้วย 1 ใบ และอ้อยควั่น 1 กระทง กล้วยนั้นจะเป็นกล้วยน้ำว่าดัดเป็นจิ้งๆ แล้วเอาของเหล่านี้ใส่ในชะลอมเล็กๆ นอกจากของเหล่านี้ ยังมีแป้งหอม น้ำมันหอม และหวี 1 เล่ม ใส่พานไปด้วย เอาชะลอมสิ่งของสังเวยผูกห้อยที่คันธง และเอาแป้งหอม น้ำมันหอม ประพรมใบข้าว ต้นข้าวเอาหวีหวีที่ใบข้าวถือเป็นการแต่งตัวแม่โพสพ เสร็จแล้วกล่าวคำรับขวัญ เวลานี้ข้าวหรือแม่โพสพแพ้อท้องเริ่มตั้งครรภ์ จึงนำเครื่องกระยาบวชมาสังเวยและแต่งตัวให้ ขอให้เจริญเติบโตงอกงาม อย่ามีภัยอันตรายต่างๆ มารบกวน เป็นเสร็จพิธี ตอนนี้จะมีการปักเฉลารูปสี่เหลี่ยม หรือจะใช้ธงปลาทูแทนก็ได้ เพื่อเป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ทั่วกันว่าต้นข้าวในนาตั้งท้องแล้ว หรือนำเรือหรือวัวควายเข้าไปเหยียบย่ำให้ต้นข้าวเสียหาย (งามพิศ สัตย์สงวน 2541: 100)

(8) พิธีทำขวัญข้าวในลานนวด

จะกระทำหลังจากที่ได้ขนฟ่อนข้าวมากองไว้ในลานนวดเรียบร้อยแล้ว นั่นก็คือ จะกระทำเมื่อต้องการที่จะนวดข้าว โดยมากจะทำในตอนเย็นของวันศุกร์ จะจัดเครื่อง

สังเวย เครื่องกระยาบวช มีขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ขนมहुช้าง กล้วยน้ำว่าหวิงาม ไข่ต้ม ข้าวปากหม้อ นำไปตองมาทำเป็นบายศรีปากชาม ผ้าถุงใหม่ๆ ธงสีสามเหลี่ยม สร้อยแหวน เงินทอง น้ำนํ้ามนต์ธณีสาร หรือนํ้ามนต์ที่นำมาจากวัดต่างๆที่ชาวบ้านนับถือ การประกอบพิธีจะนำผ้ามาปูกับพื้น นำเครื่องสังเวยมาตั้งและนำธงสามเหลี่ยมมาปักตามพละข้าว (ลอมข้าว) นำผ้าถุงที่เตรียมไว้ และสร้อยแหวนมาแขวนไว้ตรงบริเวณที่ปักธง ผู้ประกอบพิธีจะนิยมใช้ผู้หญิงห่มผ้าสไบเฉียง นั่งพนมมือขอเชิญแม่โพสพ มารับเครื่องสังเวย เสร็จแล้วจะแบ่งส่วนต่างๆของเครื่องสังเวยใส่กระทง หรือแผ่นใบตองนำไปวางไว้ตามพละข้าวแต่ละกองจนครบแล้วนำนํ้ามนต์ที่เตรียมไว้ประพรม ลอมข้าวทั้งไว้ชักระยะหนึ่งพอเสร็จพิธี ผู้ประกอบพิธีจะกล่าวลาแม่โพสพของเครื่องสังเวยให้กับลูกช้าง ซึ่งเป็นลูกหลานของชาวนาเพื่อบริโภคร่วมไป ลูกหลานของชาวนาก็จะจอง หรือจับฉลากว่าตนจะได้กองใด หรืออาจจะใช้วิธีแย่งกันว่าใครจะได้กองมากกว่ากัน ซึ่งสร้างความสนุกสนานให้กับลูกหลานของชาวนาเป็นอย่างยิ่ง ชาวนาที่มีฐานะอาจจะมีการแจกเงินให้กับลูกหลานหลังเสร็จพิธี หลังจากนั้นจะทิ้งช่วงเวลาไว้สามวัน จึงจะรื้อพละข้าวเพื่อนำข้าวมานวด ก่อนจะรื้อฟ่อนข้าวจะต้องประพรมนํ้ามนต์ก่อน เวลารื้อข้าวออกมานวดชาวนาจะพูดว่า “ฟ่อนหนึ่งเป็นเงิน ฟ่อนสองเป็นทอง ฟ่อนสามให้ร่ำให้รวย เป็นเศรษฐีมหาเศรษฐี” (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 31)

(9) พิธีทำขวัญข้าวในยุ้ง

เป็นการทำขวัญข้าวเปลือกในยุ้งฉางก่อนที่จะมีการดักข้าวหรือขายข้าว วิธีการนำเครื่องสังเวย เครื่องตกแต่ง ธงปักสี่ เช่นเดียวกับทำขวัญข้าวในลานนวด แต่ทำเพียงชุดเดียว โดยมากจะทำในวันศุกร์เช่นเดียวกัน (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 32)

(10) พิธีรับขวัญข้าวเข้าลาน

ภาพที่ 2.3 พิธีรับขวัญข้าวเข้าลาน

ชาวนาจะกระทำพิธีกรรมรับขวัญข้าว หรือรับขวัญแม่โพสพจากไร่นาเข้าสู่ลานนวด ซึ่งถือว่าแม่โพสพได้จากไปสู่ไร่นาระยะหนึ่งแล้วกลับเข้าสู่บ้าน ลานนวดจะนิยมทำกันบริเวณที่ว่างของบ้าน เป็นพิธีกรรมรับขวัญแม่โพสพกลับมา พิธีกรรมมักจะกระทำหลังจากที่ขนฟ่อนข้าวนำมาเก็บไว้ในลานนวด ซึ่งใช้ล้อเลื่อน กระแทะ หรือเกวียนที่ขวิดสุดท้ายหรือวันศุกร์ตอนเย็น พิธีกรรมจะกระทำโดยเอาฟางมามัดเป็นหุ่นแม่โพสพ อาจจะแต่งหุ่นด้วยเสื้อผ้าสวยงาม สวมสร้อยแหวน เครื่องประดับพร้อมกับเตรียมเครื่องสังเวย เช่น รับขวัญทั่วไป จากนั้นผู้รับขวัญนิยมใช้ผู้หญิง จะบอกเล่าเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย จากนั้นผู้รับขวัญก็จะเก็บรวงข้าวที่ตกอยู่มา 3 รวง หรือเมล็ดข้าวที่ตกอยู่พร้อมกับเก็บดินในแปลงนามา 3 ก้อน ใส่ในกระบุง ระหว่างเก็บบางคนอาจจะพูดว่า “แม่ศรีโพสพแม่นพดารา แม่จันทรเทวี แม่ศรีสุดา มิ่งมาขวัญมาไปเข้าเกียรติแก้วและถ่านทอง แม่เข้ามาเถิด นีนกหนีหนู นีนูหนีไฟ อยู่ในรูปูระแหง ให้ตะเกองเข้ามาเข้าบ้านให้หมด หนีเถิดแม่มาอยู่กับลูก ไปเลี้ยงลูกหลาน อยู่กับลูกกับเต้าไปจนแก่จนเฒ่า” แล้วอุ้ให้ฮั่ว 3 ถา หลังจากนั้นจะนำผ้าชิ้นผ้าถุง อาจจะเป็นผ้าไหม หรือผ้าม่วงคลุมปากกระบุง แล้วนำเอาคันฉาบหาบคอนกระบุงดังกล่าวเข้าบ้านนำมาเก็บไว้ที่พละข้าว (ลอมข้าว) ที่กองไว้ในลานนวด ระหว่างคอนมาผู้ประกอบพิธีจะไม่มองย้อนไปข้างหลัง หรือชาวนาบางคนอาจจะเก็บรวงข้าวหรือเมล็ดข้าวห่อใส่ผ้า นำมาเสียบติดกับไม้คานหลาวที่ปักอยู่ที่ฟ่อนข้าวที่บรรทุกอยู่บนพาหนะขนฟ่อนข้าว พร้อมกับปักธงขาวหรือแดงหรืออาจใช้ผ้าขาวม้า เป็นเครื่องแสดงให้ทุกคนทราบว่า ได้ขนข้าวเสร็จเป็นที่ยวสุดท้ายแล้ว (อานาจ ศิลวัตร 2535: 32)

(11) พิธีทำบุญลาน

ภาพที่ 2.4 พิธีทำบุญลาน

เป็นการทำบุญเพื่อรับขวัญข้าว เมื่อถึงเดือนยี่ หรือเดือนที่ 1 คือ เดือนมกราคม ของทุกปี หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ชาวบ้านจะขนเอามัดรวงข้าวที่เกี่ยวเสร็จแล้ว นั้นไปกองรวมกันไว้ที่ลานเก็บข้าวด้วยมีความเชื่อว่าข้าวนั้นเป็นพืชเลี้ยงชีวิตที่มีเทพารักษ์ เทพองค์นั้นมีนามว่า "แม่โพสพ" ซึ่งเป็นขวัญข้าวที่เลี้ยงมนุษย์มา การทำบุญมีพระสวดมนต์เย็น ฉันทเข้า เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก เมื่อพระฉันเช้าแล้วก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าว และผูกข้อต่อแขนกันในหมู่ ชาวบ้านผู้ร่วมพิธี มูลเหตุที่ทำเนื่องมาจากชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะหาบฟ่อนข้าวมารวมกัน ไว้ที่ลานนวดข้าว แล้วนำมาวางกองเรียงกันให้สูงขึ้นเรียก คูณลาน ชาวนาที่ทำนาได้ผลเมื่อต้องการ จะทำบุญบำเพ็ญกุศลให้ทาน ก็จะสวดขึ้นที่ลานเป็นสถานที่ทำบุญทำทาน โดยมีญาติพี่น้องมาทำบุญ นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ปะพรมน้ำมนต์ ซึ่งด้วยสายสิญจน์ รอบกองข้าว เมื่อพระสงฆ์ เจริญพระพุทธมนต์แล้ว ถวายอาหาร บิณฑบาตร เสร็จแล้วจึงเลี้ยงคนที่มาในงาน มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะ มีชาวบ้านสองพี่น้องทำนาด้วยกัน เมื่อข้าวเป็นนํ้ามน้องชาย อยากทำข้าวมาบูชาสวดถวายแด่พระสงฆ์มีพระกัสสปะเป็นประธานชวนพี่ชาย แต่พี่ชายไม่ยอมจึง แบ่งนากันทำ พอน้องได้กรรมสิทธิ์ในที่นาแล้ว ก็เอาข้าวในนาของตนทำทานถึง 9 ครั้ง คือเวลาข้าว เป็นนํ้ามน 1 ครั้งเป็นข้าวเม่า 1 ครั้ง เก็บเกี่ยวข้าว 1 ครั้ง จักตอกมัดหนึ่งครั้ง มัดฟ่อนครั้งหนึ่ง กอง ในลานครั้งหนึ่ง ทำเป็นลอมครั้งหนึ่ง เวลาฟาดครั้งหนึ่ง ขนใส่ยุ้งฉาง การถวายทานทุกครั้ง น้องชาย ปรารภนาเป็นพระอรหันต์ ครั้นมาถึงศาสนาพระ โคตมน้องชายได้เกิดเป็นพราหมณ์ นามว่า โกลัญญะได้ออกบวชเป็นพระภิกษุองค์แรก ได้สำเร็จพระอรหันต์เป็นองค์แรกได้รับฐานันดรศักดิ์ที่รัตติกาล ส่วนพี่ชายได้ถวายข้าวในนาข้าวเพียงครั้งเดียวคือในเวลาทำนาแล้วตั้งปณิธานขอให้ สำเร็จเป็นอริยบุคคล ครั้นมาถึงศาสนาพระ โคตมได้มาเกิดเป็นสุภททปริพาชกบวชในพระพุทธศาสนา แต่ไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ดับขันธปรินิพพาน ได้เข้าไปทูลถามความสงสัยกับ พระองค์ภายในมาน เวลานั้นได้สำเร็จเป็นอนาคามีเป็นอริยบุคคลองค์สุดท้าย เพราะถวายข้าว เป็นทานมีอานิสงฆ์มากจึงถือเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้

พิธีกรรมในการทำบุญคูณลาน จะต้องจัดเตรียมสถานที่ทำบุญที่ ลานนวดข้าวของตน การนำข้าวที่นวดแล้วมากองขึ้นให้สูงเรียกว่า คูณลาน จากนั้นนิมนต์พระภิกษุ สงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ จัดน้ำอบ น้ำหอมไว้ประพรมซึ่งด้วยสายสิญจน์รอบกองข้าวเมื่อ พระภิกษุสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้วถวายภัตตาหารเพลแก่พระภิกษุสงฆ์ จากนั้นนำข้าวปลา อาหาร มาเลี้ยงญาติพี่น้อง ผู้มาร่วมทำบุญ พระสงฆ์ฉันเสร็จก็จะประพรมน้ำพุทธมนต์ให้กองข้าว ให้เจ้าภาพและทุกคนที่มาในงาน เสร็จแล้วก็จะให้พรและกลับวัด เจ้าภาพก็จะนำน้ำพระพุทธมนต์ที่ เหลือไปประพรมให้แก่วัว ควาย ตลอดจนเครื่องมือในการทำนาเพื่อความเป็นสิริมงคล

ในปัจจุบันนี้ บุญคุณลานค่อยๆ เลือนหายไป เนื่องจากไม่ค่อยมี
 ผู้สนใจประเพณี ปฏิบัติกัน ประกอบกับในทุกวันนี้ชาวนาไม่มีลานนวดข้าวเหมือนเก่าก่อน เมื่อ
 เกี่ยวข้าวเสร็จ และมัดข้าวเป็นพ่อนๆ แล้วจะขนมารวมกันไว้ ณ ที่ที่หนึ่งของนา โดยไม่มีลานนวด
 ข้าว หลังจากนั้นก็ใช้เครื่องสีข้าวมาสีเมล็ดข้าวเปลือกออกจากฟางลงใส่ในกระสอบและในปัจจุบัน
 ยังมีการใช้รถไถนา เครื่องสีข้าว เป็นส่วนมากจึงทำให้ประเพณีคุณลานนี้เลือนหายไป แต่ก็มีบาง
 หมู่บ้านบางแห่งที่ยังรวมกันทำบุญ โดยนำข้าวเปลือกมา กองรวมกัน เรียก "กุ่มข้าวใหญ่" ซึ่งจะ
 เรียกว่าบุญกุ่มข้าวใหญ่ แทนการทำบุญคุณลาน

(12) พิธีรับขวัญข้าวเข้ายุ้ง

พิธีกรรมรับข้าวเข้ายุ้ง จะกระทำหลังจากที่นวดข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว
 แล้ว จะขนข้าวเข้ายุ้ง ชาวนาบางคนจะขนข้าวเข้ายุ้งในวันสุกข์ หรือวันอังคาร โดยยึดถือคำพูดที่ว่า
 “วันสุกข์เข้าลาน วันอังคารเข้ายุ้ง” พิธีกรรมจะกำหนดขึ้นที่ยุ้งข้าว โดยจะบอกเล่าขานก่อนพร้อม
 กับตั้งเครื่องสังเวย เช่นเดียวกับทำขวัญข้าวทั่วไป แล้วผู้ประกอบพิธีกรรมจะออกไปสู่ลานนวด โดย
 เข้ากระบุงมาเป็นพิธี 1 กระบุง และอัญเชิญรวงข้าวหรือเมล็ดข้าวพร้อมด้วยหุ่นฟางแม่โพสพมา
 พร้อมกันนำไปไว้ในยุ้ง พร้อมกับกล่าวอัญเชิญแม่โพสพมารับเครื่องสังเวย ที่บริเวณกันยั้ง ชาวนา
 บางคนจะนำใบเงินใบทองมาวางไว้โดยถือเคล็ดว่า จะเกิดความมั่งมีศรีสุข (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 33)

(13) พิธีปิดยุ้งข้าว

ภาพที่ 2.5 พิธีปิดยุ้งข้าว

เป็นพิธีที่จะทำหลังจากนวดข้าวขนข้าวเข้ายุ้งเสร็จเรียบร้อยแล้วจะ
นิยมทำกันในเย็นวันศุกร์ โดยหลังจากขนข้าวเข้ายุ้งเสร็จแล้วจะเหลือเมล็ดข้าวไว้ที่ลานนวดข้าว
จำนวนหนึ่งเพื่อประกอบพิธีปักยุ้ง ผู้ประกอบพิธีนิยมใช้เป็นผู้หญิง หรือเด็กผู้หญิงพรหมจารีที่เกิด
ในปีนักษัตย์ที่ไม่กินข้าว เช่น ปีมะโรง จะจัดเครื่องสังเวย สังเวยเมล็ดข้าวในลานนวด แล้วผู้
ประกอบพิธีจะนำทัพพีตักข้าวใส่ลงในขัน พร้อมกับกล่าวขอให้แม่โพสพจงบันดาลให้ข้าวมี
มากมาย ดกดวงไม่รู้หมด หลังจากนั้นจึงนำข้าวที่ใส่ในขันนำมาใส่ในยุ้งเก็บข้าวแล้วปิดประตูยุ้ง
พร้อมกับนำกิ่งก้านยอดไผ่มาสมปักประตูยุ้งอีกครั้งหนึ่ง (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 34)

(14) พิธีปักยุ้งข้าว

ภาพที่ 2.6 ยุ้งข้าว

เป็นพิธีกรรมก่อนที่จะดวงข้าวขายโดยถือเคล็ดไม่ดวงข้าวขายใน
วันศุกร์ เพราะเกรงว่าขายความสุขไป โดยยึดถือคำที่ว่า “วันศุกร์เอาเข้า วันเสาร์เอาออก” บางที่
เรียกว่า “ตักยุ้ง” โดยปกติจะทำพิธีประมาณเดือนหก ที่จะมีการขายข้าว จะประกอบพิธีในวันดี
ตามที่ฤกษ์หลวงกำหนด หรือวันศุกร์ที่น้ำขึ้น ผู้ประกอบพิธีจะต้องเป็นผู้ที่เกิดในปีนักษัตย์ที่ไม่กิน
ข้าว เวลาตักจะใช้ทัพพีใส่ขัน พร้อมกับกล่าวขอแม่โพสพ ขออนุญาตขายข้าวและขอให้ดกดวงข้าว
ได้จำนวนมากๆ เช่น “ตักอย่ารู้ยก จกอย่างรู้พร่อง ให้เต็มฉาง” พร้อมกับกล่าวว่า “ชาติหน้าฟ้าใหม่
ขอให้แม่โพสพมาอยู่ในยุ้งฉางนี้ใหม่” เวลาตักจะถือเคล็ดจะตักใส่กระบุง 3 ขัน แล้วตักคืนจากกระบุง
4 ขัน ที่เหลือนำเก็บไว้ที่แท่นบูชา หรือถวายวัด หรือนำไปซัอมเป็นข้าวสารนำไปถวายพระหรือ
นำไปเป็นทานให้กับนกไก่ หลังจากปักยุ้งแล้วชาวนาจึงจะขายข้าวได้ (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 36)

(15) ประเพณีแห่นางแมว

ภาพที่ 2.7 การแห่นางแมว

ที่มา : <http://images.google.co.th> วันที่ 11/09/52

มาจากความเชื่อที่ว่า แมวเป็นสัตว์เกลียดฝน ถ้าฝนตกลงมาเมื่อใดแมวจะร้องทันที ดังนั้น ชาวนาซึ่งต้องอาศัยฝนในการทำนาถือเคล็ดว่า ชาวบ้านต้องร่วมมือกันสาดน้ำ และทำให้นางแมวร้องมากที่สุดจะเป็นผลดี จึงต้องใช้นางแมวเป็นตัวประกอบสำคัญในพิธีขอฝน และหามมันไปด้วยเพื่อให้มันร้องให้ฝนตก คนโบราณเชื่อถือกันว่า นางแมวมีอำนาจลี้ลับศักดิ์สิทธิ์สามารถเรียกฝนให้ตกลงมาได้ จึงได้ทำพิธีขอฝนโดยแห่นางแมว ซึ่งในท้องถิ่นชนบทบางแห่งยังคงมีพิธีนี้มาจนถึงทุกวันนี้ซึ่งมาจากความเชื่อที่ว่าถ้าจัดขบวนแห่ขึ้นแล้ว ฝนฟ้าก็จะตกหลังพิธีแห่ไม่กี่ชั่วโมง หรืออาจไม่เกิน 3 วัน 7 วัน ต้องจัดขบวนแห่ใหม่ โดยจัดขบวนและมีพิธีการมากขึ้นอีก และถ้าฝนไม่ตกมาอีกภายใน 7 วัน หรือ 15 วัน คราวนี้ต้องระดมคนทั้งหมู่บ้านเข้าขบวนแห่ครั้งสุดท้าย พิธีคราวนี้จะทำอย่างครบถ้วนขบวนความที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากปู่ย่าตายาย แต่ถ้าลองครั้งที่ 3 แล้ว ฝนไม่ตกอีก เป็นอันว่างคปีนั้นๆและพยากรณ์ได้ว่าฝนจะแล้ง ต้นข้าวจะไม่งอกงาม (งามพิศ สัตย์สงวน 2541: 80-81)

เพลงในพิธีกรรมขอฝน พิธีกรรมนี้ทำกันเมื่อฝนแล้ง ส่วนมากจะตกอยู่ในราวช่วงหลังสงกรานต์ เดือน 5 เดือน 6 ชาวบ้านจะจับแมวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ “ตัวแล้ง” เนื่องจากแมวเป็นสัตว์ที่ไม่ชอบน้ำ ใส่ช้อนหรือชะลอม หามแห่แห่นไปทั่วหมู่บ้าน เมื่อผ่านบ้านใดก็

เอาน้ำมาสาดแมวจนเปียกโชก ถือเสมือนเป็นการขับไล่ “ตัวเล้ง” ออกไปจากหมู่บ้าน ในขบวนการ
 แห่งนี้มีการร้องรำทำเพลงไปด้วย

ตัวอย่างเพลงแห่งนางแมวภาคกลาง

นางแมวเอ๋ย	มาร้องเปื้อแป้ว	ที่ฝากชะโน้น
ขอฟ้าขอฝน	รดแมวข้าม้ง	ค่าจ้างแมวม
ได้เบี่ยยี่ลืบ	มือหมากคืบ	มาล่อนางแมว
นางไม้ภูมิใจ	นุ่งผ้าตาเข็มทอง	ไอ้หุ่นตีกลอง
ไอ้ฮับปักตะกุก	ไอ้ฮูพันกัน	หัวล้านชนกัน
ฝนก็ตกลงมา	เต็มทุ่งเต็มนา	เต็มนาสองห้อง
นิมนต์พระมา	สวดคาถาปลาช่อน	ปั้นเมนเสี้ยก่อน
เล่นละครสามวัน	หัวล้านชนกัน	ฝนตกลงมา
แม่ม่ายเอ๋ย	อย่าพึ่งขายลูก	ข้าวจะถูก
ลูกไม้จะแพง	ทำตาแดงๆ	รอบไร่รอบนา
ฝนตกเจ็ดห้า	ฟ้าผ่ายายชี	ปีหน้าฝนดี
ทำได้ทำดี	ปีละเกวียน	ปีละเกวียน

(ตำนาน บุญชู คุณพันธ์ อ้างถึงใน สุกัญญา ภัทรราชย์, 2541: 65)

ส่วนในล้านนามีพิธีขอฝนหลากหลายวิธีด้วยกัน พิธีกรรมที่มักพูดถึงบ่อยครั้ง
 ตามคติความเชื่อ อาทิ การขอฝนจากเทวดาปักษุณนะ ผู้เฒ่าผู้แก่เมืองเชียงรายเล่าว่า เทวดาองค์นี้เป็น
 เทวดาแห่งฟ้าฝน นอกจากเทพปักษุณนะที่ชาวบ้านเคารพนับถือแล้ว สัตว์พาหนะของท่าน ชาวบ้าน
 ก็เลื่อมใสศรัทธาเช่นกัน เป็นที่รู้จักกันในชื่อ มอม มีลักษณะคล้ายลูกเสือแต่ก็มีส่วนที่คล้ายแมว มัก
 พบเห็นได้ตามรูปปั้นขุมประตูและภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดวาอารามทางเมืองเหนือ

พิธีกรรมในการขอฝนจากมอมนั้น ชาวบ้านได้แห่แหนมอมไปตามท้อง
 ถนนจากหัวบ้านถึงท้ายบ้าน ระหว่างทางการแห่มอม ชาวบ้านข้างทางจะร่วมประพรมน้ำให้กับ
 มอมและคนที่ร่วมในพิธี ชาวบ้านเชื่อว่าหากเช่นไหว้บูชามอมแล้ว มอมจะนำความเดือดร้อนของ
 ชาวบ้านไปบอกกล่าวแก่เทพปักษุณนะ เพื่อบันดาลให้ฟ้าฝนตกลงมาให้ความชุ่มฉ่ำแก่ชาวบ้าน

ส่วนพิธีทางพุทธที่เกี่ยวข้องกับการขอฝนตามความเชื่อแบบล้านนาที่
 ถือปฏิบัติกันมา อย่างพิธีกรรมปลาช่อน ก็เชื่อกันว่าพระพุทธรูปเจ้าในอดีตเคยเสวยชาติเป็นพญาปลา
 ช่อนอาศัยอยู่ ณ สระน้ำ เมื่อฝนแล้งก็ทำให้น้ำในสระแห้งเหือดไป นกยาง เทียวพากันจับกินเหล่า
 ปลา กุ้ง หอย ด้วยความสงสารพญาปลาช่อนจึงได้อธิษฐานขอให้ฝนตก เมื่อสิ้นคำอธิษฐานน้ำฝนก็

หลังจากจากฟ้าจนทำให้น้ำเต็มสระเช่นเดิม ตามความเชื่อของคนล้านนานั้น การพึงธรรมชาติปลาช่อนนี้ต้องจัดในที่แจ้งใกล้แหล่งน้ำ เช่น ต้นน้ำลำธาร สระน้ำ เป็นต้น

ภาคเหนือถือเป็นต้นน้ำลำธารที่สำคัญ คนเหนือจึงผูกพันกับสายน้ำ ลำน้ำ ลำห้วย ซึ่งสะท้อนผ่านความเชื่อที่ชาวล้านนามีต่อขุนน้ำลำห้วย คือ ผิขุนน้ำ ผิขุนห้วย เพราะเชื่อว่าผิจะเป็นผู้คอยกักเก็บและปล่อยน้ำลงมาจากภูเขาไหลลงสู่แม่น้ำลำเหมืองให้ชาวบ้านได้นำไปใช้ จึงได้เกิดพิธีบวงสรวงบูชาขอให้ น้ำมากพอกับการเพาะปลูกดังเช่นทุกปี เมืองขอ คีรีมัญญาและปรกรณ์ คงสวัสดิ์ (2551: 60)

สรุป การแห่นางแมวเพื่อขอฝนมีแทบทุกภาคของประเทศไทย แต่ในภาคเหนือ มีวิธีขอฝนหลากหลายวิธี เช่น การขอฝนจากเทวดาปีชุนนะ เป็นเทวดาแห่งฟ้าฝน นอกจากเทพปีชุนนะแล้วชาวบ้านก็ยังนับถือสัตว์พาหนะของท่านที่รู้จักกันในชื่อดัวมอม ชาวบ้านมีพิธีกรรมขอฝนจากดัวมอม โดยได้แห่มอมไปตามท้องถนน ชาวบ้านข้างทางจะร่วมประพรมน้ำให้กับมอม ลักษณะพิธีกรรมคล้ายการแห่นางแมว นอกจากนี้ยังมีการพึ่งธรรมชาติปลาช่อนเพื่อขอฝนและพิธีบวงสรวงบูชาขอฝนจากผิขุนน้ำอีกด้วย

ภาพที่ 2.8 ดัวมอม

ที่มา: <http://images.google.co.th/images?> วันที่ 11/09/52

(16) ประเพณีการลงแขก

ภาพที่ 2.9 การลงแขกเกี่ยวข้าว

ที่มา : <http://www.ndc.prd.go.th> วันที่ 20/05/53

การเก็บเกี่ยวข้าวปกติจะเริ่มเก็บเกี่ยวราวปลายเดือนพฤศจิกายน เพื่อให้การเก็บเกี่ยวข้าวรวดเร็วขึ้น ชาวนาจะใช้วิธีการลงแขกอันเป็นการเอาแรงพลัดกันช่วยทำงานช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยชาวนาจะส่งลูกหลานในครอบครัวไปช่วยครอบครัวอื่นที่นาข้าวสุกพร้อมที่จะเกี่ยวได้ในโอกาสต่อไป เมื่อข้าวในนาของตนสุก ชาวนาที่เคยไปเอาแรงก็จะส่งบุคคลในครอบครัวมาช่วยกันตามจำนวนที่เอาแรงกัน ผู้ที่มาช่วยเกี่ยวเรียกว่า แขก ส่วนใหญ่จะเป็นการเอาแรงกันในพื้นที่ละแวกเดียวกัน หรืออาจจะเป็นเครือญาติซึ่งกันและกัน จำนวนแขกที่มาเกี่ยวก็ขึ้นกับจำนวนพื้นที่นาที่ข้าวสุกพร้อมที่จะเก็บเกี่ยวได้ หรืออำนาจบารมีของเจ้าของนา ว่าจะมีผู้ให้ความเคารพนับถือมากน้อยแค่ไหน พอพักทานอาหารกลางวัน เจ้าของนาก็จะเตรียมอาหารคาวหวานเลี้ยงกันอย่างอุดมสมบูรณ์ เมื่อเลิกงานตอนเย็นก็มีการเลี้ยงบู่หรื สุรากับแกล้ม มีการรื่นเริงสนุกสนาน ร้องรำทำเพลง เช่น การร้องเพลงเกี่ยวข้าว “แขกอาสาเขามาสาย ทั้งวัวควายการลูงกระถาง ไ้มะลิจูงหน้า อ้ายระย้าจูงหลัง ช่วยพยุงมั่ง สาวกำลังจูงเอ๋ย เอ๊ย ๆ ชมเอ๋ย ทำนาไถ่ทางพระสุริยาขลภักดิ์ร้องถามตัวเจ้าว่า หวานข้าวเบาหรือข้าวหนัก พกพระวงหลรักไม่อยากจะจากน้องเอ๋ย” จะเลี้ยงกันกลางแจ้งหรือลานหน้าบ้านมีการจุดไฟสว่างไสว เป็นโอกาสที่หนุ่มสาวได้พบปะสังสรรค์กัน การลงแขกนอกจากจะเอาแรงในเรื่องเกี่ยวข้าวแล้ว (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 35)

สำหรับประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าว ชาวนาภาคกลางก็จะมีกรร้องรำทำเพลงกันเพื่อความสนุกสนาน เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวจากทุ่งนาแล้ว ชาวนาจะมัดข้าวเป็นพ่อนๆ นำมา

ไว้ที่ลานนวดข้าวซึ่งก็คือลานดินไถล้นบ้านหลังจากที่นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ทำบุญลานเพื่อเป็นสิริมงคลแล้ว ในตอนกลางคืนจะมีการนวดข้าว เพื่อให้เมล็ดข้าวร่วงหล่นจากฟ่อนข้าว โดยใช้ไม้ตีรวงข้าวหรือใช้แรงงานควายหรือวัวเหยียบย่ำฟ่อนข้าว ในช่วงลงแขกนวดข้าวนี้

2.3.4 พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาในวัฒนธรรมข้าวของไทย

ในวัฒนธรรมข้าว นำเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐาน ดินอันอุดม และแรงงานทั้งคนและสัตว์ก็เป็นเรื่องสำคัญมนุษย์จึงใช้ปัญญาสร้างพิธีกรรมและธรรมเนียมต่างๆในรูปแบบวิธีการ และอุบายให้สอดคล้องกับความเชื่อและสิ่งแวดล้อมอย่างมากมาย ในการจำแนกพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา เอี่ยม ทองคี่ (2537: 48-62) ได้วิเคราะห์ตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนาซึ่งชาวนาได้ปฏิบัติมาตั้งแต่ยุคสมัยต่างๆ จนกระทั่งปัจจุบันสามารถจัดแบ่งเป็นประเภทได้ ดังนี้

1) พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ่อนนวย เสียงทาย หมายถึง พิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ในการอ่อนนวยบูชา บวงสรวงเทพเจ้าต่างๆ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ หรือบรรพบุรุษให้คุ้มครองปกป้องกันภัยอันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สิน ให้มีความสวัสดิมงคล ให้มีความอุดมสมบูรณ์ในทุกๆด้าน และขอพรขอโอกาส และขอความเชื่อมั่นในการดำรงชีพในรอบปีนั้นๆ พิธีกรรมประเภทนี้ส่วนใหญ่จัดขึ้นก่อนการเพาะปลูกหรือช่วงการเพาะปลูก มีพิธีกรรมชนิดต่างๆ เช่น พิธีสืบทอดเมือง พิธีขึ้นเท่าทั้งสี่ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีฟ้อนผีมดผีเม็ง พิธีเซ่นไหว้วินญาณบรรพบุรุษ พิธีขอฝนหรือพระราชพิธีพืชรูทศาสตร์ มีแห่นางแมว เทศน์พญาคันคาก สวดคาถาปลาช่อน พิธีปั้นเมฆ พิธีบูชาเถน พิธีบุญบังไฟ พิธีบุญชำระ พิธีเซ่นบูชาหลักบ้านหลักเมือง เป็นต้น

2) พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก หมายถึง พิธีกรรมที่มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เพื่อการเพาะปลูกข้าวโดยเฉพาะ ซึ่งกระทำในช่วงการเพาะปลูก เป็นการขอโอกาส ขออนุญาต บวงสรวงบนบาน บอกกล่าวฝากฝัง สิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการเพาะปลูกต่อเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขอให้การเพาะปลูกข้าวในปีนั้นๆดำเนินไปด้วยดี ทั้งคน ข้าว สัตว์ ประสบแต่สวัสดิมีชัยปราศจากอันตรายต่างๆ และเพื่อแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้อง พิธีกรรมประเภทนี้มีพิธีกรรมชนิดต่างๆ เช่น พิธีแรกไถนา พิธีเลี้ยงผีตาแฮก พิธีบูชาภูมินา พิธีแรกไถดกกกล้า พิธีแรกดำนา พิธีปักข้าวตาแฮก พิธีแรกหว่านข้าว พิธีเชิญแม่โพสพใส่ข้าวปลูก พิธีเชิญแม่โพสพลงนา พิธีบูชาแม่ธรณี พิธีบำแม่ธรณี พิธีเอาฝุ่นในสำนา เป็นต้น

ภาพที่ 2.10 การเลี้ยงผีตาแฮก

ที่มา : [http:// 203.114.120.251/web/esarn/peetahak/tahak.htm](http://203.114.120.251/web/esarn/peetahak/tahak.htm) วันที่ 13/09/52

การเลี้ยงผีตาแฮก เมื่อหักร้างทางพงจากป่าหรือทุ่งหญ้าเป็นทุ่งนาแล้ว ชาวภาคอีสานจะเชิญผีตาแฮกจากท้องทุ่งหรือป่าเขามาคนหนึ่ง บอกให้อยู่ประจำทุ่งนาแปลงนั้น เพื่อช่วยดูแลรักษาทุ่งนา ข้าวกล้า คนและสัตว์ให้ปลอดภัย เมื่อถึงฤดูกาลไถนา คำนวณ เก็บเกี่ยว จะนำของมาเช่น ไหว้ และหลังจากการเก็บเกี่ยวจะแบ่งข้าวส่วนหนึ่งให้ด้วย สำหรับของเช่นสังเวฬุ ผีตาแฮกนั้น ถ้าเคยปฏิบัติอย่างไรต้องทำอย่างนั้นทุกครั้ง มิเช่นนั้นผีตาแฮกจะไม่รับ

พิธีอันเชิญแม่โพสพลงนา ชาวอีสานเชิญขวัญข้าวหรือแม่โพสพขึ้นไว้บนขี้หลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว ดังนั้นเมื่อจะหว่านข้าวจะต้องเชิญแม่โพสพลงนาอีกครั้ง เจ้าของข้าวจะจัดพิธีขึ้นภายในครอบครัว เอาข้าวขวัญที่เก็บไว้มารวมกับข้าวปลูก ซึ่งบางคนก็บอกกล่าวด้วยถ้อยคำดีๆ ขอให้แม่โพสพอย่าตกใจ ผักแม่โพสพไว้กับแม่ธรณี พระภูมิและผีต่างๆในทุ่งนา

3) พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา หมายถึง พิธีกรรมที่มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เพื่อการบำรุงรักษาข้าวกล้าให้เจริญงอกงามปลอดภัยจากสัตว์ต่างๆ หนอนต่างๆ เพลี้ยต่างๆ หรือถ้าเกิดศัตรูเหล่านี้แล้วก็ให้หายไปเสีย และเพื่อแสดงความอ่อนน้อมต่อข้าวและสิ่งเกี่ยวข้อง พิธีกรรมประเภทนี้จัดขึ้นช่วงระหว่างการเพาะปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยว พิธีกรรมชนิดต่างๆ เช่น พิธีไถ่น้ำ พิธีปักตาเหลว พิธีสวดสังคหะ พิธีไหว้เจ้าที่ พิธีรับขวัญแม่โพสพ พิธีส่งข้าวบิณฑ์ พิธีคดข้าว พิธีไล่หนู ไล่คนก ไล่เพี้ย ไล่แมลง ไล่ปู ไล่หนอน และอื่นๆ โดยน้ำมันต์ โดยผ้ายันต์ โดยภาวนา โดยหว่านทราย โดยเครื่องราง เป็นต้น

ภาพที่ 2.11 พิธีรับขวัญแม่โพสพ

ที่มา : <http://www.wisdomthai.com> วันที่ 20/05/53

พิธีรับขวัญแม่โพสพ ข้าวพันธุ์พื้นเมืองโดยทั่วไปจะเริ่มตั้งท้องประมาณต้นเดือน 11 (ประมาณต้นเดือนตุลาคม) ยกเว้นภาคใต้ จะตั้งท้องประมาณปลายเดือนอ้าย (ประมาณเดือนธันวาคม) เมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องชาวนาจะตั้งศาลเพียงตาชั่วคราวขึ้นใส่เครื่องสังเวยรับขวัญแม่โพสพ ภาคใต้เรียกว่าพิธีคดข้าว ภาคกลางบางถิ่นเรียกส่งข้าวบิณฑ์ เพื่อรับขวัญแม่โพสพที่เริ่มตั้งท้อง และเดือนสังข์ศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลอย่างใกล้ชิด เครื่องเช่นแม่โพสพมีข้าว ปลา ถั่ว อ้อย ถั่ว งา ขนหมั ผลไม้รสเปรี้ยว แป้ง กระจก เสื้อผ้า หวี

พิธีไล่เพลี้ย หนอน แมลง การป้องกันและปราบปรามศัตรูข้าวแบบพื้นบ้าน ไม่นิยมใช้วิธีการรุนแรง เช่น ฆ่าหรือทำลาย แต่นิยมใช้วิธีการทางจิตวิทยา คาถาอาคม ยาสมุนไพร ไสยศาสตร์

4) **พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว** หมายถึง พิธีกรรมที่มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เพื่อการเก็บเกี่ยวและนวดข้าวทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลผลิตมาก เพื่อให้คน สัตว์ ปลอดภัยในการเก็บเกี่ยวและเพื่อแสดงความอ่อนน้อมต่อข้าวตลอดถึงสิ่งที่เกี่ยวข้อง พิธีกรรมประเภทนี้จัดขึ้นช่วงฤดูเก็บเกี่ยว มีพิธีกรรมชนิดต่างๆ เช่น พิธีรวบข้าว พิธีแรกเกี่ยวข้าว พิธีเชิญข้าวขวัญ (เก็บข้าวขวัญ) พิธีวางข้าวตังน้ำ พิธีทำลาน พิธีปลงข้าว พิธีขนข้าวขึ้นยุ้ง พิธีตั้งลอมข้าว พิธีปิดยุ้ง พิธีเปิดยุ้ง เป็นต้น

พิธีแรกเกี่ยวข้าว เมื่อข้าวสุกเก็บเกี่ยวได้ เจ้าของต้องหาวันดีแรกเก็บเกี่ยวก่อนจะเริ่มเก็บเกี่ยวทั่วไป เพื่อเป็นสิริมงคลแก่เจ้าของและเพื่อบอกกล่าวต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องให้ได้คุ้มครองป้องกันอย่าให้เกิดอันตรายใดๆขึ้น

พิธีปลงข้าว เมื่อข้าวสุกเก็บเกี่ยวได้ เจ้าของต้องหาวันดีแรกเก็บเกี่ยวก่อนจะเริ่มเก็บเกี่ยวทั่วไป เพื่อเป็นสิริมงคลแก่เจ้าของและเพื่อบอกกล่าวต่อสิ่งที่เกี่ยวข้อง ให้ได้คุ้มครองป้องกันอย่าให้เกิดอันตรายใดๆขึ้น

5) **พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง** หมายถึง พิธีที่มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองผลผลิตที่ได้ ถือโอกาสเลี้ยงอาหารเพื่อนบ้านและแขกบ้านหรือเช่นสังเวทเพื่อบำเพ็ญกุศลสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆที่ได้ให้การคุ้มครองปกป้องรักษาคนสัตว์พืชพันธุ์ธัญญาหารให้ได้ผลดีอยู่เย็นเป็นสุขตลอดฤดูกาลที่ผ่านมาเมื่อได้เก็บเกี่ยวแล้วจึงต้องตอบแทนความเมตตากรุณาเหล่านั้นและหากมีการกระทำล่วงเกินในสิ่งเหล่านี้ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ จะโดนเจตนาหรือไม่ก็ตามก็ขอโทษกรรมนั้นๆในโอกาสเดียวกันนี้ชาวนายังได้นิมนต์พระสงฆ์มาบำเพ็ญกุศลหรือไม่ก็ไปร่วมทำบุญในวัดแล้วอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ รวมถึงแม่โพสพ พระฤๅษี ตายาย ผีปู่ตา ผีตาแฮก เจ้าที่ สรรพสัตว์ ฯลฯ ให้รับเอาส่วนบุญส่วนกุศล ซึ่งเป็นการตอบแทนบุญคุณแก่ท่านเหล่านั้นวิธีหนึ่งด้วย พิธีกรรมประเภทนี้จัดขึ้นหลังการเก็บเกี่ยว มีพิธีกรรมชนิดต่างๆ เช่น พิธีทำบุญคูณลาน พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีเผาข้าว พิธีขอพร พิธีกุมข้าวใหญ่ พิธีบุญข้าวจ้ะ พิธีกว่นข้าวทิพย์ พิธีกว่นข้าวยาสูบ พิธีขวัญข้าวขึ้นเล่า พิธีสู่ขวัญเกวียน พิธีบุญพระเวส (แห่ข้าวพันก้อน) พิธีลาซัง พิธีกองข้าว พิธีขึ้นปีใหม่ พิธีสู่ขวัญควาย (ซึ่งจัดขึ้นหลังฤดูกาลเพาะปลูก) เป็นต้น

ภาพที่ 2.12 พิธีสู่ขวัญควาย

พิธีสู่ขวัญควาย หลังฤดูกาลเพาะปลูกหรือเตรียมดิน ชาวนาจะจัดสู่ขวัญวัวควายขึ้นเพื่อเรียกขวัญวัวควายที่อาจจะตกใจหนีไปอยู่ป่าอยู่พง และเพื่อขอโทษกรรมหรือขอขมาลาโทษที่ทพติดำว่าตลอดฤดูกาลที่ใช้งาน ที่คนอาจจะทพติดำว่าหรือใช้งานหนัก ขออย่าให้เป็นเวรเป็นกรรมต่อไป และเพื่อแสดงความกตัญญูต่อควายที่ได้ช่วยเหลือมาตลอด

2.3.5 รูปแบบของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

เยี่ยม ทองดี (2537: 63-67) ได้จำแนกรูปแบบของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและ
การทำนาไว้ 2 ประเภท โดยพิจารณาจากลักษณะการประกอบพิธีกรรมหรือการเกี่ยวข้องกับ
ครอบครัวและชุมชน ดังนี้

1) พิธีกรรมส่วนครอบครัว หมายถึง พิธีกรรมที่จัดขึ้นภายในครอบครัว โดยบุคคลในครอบครัวเป็นผู้ประกอบพิธีหรืออาจจะเชิญหมอหรือบุคคลภายนอกมาประกอบให้ก็ได้ บางพิธีเชิญเพื่อนบ้านมาร่วมงานร่วมทำบุญ เช่น พิธีทำบุญคุณหลาน พิธีสู่ขวัญข้าว บางพิธีจัดขึ้นเดี่ยวๆ เช่น พิธีแรกไถนา พิธีปลุกข้าวตาแฮก พิธีบ่าธรณี เหล่านี้ถือเป็นพิธีกรรมส่วนครอบครัวที่จัดขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์ เพื่อความเป็นสวัสดิมงคล และความมั่นคงด้านต่างๆของครอบครัว

ตัวอย่างพิธีกรรมส่วนครอบครัว

พิธีสู่ขวัญบวช เป็นพิธีกรรมภายในครอบครัว จัดขึ้นหลังจากเข้าพรรษา
 บวชแล้ว ช่วงเดือนยี่จนกระทั่งเดือนหก เพื่อกล่อมขวัญแม่โพสพให้อยู่เหย้าเฝ้าผู้บวช อย่าตื่นตกใจหนีไป
 อยู่ป่าอยู่เขา และเพื่อขอขมาลาโทษที่ได้ล่วงเกินแม่โพสพ เช่น ได้นวด ได้ตำ ได้หว่าน ได้ปักดำ ได้
 เก็บเกี่ยว หาบคอน ตลอดจนฤดูกาลที่ผ่านมาและที่จะทำต่อไป ขอแม่โพสพอย่าได้ถือสาและ
 อโหสิกรรมด้วย

พิธีแรกไถ เป็นพิธีกรรมส่วนครอบครัวอีกพิธีหนึ่งที่สำคัญยิ่ง ซึ่งต้องจัดขึ้นก่อนจะเริ่มไถนา ในฤดูกาลนั้นๆ การจะประกอบพิธีนี้ต้องตรวจหาวันดีและทิศนาศ ที่สำคัญจะต้องไม่ไถสวนเกล็ดนาศประจำเดือนอย่างเด็ดขาดและต้องทำพิธีบอกกล่าวตาแฮกหรือพระภูมิอย่างหนึ่งตามที่นับถือก่อนจะแรกไถ

2) พิธีกรรมส่วนชุมชนหรือสังคม หมายถึง พิธีกรรมที่ชุมชนหรือสังคมร่วมกันจัดขึ้น หรือจัดขึ้นเพื่อชุมชนหรือส่วนรวมระดับต่างๆ ถ้าเป็นระดับหมู่บ้านหรือระดับท้องถิ่นภายในชุมชนหรือในวัดก็มักเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านร่วมกันจัดขึ้น หรือเรียกว่า พิธีราษฎร์ มีอยู่ทั่วไป เช่น พิธีขอฝน พิธีเซ็งบ้องไฟ พิธีเลี้ยงผีปู่ตา พิธีเลี้ยงผิขุนน้ำ พิธีกองข้าว พิธืลาซัง เป็นต้น ถ้าจัดขึ้นในระดับประเทศหรือเป็นหน้าที่ราชการที่ต้องจัดขึ้น เรียกว่า พิธีหลวงหรือพระราชพิธี เช่น พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีพืฐณศาสตร์ พระราชพิธีไถ่เรือ พระราชพิธีชานปะเทะห์ เป็นต้น

ตัวอย่างพิธีกรรมส่วนชุมชน

พิธีทำสังคายหา เป็นพิธีขับไล่ศัตรูข้าว ได้แก่ แมลงบึ้ง นก หนู เพลี้ย และสัตว์อื่นๆ ตามแบบพื้นบ้านของชาวนาภาคเหนือ จังหวัดน่าน กล่าวคือถ้าข้าวในทุ่งนาทุ่งใดมีศัตรูเหล่านี้เบียดเบียน ปรานปรามด้วยวิธีอื่นๆ ไม่ได้ผลแล้ว ชาวนาจะรวมกันจัดพิธีนี้ขึ้น โดยนิมนต์พระสงฆ์ไปทำพิธีสวดสังคายหาในทุ่งนาแปลงนั้นๆ และตั้งศาลบูชาเช่นสังเวปู้แกนย่าแกนด้วย เพื่อให้ปู้แกนย่าแกนได้เรียกบริวารเหล่านั้นกลับไป อย่าให้ทำลายข้าว เครื่องเช่นปู้แกนย่าแกน ได้แก่ ฟ่าหวาน น้ำตาลอ้อย ข้าว หมากพลู กล้วย ในส่วนของพระสงฆ์เมื่อสวดสังคายหาแล้วก็เสกน้ำมันต์ เสกทราย และน้ำส้มป่อย ให้ชาวนาเอาไปพรมหรือหว่านในนาข้าวที่ถูกทำลาย พิธีนี้เชื่อกันว่าได้ผลดีเป็นอย่างยิ่ง

ภาพที่ 2.13 พิธีเลี้ยงผีปูด

พิธีเลี้ยงผีปูด เป็นพิธีกรรมประจำปีของหมู่บ้านในภาคอีสาน กล่าวคือแต่ละหมู่บ้านจะมีศาลปูดประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน ที่คอยคุ้มครองปกป้องรักษาชาวบ้าน สัตว์เลี้ยง พืชพรรณธัญญาหารให้ปลอดภัย มีความอุดมสมบูรณ์อยู่เย็นเป็นสุข ข้อปฏิบัติประการหนึ่งของชาวบ้านที่มีต่อผีปูด คือ เมื่อถึงเดือนหกหรือก่อนเริ่มต้นทำนา ต้องจัดพิธีเลี้ยงผีปูดประจำหมู่บ้านขึ้น โดยมี “จ่า” หรือคนทรงผู้ทำหน้าที่ติดต่อเป็นสื่อกลางระหว่างผีปูดกับชาวบ้านเป็นผู้ประกอบพิธี ชาวบ้านทุกคนรอบครัวต้องนำเครื่องเช่นบูชาหรือเงินทองมาร่วมในพิธี

ภาพที่ 2.14 พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

ที่มา : <http://www.xchange.teenee.com> วันที่20/05/53

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพิธีกรรมส่วนชุมชนที่ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เพิ่งมาหยุดไปช่วงเวลาหนึ่งและจัดขึ้นอีกในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญได้กำหนดเป็นพิธีสำคัญแห่งชาติประการหนึ่ง จัดขึ้นทุกปี เป็นพิธีที่คนไทยและนักท่องเที่ยวให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่ง

รูปแบบพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา ยังสามารถแบ่งเป็นลักษณะอื่นๆ ได้อีกหากพิจารณาตามเกณฑ์ที่ต่างกัน เช่น แบ่งเป็นพิธีกรรมที่มีโอกาสแน่นอน เป็นบัญญัติไวยาหาร มีฉันทลักษณ์ในการประพันธ์ มีเนื้อหา เรื่องราว และคำกล่าวที่แน่นอน กับพิธีกรรมที่มีโอกาสไม่แน่นอน อาศัยสมมติไวยาหารหรือคำคมกล่าวอ้อนวอนบวงสรวงบูชาหรือบนบาน

2.3.6 เนื้อหาของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

เอี่ยม ทองดี (2537: 68-119) ได้กล่าวถึงเนื้อหาของพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา โดยพิจารณาจากปฏิบัติการต่างๆ ในการประกอบพิธีแล้วสามารถแบ่งเนื้อหาออกได้เป็นเรื่องต่างๆ ดังนี้

1) เนื้อหาเกี่ยวกับเป้าหมาย โดยทั่วไปเป้าหมายของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนามุ่งความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร ความสุขสงบปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความอยู่ดีกินดีปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ แม้พิธีเฉลิมฉลองก็ยังปรารถนาให้ปีหน้าฟ้าใหม่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วย แต่ถ้าหากพิจารณาเป้าหมายพิธีแต่ละชนิดแล้ว พบว่าสามารถแบ่งเป้าหมายออกได้เป็น 5 กลุ่ม ตามประเภทของพิธีกรรมที่กล่าวข้างต้น คือ

กลุ่มพิธีที่มีเป้าหมายมุ่งบวงสรวง อ้อนวอน บูชา เสียงทวย ก่อนฤดูกาล หรือก่อนการเริ่มต้นทำนาเพื่อบอกกล่าว แจกแจง ขออนุญาต ขอโอกาสแสดงรายละเอียดแก่เทพเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องว่าบัดนี้ถึงเวลาบริหารจัดการเกี่ยวกับข้าวและการทำนาอีกแล้ว ขอให้ท่านได้รับรู้และช่วยคุ้มครองป้องกันให้ด้วย สิ่งใดดีขอให้เกิดขึ้น สิ่งใดร้ายขอให้ขจัดไป ขอให้ท่านได้อำนวยความสะดวก ความปลอดภัย อย่างเต็มที่ ขอให้ท่านได้รับเอาเครื่องบูชา เครื่องสังเวย ที่ได้จัดมาถวายนี้ด้วย เมื่อหลังฤดูเก็บเกี่ยวแล้วจะ ได้นำเครื่องบูชาสังเวยมาถวายท่านอีกครั้งหนึ่ง (หากท่านได้ทำหน้าที่อย่างดี คุณเดียวกับพ่อค้าหรือนักธุรกิจ เสนอผลประโยชน์แก่ผู้อำนวยการ ความสะดวกต่อธุรกิจของพวกเขา) เมื่อผลได้ข้าวสมบูรณ์ การดำเนินงานสะดวกสบาย เครื่องบูชา เช่นสังเวยปลายปีจะมีมากขึ้น หากได้ผลตรงกันข้าม เครื่องสังเวยก็น้อยตามไปด้วย หรืออาจจะไม่มี หรืออาจเล็กน้อยก็ได้อันนี้ กรณีฉุกเฉิน เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม เกิดโรคระบาด สามารถจัดพิธีกรรม เหล่านี้ขึ้นได้แม้จะไม่ไ้เริ่มต้นฤดูกาลก็ตาม

กลุ่มพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการเพาะปลูกโดยตรง เช่น เริ่มไถนา เริ่มปักดำ เป็นการขอโอกาสกระทำหรือล่วงเกิน หรือขออนุญาต ขอขมาลาโทษที่ล่วงเกิน และฝากฝัง ให้เป็นภาระ ให้รับรู้ว่าได้เริ่มต้นกิจกรรมการทำนาแล้ว ซึ่งชาวนาเข้าใจวิธีปฏิบัติบวงสรวงอ้อนวอนบูชาต่อเทพเจ้าเหล่านี้ดีพอๆกับพ่อค้าและนักธุรกิจเข้าใจวิธีปฏิบัติต่อผู้ที่จะอำนวยความสะดวกต่อธุรกิจของเขาเป็นอย่างดี

กลุ่มพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการบำรุงรักษา กล่าวคือ เมื่อปลูกข้าว แล้ว ทั้งคนและข้าวจะต้องได้รับการบำรุงรักษาดูแลอย่างดี การดูแลรักษาข้าว เช่น ถอนหญ้าก็ให้ปลอดภัยจากกอสรพิษ หนอน หนอน และอุบัติเหตุอื่นๆ ขณะเดียวกันก็ขอให้ข้าวงอกงามเติบโต แข็งแรงจนออกรวงได้เก็บเกี่ยว อย่าได้มีศัตรูต่างๆมาเบียดเบียน หากเกิดสิ่งเหล่านี้ ก็จัดพิธีกรรม กลุ่มนี้ขึ้นตามลักษณะอาการที่เกิดขึ้น ซึ่งเชื่อว่าสามารถปิดเป่าไปได้

กลุ่มพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการเก็บเกี่ยว เป็นพิธีกรรมที่มุ่งให้ทั้งคน ข้าว และสัตว์ตลอดจนถึงสิ่งที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการเก็บเกี่ยวข้าวด้วยความสะดวกปลอดภัย และขออนุญาตล่วงเกินต่อแม่โพสพ ขอเมื่อย่ได้ตกออกตกใจ เสียขวัญ ซึ่งเป้าหมายกลุ่มนี้และกลุ่มเพื่อบำรุงรักษา คือขั้นตอนการดำเนินงานต่อจากขั้นตอนแรก (การเพาะปลูก) ซึ่งการดำเนินงานแต่ละขั้นนี้ ชาวนาทราบดีว่า ควรจะปฏิบัติอย่างไรในรายละเอียด

กลุ่มพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการเฉลิมฉลองหลังฤดูกาล หรือหลังสิ้นสุดการดำเนินงานในรอบปีหนึ่งๆ บุคคลหรือชุมชนเคยมีประเพณี วาจา สัญญา บนบานไว้ว่าอย่างไร ถึงเวลาจะต้องปฏิบัติแล้ว หรือเคยล่วงเกินต่อสิ่งใดๆ ก็ถึงเวลาขอขมาลาโทษแล้ว เป็นการเลี้ยงดูปู่เสื้อทั้งเพื่อตอบแทนความเมตตากรุณาของเทพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆเพื่อสร้างความ

สัมพันธไมตรีอันดีต่อกัน เพื่อการปฏิบัติงานต่อไปในวันหน้า เช่นเดียวกับพ่อค้าและนักธุรกิจมองการณ์ไกล เสนอผลประโยชน์แก่ผู้มีอิทธิพลที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจของตนอย่างงามในโอกาสฉลองความสำเร็จของกิจการที่ผ่านมา ในทางตรงกันข้าม ชาวนาบางรายหรือบางชุมชน บางปีก็จะไม่จัดพิธีเฉลิมฉลองใดๆขึ้น เนื่องจากเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไม่ทำตามคำอ้อนวอน ขอร้อง ซึ่งประเมินจากผลผลิตที่ได้หรือจากเหตุการณ์ต่างๆ เช่นเกิดพายุภัยภัย ฝนแล้งหรือน้ำท่วม และอาจจะเลิกนับถือต่อไปก็ได้ เช่น กรณีฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลในปัจจุบัน ทำให้ชาวนาเลิกเชื่อเรื่องนาค เรื่องแกนพระพิรุณ นางเมขลาหาว่าไม่จริงใจกับมนุษย์ เช่นเดียวกับพ่อค้าเลิกคบหากับผู้อำนวยความสะดวกบางราย

2) เนื้อหาเกี่ยวกับเวลา หมายถึง เวลาในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ได้แก่ เรื่องฤกษ์ยามวัน ขึ้น-แรม เดือน ฤกษ์ ปี และรวมถึงเรื่องทิศด้วย ซึ่งการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา (รวมถึงพิธีกรรมอื่นๆ) จะต้องตรวจดูเรื่องต่างๆเหล่านี้ให้ตรงกับที่เป็นสวัสดิมงคลมากที่สุดหรือให้ตรงกับส่วนที่เชื่อว่าไม่ดื่นน้อยที่สุด ดังจะนำมากล่าวแต่พอสังเขปดังนี้

เรื่องฤกษ์ เชื่อกันว่าวันและคืนหนึ่งๆมีเทวดาประจำช่วงเวลาต่างๆ นั้น คือในรอบวันหรือรอบคืนนั้นๆ มีเทวดาองค์ใดลงมาเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน เทวดาองค์ใดเป็นเจ้าอากาศ เทวดาเหล่านั้นให้ฤกษ์ทำการอะไรบ้าง ฤกษ์คืออยู่ในช่วงเวลาไหน การดูฤกษ์นั้นตามวันขึ้นแรมทางจันทรคติ สิ่งที่ต้องหาฤกษ์ดีก่อนทำ เช่น การแรกไถนา การเอาข้าวขึ้นฉาง การเอาวัวควายเข้าคอกใหม่ การแรกเกี่ยวข้าว เป็นต้น ตัวอย่าง วันขึ้นสามค่ำ พระจันทร์ตกแผ่นดิน พระอังคารอยู่บนอากาศ พระกุมารเป็นเจ้าแผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคลทั้งปวง ปลูกเรือน ขอเมียจะตายจากกัน อย่าแรกไถนามิติ ไปค้าดีมีลาภ แต่ขุนนางทั้งชั่วล้อมสวนมิติ โจรร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โจรคดตักแต่บ่ายถึงไถ่ขัน

ตัวอย่างฤกษ์เทวดา

ถ้าทำการมงคลใดๆให้ดูฤกษ์เทวดา ดังจะอธิบายดังต่อไปนี้

เดือนขึ้น 1 ค่ำ พระพุทธตกแผ่นดิน พรพฤหัสอยู่บนอากาศ พระ

นารายณ์เป็นเจ้าแผ่นดิน ให้ฤกษ์ทำการมงคล ปลูกเรือนจะได้ลาภแต่พระยา ถ้ายাত্রาไปทางเรือจะได้ลาภแต่ผู้หญิง กล่าวเมียได้ข้าววัวควายดี ตัดผ้าเย็บผ้าถุงผ้าใหม่ดี ได้ลาภแต่ผู้ชาย อย่าไปสู่ขุนนางมิติ อย่าปลูกเรือนแรกไถนามิติ โจรคดตักแต่เช้าถึงบ่าย โจรร้ายตกแต่ตะวันบ่ายถึงไถ่ขัน

ขึ้น 2 ค่ำ พระอังคารตกแผ่นดิน พระพุทธอยู่บนอากาศ พระยายมลงมาห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าปลูกเรือน อย่าเอาลูกกลางลำ อย่าเอาข้าวขึ้นยุ้งฉาง อย่าเอาวัวควายเข้าคอกใหม่มิดีจะตาย อย่าตัดผ้าเย็บผ้าถุงผ้าใหม่มิติ โจรร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โจรคดตักแต่ตะวันบ่ายถึงไถ่ขัน

ขึ้น 3 คำ พระจันทร์ตกแผ่นดิน พระอังคารอยู่บนอากาศ พระกุมารเป็น
เจ้าแผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคลทั้งปวง ปลุกเรื่อน ขอเมื่อยจะตายจากกัน อย่าแรกไถนามิติ ไปคำดี
มีลาก แต่ขุนนางทั้งรื้อล้อมสวนมิติ โขคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคคิตกแต่บ่ายถึงไถ่ขัน

ขึ้น 4 คำ พระอาทิตย์ตกแผ่นดิน พระจันทร์อยู่บนอากาศ พระยามาร
เป็นเจ้าแผ่นดิน ห้ามทำการมงคล อย่าไปค้าขาย อย่าเอาวัวควายเข้าคอกใหม่ อย่าไถ่ข้าซื้อควายมิติ
กล่าวเมื่อย ตัดผ้าเย็บผ้าถุงคิมิลาแต่เช้าถึงเที่ยง โขคคิตกแต่เช้าถึงบ่าย โขคร้ายตกแต่บ่ายถึงรุ่ง

ขึ้น 5 คำ พระสุรตกแผ่นดิน พระอาทิตย์อยู่บนอากาศ พระยายมเป็นเจ้า
แผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล ปลุกเรื่อนจะบาดเจ็บมิติ ไปทางบกทางเรือ ตัดผ้าเย็บผ้าถุงผ้าใหม่
คิมิลา โขคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคคิตกแต่บ่ายถึงรุ่ง

ขึ้น 6 คำ พระเกตุตกแผ่นดิน พระสุรอยู่บนอากาศ พระกาฬเป็นเจ้า
แผ่นดิน พระพรหมลงมาให้ฤกษ์ทำการมงคล ปลุกเรื่อนไปค้าขายคิมิลา ขอเมื่อยตัดผ้าเย็บผ้าถุงผ้า
ใหม่มิติเลย

ขึ้น 7 คำ พระราหูตกแผ่นดิน พระเกตุอยู่บนอากาศ พระสุรเป็นเจ้า
แผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าปลุกเรื่อนค้าขายมิติ ไปสู่ขุนนางคิมิลา ตัดผ้าเย็บผ้าถุงผ้าใหม่มิติ
โขคร้ายตกแต่เช้าถึงกลางกาย โขคคิตกเที่ยงถึงรุ่ง

ขึ้น 8 คำ พระเสาร์ตกแผ่นดิน พระราหูอยู่บนอากาศ พระภะคะวัมเป็น
เจ้าแผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าเรื่อนไถ่ข้าซื้อวัวควายมิติ โขคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคคิตก
แต่ตะวันบ่ายถึงไถ่ขัน

ขึ้น 9 คำ พระศุกร์ตกแผ่นดิน พระเสาร์อยู่บนอากาศ พระอินทร์เป็นเจ้า
แผ่นดิน ให้ฤกษ์ทำการมงคล ปลุกเรื่อนไปค้าขาย ขอเมื่อยคิมิลาแต่อย่าไปสู่ขุนนาง ไถ่ข้าซื้อวัว
ควายมิติ ตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคร้าย ตกแต่ตะวันบ่ายถึงรุ่ง มิติเลย

ขึ้น 10 คำ พระหัสตกแผ่นดิน พระศุกร์อยู่บนอากาศ พระยายมเป็นเจ้า
แผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าปลุกเรื่อนใหม่ อย่าขอเมื่อย ไถ่ข้าซื้อวัวควายมิติ ไปหนทางบก
คิมิลา โขคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคคิตกแต่บ่ายถึงตะวันรุ่ง

ขึ้น 11 คำ พระพุทตกแผ่นดิน พระหัสอยู่บนอากาศ พระนารายณ์เป็น
เจ้าแผ่นดิน ให้ฤกษ์ทำการมงคล ปลุกเรื่อนใหม่ขึ้นเรื่อนใหม่ ขอเมื่อยไถ่ข้าซื้อวัวควาย เอาลูกเขย
ใหม่สะใภ้ใหม่คิมิลาทุกประการ แต่ไปหนทางบกมิติ โขคคิตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคร้ายตกแต่ตะวันถึงรุ่ง

ขึ้น 12 คำ พระอังคารตกแผ่นดิน พระพุทอยู่บนอากาศ พระยายมเป็น
เจ้าแผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าปลุกเรื่อนไฟจะไหม้ ไปทางบกและทางเรือ ตัดผ้าเย็บ
ผ้าถุงผ้าใหม่ อย่าขอเมื่อยไถ่ข้าซื้อวัวควายมิติ โขคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคคิตกแต่ตะวันบ่ายถึงไถ่ขัน

ขึ้น 13 ค่ำ พระจันทร์ตกแผ่นดิน พระอังคารอยู่บนอากาศ พระอินทร์เป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ให้ฤกษ์ทำการมงคลดีมีลาภ ขอเมียไปทางเรือดีมีลาภ ไปทางบกได้เข้าซื้อวัวควาย มิดี โชคดีตกแต่เช้าถึงเที่ยง โชคร้ายตกตาตะวันตกบ้ายถึงไก่ขัน มิดีเลย

ขึ้น 14 ค่ำ พระอาทิตย์ตกแผ่นดิน พระจันทร์อยู่บนอากาศ พระภะกะวัมเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคลปลูกเรือน ได้เข้าซื้อวัวควาย ตัดผ้าเย็บผ้านุ่งผ้าใหม่ จะเสียทรัพย์สินมี โชคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โชคดีตกแต่ตะวันตกบ้ายถึงรุ่งดีแล

ขึ้น 15 ค่ำ พระสุรตกแผ่นดิน ราหูอยู่บนอากาศ พระนารายณ์เป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ทำการสิ่งใดมิดีเลย

แรม 1 ค่ำ พระเกตุตกแผ่นดิน พระสุรอยู่บนอากาศ พระอิศวรเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน อย่าทำการมงคลสิ่งใด มิดีเลย

แรม 2 ค่ำ พระราหูตกแผ่นดิน พระเกตุอยู่บนอากาศ พระกุมารเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ห้ามอย่าทำการสิ่งใด มิดีเลย

แรม 3 ค่ำ พระเสาร์ตกแผ่นดิน อย่าไปค้าขายจะเสียทรัพย์สินเงินทอง อย่าเอาวัวควายเข้าคอกใหม่มิดี โชคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โชคดีตกแต่บ้ายถึงรุ่ง

แรม 4 ค่ำ พระศุกร์ตกแผ่นดิน พระเสาร์อยู่บนอากาศและทางเรือ ได้เข้าซื้อวัวควายดีมีลาภ แต่ว่าขึ้นเรือนใหม่และขอเมียใหม่มิดี โชคดีแต่เช้าถึงเที่ยง โชคร้ายตกแต่ตะวันตกบ้ายถึงรุ่งแล

แรม 5 ค่ำ พระหัสตกแผ่นดิน พระศุกร์อยู่บนอากาศ พระภะกะวัมเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล ย่าปลูกเรือน อย่าเอาข้าวขึ้นยุ้งฉาง อย่าเข้าป่า อย่าขอเมียมิดี ตัดผ้าเย็บผ้านุ่งผ้าใหม่ดีมีลาภ โชคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โชคดีตกแต่ตะวันตกบ้ายถึงรุ่งดีแล

แรม 6 ค่ำ พระพุทธตกแผ่นดิน พระหัสอยู่บนอากาศ พระนารายณ์เป็นเจ้าแก่แผ่นดิน อย่าปลูกเรือน อย่าไปสู่ขุนนาง อย่าสร้างสวน อย่าแรกไร่นาจะแพ้เจ้าเรือน ตัดผ้าเย็บผ้านุ่งผ้าใหม่ดี โชคดีตกแต่เช้าถึงเที่ยง โชคร้ายตกแต่ตะวันตกบ้ายถึงรุ่งมิดีแล

แรม 7 ค่ำ พระอังคารตกแผ่นดิน พระพุทธอยู่บนอากาศ พระกาฬเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าปลูกเรือนจะตายจากกัน อย่ากล่าวเมีย อย่าเอาลูกลงทำมิดี ไปสู่ขุนนางดี ได้เข้าซื้อวัวควาย อย่าตัดผ้าเย็บผ้านุ่งผ้าใหม่มิดี โชคร้ายตกแต่กลางงายถึงเที่ยง โชคดีตกแต่ตะวันตกบ้ายถึงรุ่ง

แรม 8 ค่ำ พระจันทร์ตกแผ่นดิน พระอังคารอยู่บนอากาศ พระกุมารเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ไปค้าขายขอเมียดีมีลาภ ได้เข้าซื้อวัวควาย อย่าตัดผ้าเย็บผ้านุ่งผ้าใหม่มิดี โชคร้ายตกแต่ตะวันตกบ้ายถึงรุ่งแล

แรม 9 ค่ำ พระอาทิตย์ตกแผ่นดิน พระจันทร์อยู่บนอากาศ พระพุทธสิ
เนกเป็นเจ้าแผ่นดิน ห้ามทำการมงคล อย่าปลูกเรือนมิดี อย่าไปสู่ขุนนาง อย่าขอเมีย อย่าไปป่ามาตัด
ไม้บาดเจ็บ ฝนจะน้ำจะทำโทษ ไล่เข้าซื้อวัวควายจะตายจากกัน โขคดีตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคร้ายตก
แต่ตะวันถึงรุ่งแล

แรม 10 ค่ำ พระสุรตคแผ่นดิน พระอาทิตย์อยู่บนอากาศ พระยามารเป็น
เจ้าแผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าปลูกเรือน อย่าไล่เข้าซื้อวัวควาย อย่าขอเมีย อย่าตัดผ้าเย็บ
ผ้านุ่งผ้าไหมมิดี ไปทางบกคิมิลาภ โขคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคดีตกแต่ตะวันบ่ายถึงรุ่ง

แรม 11 ค่ำ พระเกตุตกแผ่นดิน พระสุรอยู่บนอากาศ พระกุมารเป็นเจ้า
แผ่นดิน ให้ฤกษ์ทำการมงคลปลูกเรือนทำการใดๆดี ไล่เข้าซื้อวัวควายไปทางบกทางเรือ ขอเมีย
ตัดผ้าเย็บนุ่งผ้าไหม คิมิลาภ โขคดีตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคร้ายตกแต่ตะวันบ่ายถึงรุ่ง

แรม 12 ค่ำ พระราหูตกแผ่นดิน พระเกตุอยู่บนอากาศ พระอิศวรเป็นเจ้า
แผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าปลูกเรือน อย่าขอเมียแรกไรนา อย่าขึ้นบ้านใหม่ อย่าจากพี่จะ
เสียเงินทองและจะตาคจากกัน โขคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคดีตกแต่บ่ายถึงรุ่งแล

แรม 13 ค่ำ พระเสาร์ตกแผ่นดิน พระราหูอยู่บนอากาศ พระปริมесวร
เป็นเจ้าแผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าปลูกเรือน อย่าขอเมีย ไปทางบกทางเรือมิดี โขคดีตก
แต่เช้าถึงเที่ยง โขคร้ายตกแต่บ่ายถึงรุ่ง

แรม 14 ค่ำ พระศุกร์ตกแผ่นดิน พระเสาร์อยู่บนอากาศ พระอินทร์เป็น
เจ้าแผ่นดิน ให้ฤกษ์ทำการมงคล ปลูกเรือนคิมิลาภ แต่อย่าขึ้นเรือนใหม่ อย่าขอเมียใหม่ อย่าตัดผ้า
เย็บผ้านุ่งผ้าไหมมิดี โขคดีตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคร้ายตกแต่บ่ายถึงรุ่งแล

แรม 15 ค่ำ พระพฤหัสบดีตกแผ่นดิน พระสุรอยู่บนอากาศ พระกะ
ละวัมเป็นเจ้าแผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคลทั้งปวงอย่าทำเลย โขคดีตกแต่เช้าถึงเที่ยง โขคร้ายตก
แต่บ่ายถึงรุ่งแล

เรื่องยาม เชื่อกันว่าเวลาในรอบวันหนึ่ง รอบคืนหนึ่ง ประกอบด้วย
ช่วงเวลาที่เรียกว่ายามต่างๆ หลายช่วงเวลาตามแต่ละจะแบ่งกันไปตามความเชื่อ เช่น ยามปฏิฐานกาล
แบ่งวันหนึ่งๆหรือคืนหนึ่งๆออกเป็น 8 ยาม ยามละประมาณหนึ่งชั่วโมงครึ่ง แต่ละยามมีชื่อเรียก
กำกับ เช่น ยามสุริยะ ยามสุกระ แต่ละวันจะเริ่มต้นยามแตกต่างกัน คือ วันอาทิตย์เริ่มต้นยามสุริยะ
เป็นเวลาประมาณหนึ่งชั่วโมงครึ่ง ถัดไปเป็นยามสุกระเป็นเวลาประมาณหนึ่งชั่วโมงครึ่ง เป็นต้น

นอกจากนั้นยามอัฐกาลแล้วยังมียามอุบาทกอลและยามกหลิหมา ซึ่ง
แบ่งวันหนึ่งๆหรือคืนหนึ่งๆ (เฉพาะกลางวันหรือกลางคืน) ออกเป็น 5 ยาม คือ เช้า สาย เที่ยง บ่าย
เย็น และคำนวณตามวันทั้งเจ็ด สร้างตารางทำเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกไว้เป็นโคลก เช่น โคลกยาม

กทิลหมา ว่า “(0) ศูนย์หนึ่งอย่าเพิ่งจร แม้วารุณจะอัปรา (000) สามศูนย์เร่งยาดราจะมีลาอย่างมากมาย (0000) ลีศูนย์ย้อมพูนผลแม้จรดลามากมาย กากบาใช้ไม่ได้ อันตรายมากยิ่งขึ้น ปลอดภัยไม่พูนผลจรดลไปไหนใด ” แต่ละวันจะเริ่มต้นยามที่แตกต่างกัน ผู้ประสงค์จะประกอบพิธี ต้องเลือกยามที่ดี

เรื่องวัน กำหนดตามวันทั้งเจ็ดและวันที่กำหนดจากเกณฑ์อื่นๆแตกต่างกันตามความเชื่อแต่ละท้องถิ่น เช่น ชาวนาภาคเหนือกำหนดวันแรกไถแรกหว่านกล้าไว้ว่า แรกไถนาวันอาทิตย์ วันพฤษภาคม คีตวันแรก แรกหว่านกล้าวันศุกร์ คีตวันแรก แรกถอนกล้าและดำนาวันพุธ คีตวันแรก เกี่ยวข้าววันพฤษภาคม คีตวันแรก เอาข้าวใส่เหยียนอังคาร วันพุธ วันศุกร์ คีตวันแรก ห้ามปลูกนาหว่านกล้าวันเสาร์ สัตว์ต่างๆจักเบียดเบียน นอกจากนี้ยังมีวันจน วันฟู ห้ามทำการพิธีใดๆในวันจน ให้ทำวันฟูซึ่งกำหนดประจำเดือน เช่น ชาวนาในภาคเหนือเชื่อว่าเดือนเกียง วันจันทร์เป็นวันฟู วันศุกร์เป็นวันจน ตรงกับเดือน 11 ของชาวนาภาคอื่น วันจน วันฟูก็เชื่อตรงกัน

วันชัยฤกษ์ผีหลวง

1 ค่ำ ช้างแก้วขึ้นสู่โรงคำ ดี 2 ค่ำ ฟังธรรมปาฐา มิติ 3 ค่ำ ล้างมือทำค้อยกิน ดี 4 ค่ำ นอนปลายดินตาดแดด ไม่ดี 5 ค่ำ ผีแหวดล้อมปองเอา ไม่ดี 6 ค่ำ สำเนาไปคำดี 7 ค่ำ เเคราะห์อยู่หน้าค้อยชม ไม่ได้ 8 ค่ำ สาละวันบ่มเย็น ไม่ดี 9 ค่ำ ถูกเสี้ยนพระราม ไม่ได้ 10 ค่ำ หาความงามมิได้ ไม่ได้ 11 ค่ำ ชีร่ายเกิดเป็นดี ดี 12 ค่ำ บ่มีดีสักหยาด ไม่ดี 13 ค่ำ ไชยราชปราบชมพูดี 14 ค่ำ ศัตรูปองร้าย ไม่ดี 15 ค่ำ ถูกแม่ผีหลวง ไม่ดี
(ตำราบ้านอุยสถาน คำใจดี หมู่ 4 บ้านน้ำครกใหม่ ตำบลคอกควาย อำเภอเมือง จังหวัดน่าน 2529)

วันร้ายที่ห้ามไม่ให้ทำการ คือเป็นวันทักทิน

วันอาทิตย์ห้ามขึ้น 12 ค่ำ แรม 1 ค่ำ วันจันทร์ห้ามขึ้น 4 ค่ำ แรม 4 ค่ำ วันอังคารห้ามขึ้น 3 ค่ำ วันพุธห้ามขึ้น 9 ค่ำ แรม 9 ค่ำ วันพฤหัสบดีห้ามขึ้น 5 ค่ำ แรม 5 ค่ำ วันศุกร์ห้ามขึ้น 6 ค่ำ แรม 6 ค่ำ วันเสาร์ห้ามขึ้น 7 ค่ำ แรม 7 ค่ำ

วันเกี่ยวกับการทำนา

วันอาทิตย์ ขนข้าวขึ้นหลอง วันผีส (พฤษภาคม) แรกเกี่ยวเกี่ยว

วันศุกร์แรกไถนา วันเสาร์ แรกปลูกนา (ปลูกข้าว)

(อุยชาญ กำแพง บ้านป่าไผ่ ตำบลอ้อดอนไชย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย 2529)

วันดีสำหรับแรกเริ่มประกอบกิจกรรมต่างๆในไร่นาในปีนั้นๆ

อาจารย์ท่านกล่าวไว้ วันอาทิตย์ให้พินไม้ทำคันไถ วันจันทร์ให้ตัดคราด

วันอังคารให้ไถนา วันพุธให้นวดข้าว ปลุกข้าว วันหัต (พฤหัสบดี) วันศุกร์ ให้พาดข้าวขึ้นเรือน วัน
 พุธให้แรกเข้าไร่ วันหัต (พฤหัสบดี) ให้เข้าไถ เข้าด้ามจอบ เข้าด้ามมีดพรวา แหวหัวขวาน วันหัต
 (พฤหัสบดี) วันศุกร์ให้แรกหว่านข้าว แรกคานา แรกไถนา คีแล

(คำราพื้นบ้านไทยภาคใต้ ของนายปาน แก้วทองดี บ้านในหวัง ตำบลปากแพรก อำเภอยะรัง
 จังหวัดนครศรีธรรมราช 2530)

แบบดูวันฟูวันจมวันซุดและพยาวันตามเดือน

เดือน 5	วันพุธเป็นพยาวัน	วันอาทิตย์เป็นวันฟู
	วันอังคารเป็นวันซุด	วันพฤหัสบดีเป็นวันจม
เดือน 6	วันพฤหัสบดีเป็นวันพยาวัน	วันพุธเป็นวันฟู
	วันศุกร์เป็นวันซุด	วันอาทิตย์เป็นวันจม
เดือน 7	วันศุกร์เป็นวันพยาวัน	วันพฤหัสบดีเป็นวันฟู
	วันเสาร์เป็นวันซุด	วันจันทร์เป็นวันจม
เดือน 8	วันเสาร์เป็นวันพยาวัน	วันศุกร์เป็นวันฟู
	วันอาทิตย์เป็นวันซุด	วันอังคารเป็นวันจม
เดือน 9	วันอาทิตย์เป็นวันพยาวัน	วันเสาร์เป็นวันฟู
	วันจันทร์เป็นวันซุด	วันพุธเป็นวันจม
เดือน 10	วันจันทร์เป็นวันพยาวัน	วันอาทิตย์เป็นวันฟู
	วันเสาร์เป็นวันซุด	วันพฤหัสบดีเป็นวันจม
เดือน 11	วันอังคารเป็นวันพยาวัน	วันจันทร์เป็นวันฟู
	วันพุธเป็นวันซุด	วันจันทร์เป็นวันฟู
เดือน 12	วันพุธเป็นวันพยาวัน	วันอังคารเป็นวันฟู
	วันพฤหัสบดีเป็นวันซุด	วันเสาร์เป็นวันจม
เดือน 1	วันพฤหัสบดีเป็นวันพยาวัน	วันพุธเป็นวันฟู
	วันศุกร์เป็นวันซุด	วันอาทิตย์เป็นวันจม
เดือน 2	วันศุกร์เป็นวันพยาวัน	วันพฤหัสบดีเป็นวันฟู
	วันเสาร์เป็นวันซุด	วันจันทร์เป็นวันจม

เดือน 3	วันเสาร์เป็นวันพยวัน	วันศุกร์เป็นวันฟู
	วันอาทิตย์เป็นวันซุด	วันอังคารเป็นวันจม
เดือน 4	วันอาทิตย์เป็นวันพยวัน	วันเสาร์เป็นวันฟู
	วันจันทร์เป็นวันซุด	วันพุธเป็นวันจม

ความเชื่อเรื่องวันที่เกี่ยวข้องกับการแรกค่านา

การแรกปลูกข้าวตามความเชื่อพื้นบ้าน บ้านน้ำครกใหม่ ตำบลคอกควาย อำเภอเมือง จังหวัดน่าน จะต้องนำพ่หวนไปบนบ่าแม่ธรณีเสียก่อน โดยกล่าวว่า “ขอวันนี้ พวกข้าจะบอกแก่แม่ธรณีเป็นเจ้าเอ๋ย พวกข้าจะแรกปลูกข้าวปลูกนา ขอให้อมั่งคั่งงาม” แล้วร้องเรียกแม่ธรณีด้วยคำว่า “ยัง ยัง นสามิ ตัง แม่เป็นเจ้าเอ๋ย จงมารักษา มารับเอาพ่หวนเถิด” แล้วปลูกข้าวไปแปดกอ โดยกอที่ 1 ถือเป็นวันอาทิตย์ กอที่ 2 ถือเป็นวันจันทร์ กอที่ 3 ถือเป็นวันอังคาร กอที่ 4 ถือเป็นวันพุธ กอที่ 5 ถือเป็นวันพฤหัสบดี กอที่ 6 ถือเป็นวันศุกร์ กอที่ 7 ถือเป็นวันเสาร์ กอที่ 8 ถือเป็นศูนย์กลาง เป็นอันเสร็จพิธี ปล่อยข้าวแรกให้เจริญเติบโตขึ้น เมื่อจะปลูกข้าวจริงๆ จึงมาคว่ำข้าวกอไคงอกงามได้ดีที่สุดไปบรรดาค้าว 7 กอที่ปลูกไว้ ข้าวกอนั้นตรงกับวันใดจึงถือเอาวันนั้นเป็นวันเริ่มต้นค่านาจริงๆ ในฤดูกาลนั้นๆ (อุ้ยสาน คำใจดี บ้านน้ำครกใหม่ ตำบลคอกควาย อำเภอเมือง จังหวัดน่าน 2529)

เรื่องข้างขึ้นข้างแรม โดยหลักกว้างๆ เชื่อว่าข้างขึ้นต้องประกอบพิธีกรรมในวันขึ้น ข้างแรมต้องประกอบพิธีกรรมในวันคู่ แต่อาจจะมีข้อยกเว้นในบางกรณีได้ ตัวอย่างพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาที่ต้องคำนึงถึงข้างขึ้นข้างแรม เช่น ชาวนาภาคเหนือกำหนดวันจกข้าวใหม่ในวันไม่ปักกะดินแขวนไว้ประจำยังข้าว ต้องตรวจดูทุกครั้งก่อนตกข้าวมาค้ำ โดยสรุปคือข้างขึ้น 1-2-3-4 ค่ำไม่ดี 5-6-7 ค่ำดี 8-9 ค่ำไม่ดี 10-11 ค่ำดี 12-13-14-15 ค่ำไม่ดี ข้างแรม 1-2-3-4 ค่ำดี 5 ค่ำไม่ดี 6 ค่ำดี 7-8-9 ค่ำไม่ดี 10 ค่ำดี 11 ค่ำไม่ดี 12-13-14-15 ค่ำดี

เรื่องเดือน โดยทั่วไปหมายถึง เดือนทางจันทรคติที่ประมาณว่าเดือนธันวาคมจะตรงกับเดือนอ้ายต่อเป็นเดือนยี่ เดือนสาม เดือนสี่ เดือนห้า ตามลำดับไปจนกระทั่งเดือนสิบสอง ซึ่งประมาณเดือนพฤศจิกายน เวลาในรอบเดือนดังกล่าวนี้ มีส่วนสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแรกไถนาจะต้องดูว่าในช่วงสามเดือนนั้น นาคนอนฝันอะไรจะไปทิศใด เอาหาง เอาท้อง เอาหลังไปทิศใด การแรกไถนาต้องไม่ไถทวนเกล็ดนาคเด็ดขาด ต้องไถไปตามเกล็ดนาค ไม่ให้ชนหลังชนท้อง เช่น เดือน 7-8-9 นาคนอนฝันหัวไปอุดร หางไปทักษิณ ท้องไปปัจฉิม หลังไปบูรพา เมื่อจะแรกไถนาให้วัวควายบ้วนน้ำลาภไถไปสู่ทิศอาคเนย์จึงจะเป็นมงคลไถไม่หัก วัวไม่เกิดอุบัติเหตุ คนไม่เจ็บไข้

เรื่องปี โดยทั่วไปเกี่ยวข้องกับน้ำ นาคให้น้ำและเกณฑ์พิชพันธัญญาหาร ซึ่งแต่ละปีนับตั้งแต่ปีชวดจนถึงปีกุน จะมีคำพยากรณ์สิ่งเหล่านี้ไว้ ส่วนเวลาในรอบปีที่เกี่ยวข้องกับการจัดพิธีกรรมประเภทต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งสามารถสรุปได้ ดังต่อไปนี้

ปฏิทินแต่ละปี

ปีชวดนาคู่มดี	น้ำน้อยฝนจะเลี้ยงต้นข้าวน้อย
ปีฉลูนาคู่มนาตอนดี	ฝนจะเลี้ยงต้นข้าวเกิดมาก
ปีขาลข้าวเบาคี	ฝนจะตกปีนี้มีมากและ
ปีเถาะน้ำมาก	ต้นปีข้าวหัวหยาบคิ ข้าวปลายปีจะม้วน
ปีมะโรงน้ำมาก	ข้าวหนักข้าวเบาและคิ
ปีมะเส็งแมลงด้วงจะกัด	ฝนปลายปีน้อยข้าวจะแห้งม้วนและ
ปีมะเมียต้นปีน้ำน้อยชอบข้าวหนัก	ปนจะตกถมม้วน
ปีมะแมน้ำน้อยข้าวกลางปีคิ	ข้าวปลายปีจะม้วนและ
ปีวอกน้ำมากข้าวหัวหยาบคิ	จะได้หนึ่งส่วนเสียหนึ่งส่วน
ปีระกาน้ำมากข้าวหนักคิเบาคีและ	
ปีจอ น้ำมากข้าวปลาปลายปีต้นปีคิ	ข้าวต้นปีนกปลาจะกิน
ปีกุนน้ำน้อยข้าวจะม้วนและ	

ปฏิทินอีกความเชื่อหนึ่ง

ปีชวด	นาคให้น้ำ 3 ตัว ต้นปี น้ำน้อย กลางปี น้ำน้อย ปลายปี น้ำมาก
ปีฉลู	นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนเสมอกันทั้งต้นปี กลางปี ปลายปี น้ำน้อย
ปีขาล	นาคให้น้ำ 3 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำน้อย ปลายปี น้ำมาก
ปีเถาะ	นาคให้น้ำ 2 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำน้อย ปลายปี น้ำมาก
ปีมะโรง	นาคให้น้ำ 3 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำมาก ปลายปี น้ำน้อย
ปีมะเส็ง	นาคให้น้ำ 1 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำมาก ปลายปี น้ำน้อย
ปีมะเมีย	นาคให้น้ำ 5 ตัว ต้นปี น้ำน้อยเสมอกันทั้งปี
ปีมะแม	นาคให้น้ำ 3 ตัว ต้นปี กลางปี ปลายปี น้ำเสมอกัน น้ำปานกลาง
ปีวอก	นาคให้น้ำ 7 ตัว ต้นปี กลางปี ปลายปี น้ำเสมอกัน น้ำปานกลาง
ปีระกา	นาคให้น้ำ 4 ตัว ต้นปี น้ำน้อย กลางปี ปลายปี น้ำมาก
ปีจอ	นาคให้น้ำ 7 ตัว ต้นปี น้ำน้อย กลางปี ปลายปี น้ำมาก
ปีกุน	นาคให้น้ำ 5 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำน้อย ปลายปี น้ำมา

กรอบความเชื่อเรื่องปี อีกความเชื่อหนึ่ง

ถ้าจะดูว่าปีนั้นพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์หรือไม่ ให้ตั้งจุลศักราช (เอา พ.ศ. ลบ ด้วย เอกะ เอกะ อัญญะ เอกะ จึงออกมาเป็น จุลศักราชของปีนั้นๆ หรือ จ.ศ. มาจากจุลศักราช จะทำ จ.ศ. ให้เป็น พ.ศ. หรือพุทธศักราช ให้เอา 1181 ไปบวก เช่น จ.ศ. 1262 เอา 1181 ไปบวก ได้เท่ากับ พ.ศ. 2443) (อนึ่ง นาวิกมูล 2543: 5) เอา 12 บวก เอา 7 หาร ได้เศษเท่าใดให้ดูตามคำทำนาย ตัวอย่างเช่น จ.ศ. 1262 เอา 12 บวก เอา 7 หาร ได้เศษ 0 คำทำนายกล่าวว่า เศษ 0 ปีนั้นข้าวเสียหาย เกิดทุกข์ภัยต่างๆ ด้าน เสีย 10 ส่วน ได้หนึ่งส่วน เกิดการรบราฆ่าฟันกันมาก

เศษ 1 ปีนั้นข้าวมงคล ได้สิบส่วน เสียหนึ่งส่วน พืชพันธุ์ธัญญาหาร ประชาชนเป็นสุข เศษ 2 ปีนั้นมีศัตรูข้าวมากมายเบียดเบียนตั้งแต่เป็นกล้าจนเป็นรวง ได้ส่วนหนึ่งเสียห้าส่วน เกิดความทุกข์ร้อนต่างนานา

เศษ 3 และเศษ 4 ปีนั้นข้าวก้าวอุดมสมบูรณ์พอประมาณ ได้สามส่วน เสียส่วนเดียว พืชพันธุ์ธัญญาหารอื่นๆ ก็พอประมาณ ประชาชนไม่อดอยาก พออยู่ได้ไม่เดือนร้อน

เศษ 5 ปีนั้นข้าวก้าวเสียหายด้วยโรคต่างๆ พยาธิต่างๆ มาก ได้ส่วนหนึ่ง เสียห้าส่วน เกิดข้าวยากหมากแพง แ่งแย่งฆ่าฟันกัน

เศษ 6 ปีนั้นข้าวก้าวอุดมสมบูรณ์ เสียเพียงเล็กน้อย พืชพันธุ์ต่างๆ อุดมสมบูรณ์ดี

เศษ 0 ปีนั้นข้าวเสียหาย เกิดทุกข์ภัยต่างๆ ด้าน เสีย 10 ส่วน ได้หนึ่งส่วน เกิดการรบราฆ่าฟันกันมาก

3) เนื้อหาเกี่ยวกับสถานที่ หมายถึงสถานที่ประกอบพิธีกรรม ซึ่งหากแยกตามรูปแบบของพิธีกรรม โดยไม่กล่าวถึงพิธีหลวงซึ่งเป็นที่ทราบอยู่โดยทั่วไป สามารถกล่าวได้ว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา จัดขึ้นโดยทั่วไป เช่น ในนา มีพิธีแรกไถนา แรกดำนา แรกเก็บเกี่ยว บำรุงดิน ทำบุญคูณลาน เป็นต้น ในป่ามีพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ เลี้ยงเจ้าป่า เป็นต้น ในหมู่บ้านมีพิธีเช่น ไหว้บรรพบุรุษ ไหว้ผีปู่ตา เป็นต้น ในครอบครัวมีพิธีสู่ขวัญข้าวขึ้นยุ้ง พิธีเปิดปิดยุ้งข้าว เป็นต้น ในวัดมีพิธีทำบุญกุ่มข้าวใหญ่กองข้าว ทำบุญข้าวพันก้อน เป็นต้น โดยบางพิธีสร้างศาลเพียงตาหรือศาลชั่วคราววาง เครื่องบูชาสังเวย เช่น หอมแม่โพสพ รันไหว้เจ้าที่ แต่บางพิธีก็จัดเครื่องบูชาเครื่องสังเวยใส่กระทง หรือสำหรับวางลงบนพื้นดินหรือพื้นเรือนก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่เจ้าของพิธีจะสะดวกหรือไม่ ขอเพียงแต่สามารถประกอบพิธีได้ก็เป็นอันใช้ได้

4) เนื้อหาเกี่ยวกับเทพเจ้า พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาทั้งห้าประเภท มีเทพเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องหลายองค์ ซึ่งหากจะกล่าวรวมๆ แล้ว มีพระพุทธรูป พระสงฆ์ เทพเจ้าต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์ ผีต่างๆ ในลัทธิความเชื่อพื้นบ้าน ผีบรรพบุรุษ แต่หากจะจำแนกตามที่กล่าวถึงแต่ ละพิธีกรรมนอกจากพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม พระสงฆ์แล้ว ได้แก่เทพเจ้าต่างๆ เช่น ท้าวท่งสี่ (ท้าว

ธรรฐ ท้าววิรุพหก ท้าววิรุปักย์ ท้าวเวสสุวรรณ) ผิขุนน้ำ แม่โพสพ นาค แม่ธรณี ผีตาแฮก พระภูมิ
เจ้าที่ ผีทุ่ง ผีนา ผีป่า ผีบ้าน ผีเรือน ผีบรรพบุรุษ พระอินทร์ พระพรหม พระอิศวร พระนารายณ์
นอกจากนี้ยังมีผีอื่นๆที่แตกต่างกันไปแต่ละถิ่น เช่น ที่ปรากฏในโองการไหว้เจ้าที่นาภาคใต้ว่า

“สิบนิ้วข้าไหว้ เทวาท่านให้ เสด็จมาทุกโหม

ดาบุด ยายบัด ตาสีรด ยายพุทโธ

ท่านนั้นเป็นตสโซ รักษาอยู่สวนทุ่งนา

นางเอื้อย นางเอ เป็นเจ้าแต่ก่อนมา

หกคนนั้นเล่าหนา เชิญท่านมาถ้วนทุกคน

นางมุนีเมขลาพระภูมิเจ้าเทนางธรณีนางคงคา

ขอเชิญท่านมา รับเอาเครื่องสังฆยา บูชาสังเว

โอมปริกฤษณ์โต จะมหาเทวดา”

สิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพเจ้าต่างๆ ในพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

พระรัตนตรัย คือที่พึ่งสูงสุดของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยว
กับข้าวและการทำนาต้องระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยก่อน เพื่ออัญเชิญพระคุณมาเป็นที่พึ่ง เป็นพลัง
อำนาจ คลบ้นคลาให้เกิดความสำเร็จตามความปรารถนา ทั้งเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ก็จะ
ตอบสนองต่อความต้องการของพิธีกรรมนั้นๆ อย่างเต็มที่

ท้าวจตุรหาราช หรือที่รู้จักกันในนามของท้าวจตุโลกบาล เป็นเทพที่รักษาโลกทั้ง 4
ทิศ พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาหลายพิธีต้องเช่นสังเว มีท้าวภูเวร ทิศอุดร เป็นใหญ่ในหมู่
ยักษ์ ท้าวธรรฐ ทิศบูรณ เป็นใหญ่ในหมู่คนธรรพ์ ท้าววิรุพหก ทิศทักษิณ เป็นใหญ่ในหมู่เทวดา
ท้าววิรุปักย์ ทิศปัจฉิม เป็นใหญ่ในหมู่นาค

แม่ธรณี มีตำนานเรื่องราวยาวนานนับแต่โบราณกาลทั้งในโลกตะวันตกและโลก
ตะวันออก ตามตำนานทางกรีก “พระแม่ธรณี” อุบัติขึ้นจากความมืด ไม่มีใครทราบว่ายูบัตินั้น
เมื่อใด และด้วยวิธีใด เดิมทีพระแม่ธรณีนั้น โดดเดี่ยว เพราะไม่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่บนพื้นธรณี แต่
เหนือธรณีก็มี ยูเรนัส หรือท้องฟ้า ซึ่งยามราตรีประดับด้วยดวงดาวอันมีแสงสุกใส ยูเรนัสนั้นงาม
สง่าจับใจ พระแม่ธรณีแห่งนมองและหลงรักและต่อมาทั้งสองก็ครองคู่กัน จนภายหลังพระแม่ธรณี
ก็กลายเป็นมารดา “ผู้ประทานความอบอุ่นและความสมบูรณ์พูนสุข”

ทางโลกตะวันออกก็มีตำนานพระแม่ธรณี รวมถึงในตำนานที่อิงพุทธประวัติ กล่าวคือ
เมื่อครั้งที่ เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงบำเพ็ญสมาธิใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พญาวัวสวดีมาร เห็นว่าเจ้าชาย
สิทธัตถะกำลังจะบรรลุถึงซึ่งอริยสัจ จึงได้ส่งบุตรสาวผู้มากด้วยกิเลส ประกอบด้วยนาง คณหา
ราคะ อรดี เข้ายั่ววนทำลายพระสมาธิ ทาง “พระแม่ธรณี” ซึ่งติดตามการบำเพ็ญเพียรของเจ้าชาย

ลิตซ์ตะโดยตลอด เล็งเห็นว่าเป็นการจัดขบวนการบรรลุมสมาสัมโพธิญาณ จึง “บีบมวยผม” จนเกิดเป็นสายพระคงคาที่เรียกว่า ชลประลัย (ซึ่งเป็นน้ำที่พระพุทธเจ้าเคยกวาดอุทิศไว้แต่ก่อนทำให้พระยามารพ่ายแพ้ พิธีกรรมหลายอย่างจึงต้องบูชาแม่ธรณี) ด้วยอาณุภาพแห่งสายน้ำใหญ่เขี้ยวกรากได้พัดพากองทัพมารแตกพ่าย หลังจากนั้นเจ้าชายลิตซ์ตะก็ทรงตรัสรู้อรียสัจ 4 บรรลุมสมาสัมโพธิญาณ เป็น พระพุทธเจ้า เผยแพร่พระพุทธศาสนา โปรดเวไนยสัตว์ เป็นเวลา 45 ปี ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน(คตินิวส์ 2553: 3)

ผีตาแฮก เป็นผีทุ่งนา เข้าใจว่าเป็นผีนอกศาสนาหรือผีพื้นบ้านที่มีมาก่อนศาสนา ซึ่งชาวเขายังนับถือสืบมา โดยเมื่อสร้างไร่อสร้างนาขึ้นแล้วจะต้องเชิญผีตาแฮกมาประจำที่นั้นๆ คนหนึ่งเชิญจากไหนก็ได้แล้วก็เลี้ยงดูฝากฝังบอกให้ทำหน้าที่ต่างๆ ประจำทุ่งนั้นๆ การเช่นสังเวศผีตาแฮกถ้าเคยเช่นด้วยเครื่องใดต้องเช่นด้วยสิ่งนั้นทุกปี ลดไม่ได้ เพิ่มได้

พระภูมิเจ้าที่ เป็นโอรสของท้าวทศราชกับนางสันตาทุภักข์ ครองกรุงพาลี ท้าวทศราชเรียกอีกชื่อว่า “ท้าวกรุงพาลี” มีโอรสเก้าพระองค์ เป็นพระภูมิ มีนามและหน้าที่ต่างกััน ดังนี้

1. พระชัยมงคล คุณแลรักษาโรงเรียนต่างๆ
2. พระนาคราช คุณแลรักษาน้ำในโคประตูป้อมค่าย
3. พระเทพน คุณแลรักษาคอกสัตว์
4. พระชัยกษัตริย์ คุณแลรักษาทุ่งฉาง
5. พระคนธรรพ์ คุณแลรักษาปะรำพิธีโรงพิธีต่างๆ
6. พระธรรมโหรา คุณแลรักษาเรือสวนไร่นา
7. พระเทวเถระ คุณแลรักษาวัดวาโบสถ์วิหาร
8. พระธรรมมิกราช คุณแลรักษาพืชพรรณต่างๆ
9. พระราชธรรมา คุณแลแม่น้ำลำคลองหนอง พระภูมิแต่ละองค์มีบริวารจำนวนมากซึ่ง

ประจำอยู่ตามศาลต่างๆแทนพระภูมิ

แม่คงคา เป็นเทพเจ้าประจำน้ำในแม่น้ำลำคลองห้วยหนองที่มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์ต่างๆ พิธีกรรมต่างๆที่จัดขึ้น แม้ว่าจะไม่บูชาแม่คงคาโดยตรง แต่ก็ต้องระลึกถึงเพื่อทดแทนบุญคุณทุกครั้งที่ทำบุญและในเทศกาลลอยกระทงแต่ละปี ชาวเขามักจะถือเป็น โอกาสแสดงความเคารพและกตัญญูขอขมาลาโทษหรือขอโหสิกรรมต่อนางครั้งสำคัญทุกปี

ผีทุ่ง ผีนา ผีป่า ผีขุนน้ำ เป็นผีอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่นอกศาสนา หรืออาจจะตกอยู่ในฐานะที่เป็นคนรับใช้ของผีในศาสนาก็ได้ ผีเหล่านี้เมื่อนับถือหรือเชิญมาปฏิบัติหน้าที่ใดๆแล้ว ต้องเช่นสังเวศทุกปีหรือทุกครั้งไม่เช่นนั้นจะเกิดอาเพศต่างๆ ทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย ให้เกิดอุปสรรค และถ้าเช่นเครื่องสังเวศแบบใดก็ต้องจัดอย่างนั้นทุกปี จะเปลี่ยนไม่ได้ อย่งไรก็ตาม หากมีการเชิญเทพที่

สูงกว่ามาประจำ ผีเหล่านี้ก็จะกลายเป็นบริวารเทพเหล่านั้น เวลาเช่นสังเวศไม่ต้องจัดเฉพาะ เพียงแต่ ออกชื่อเชิญชวนมารับหลังเช่นเทพนั้นๆแล้วก็ได้ ดังกล่าว “ครั้นท่านเสวยแล้ว ยุธยาตรกลาด แคล้วไปสู่สถาน ยังแต่รอยเคน ยังแต่รอยชาน หมู่พวกบริวาร กินสำราญใจ” (บทไหว้เจ้าที่นา จังหวัดพัทลุง)

พระพิรุณ เป็นเทพแห่งฝนตามคติศาสนาพราหมณ์แต่พุทธศาสนาก็ไม่ขัดในเรื่องนี้ พระพิรุณมักจะต้องกระทำจากเทพองค์อื่นๆ อีกต่อหนึ่ง จึงมักจะมีผลต่อมนุษย์ เช่น ต้องจุดบั้งไฟ บูชาแล่นเดือนพระพิรุณให้น้ำแก่นาค เพื่อนาคจะได้พ่นสู่โลกมนุษย์อีกต่อหนึ่ง หรือ ไม่ก็ต้องแห่ นางแมว สวดคาถาปลาช่อน ทำพิธีปั้นเมฆ เพื่อให้เทพที่รับผิดชอบในสิ่งนั้นๆ คิดสงสาร แล้วยไปเร่ง เร้าพระพิรุณอีกต่อหนึ่ง พระพิรุณจึงเป็นเทพสำคัญอีกองค์หนึ่งที่ชาวนาต้องเคารพบูชา

นาค เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนาอย่างใกล้ชิด ในฐานะเป็นผู้พ่น น้ำให้แก่นมนุษย์และในฐานะ เป็นผู้ทรงแผ่นดิน ในฐานะเป็นผู้ให้น้ำ แต่ละปีนาคจะพ่นน้ำให้ตกใน จักรวาลโดยแบ่งสันปันส่วนให้ตกในมหาสมุทร ตกในป่าหิมพาน ตกในโลกมนุษย์ ตามเกณฑ์ที่ กำหนดไว้ในปีนั้นๆ ซึ่งรวมถึงจำนวนนาคที่ทำหน้าที่ให้น้ำในแต่ละปีด้วย ส่วนนาคที่ทำหน้าที่ทรง แผ่นดินได้แก่ นาคประจำวัน นาคประจำเดือน นั้นมนุษย์ต้องให้ความเคารพยำเกรงและปฏิบัติให้ ถูกต้องไม่เช่นนั้นจะเกิดโทษขึ้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทศนาต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามปกตินาค ประจำอยู่ในเมืองบาดาล แต่นาคเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นที่ต้องขึ้นไปให้น้ำและทรงแผ่นดินแต่ละปี หนึ่ง ทิศนาคอนันต์ ถือว่าสำคัญยิ่งด้วย อย่างประกอบพิธีกรรมที่ทำทายนาค เช่น แรกไถนาต้องไม่ ไถทวนเกล็ดนาค เป็นต้น ทิศนาคที่นิยมเคร่งครัด คือ ทิศนาคประจำเดือน ได้แก่เดือน 4,5,6 นาคเอา หัวไปปักจิม หางไปบูร ท้องไปอุดร หลังไปทักษิณ แรกไถนาตั้งไถไปทิศบูรณ เดือน 7,8,9 นาคเอา หัวไปอุดร หางไปทักษิณ แรกไถนาตั้งไปทิศบูรณ

แม่โพสพ ถือว่าเป็นเทพเจ้าประจำข้าว แต่ละถิ่นมีคติที่มาของแม่โพสพแตกต่างกัน บ้างเชื่อว่าเป็นนางเทพธิดาในสวรรค์ ภรรยาพระอินทร์เมื่อหมดบุญในสวรรค์จึงลงมาเกิดเป็นข้าว ด้วยนางสงสารมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่อย่างอดอยาก ไม่มีอาหารกิน โดยนางได้รับความช่วยเหลือจากพระ ฤาษีดาไฟในป่าหิมพานให้ได้เป็นข้าวกระจายไปทั่วโลก เป็นอาหารของมนุษย์ได้ตามความ ปรารถนา แต่บางคติถือว่าแม่โพสพเกิดจากอานาจิวิญญาณอันแก่กล้าของพระฤาษีดาไฟที่ตั้งใจ บำเพ็ญให้เกิดขึ้นเป็นอาหารของมนุษย์ ด้วยเห็นว่ามนุษย์ลำบากหนักหนา แต่บางคติถือว่าแม่โพสพ เป็นวิญญาณของลูกตายเป็นแรกของโลกที่เสียชีวิตไปเนื่องจากไม่มีอาหารกิน เมื่อตายแล้วจึงเกิด เป็นรวงข้าว บางคติถือว่าแม่โพสพเป็นเทพเจ้าแห่งข้าวที่ถูกสร้างขึ้นพร้อมกับโลก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ชาวนาทุกถิ่นเชื่อเหมือนกันว่าแม่โพสพเป็นเทพเจ้าแห่งข้าว เป็นเทพเจ้าผู้หญิง เว้นแต่คติทาง ภาคใต้บางถิ่นที่ถือว่ามีทั้งพ่อโพสพซึ่งเป็นเพศชายและแม่โพสพ ซึ่งเป็นเพศหญิง

พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ เป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ที่ผลัดเปลี่ยนกันเป็นใหญ่ที่สุดมาในสมัยต่างๆ และเคยเป็นใหญ่ร่วมกันมา ดังคำกล่าวที่ว่า พระอิศวรผู้สร้าง พระพรหมผู้รักษา พระนารายณ์ผู้ทำลาย พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาหรือพิธีกรรมอื่นๆ ต้องบูชา ระลึก สักวைய เทพเจ้าสามพระองค์นี้อย่างขาดมิได้ เทพทั้งสามองค์นี้มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธอย่างใกล้ชิดและมีอำนาจในความสำเร็จของพิธีกรรมต่างๆ อย่างสูง

5) เนื้อหาเกี่ยวกับสัญลักษณ์ เทพเจ้าและผีต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น บางอย่างมีสัญลักษณ์เป็นภาพบ้าง เป็นหุ่นบ้าง เป็นรูปปั้นบ้าง เช่น แม่โพสพ บางถิ่นเป็นภาพผู้หญิงนั่งบ้าง ยืนบ้าง แต่บางถิ่นเอาฟางมาผูกเป็นหุ่นเล็กๆ เก็บไว้ในยุ้งฉาง เทพบางองค์ เช่น แม่ธรณี ชาวนานิยมหยิบก้อนดินขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนในการประกอบพิธี บางองค์ก็ไม่ปรากฏสัญลักษณ์ใดๆ เช่น ผีตาแฮก ชาวนาเพียงเอ่ยชื่อว่า “ตาแฮก” เรียกหาเชิญมารับด้วยถ้อยคำไพเราะ หรืออาจจะเอ่ยคำเชิญเองแล้วก็เอ่ยตอบแทนผีตาแฮกเอง นอกจากนี้ยังมีสัญลักษณ์ที่เป็นวัตถุ เช่น ตาเหลว ธง ผ้ายันต์ น้ำมันต์ ซึ่งมักใช้ในพิธีกรรมที่มุ่งบำรุงรักษาเป็นสำคัญ สำหรับบางพิธีกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการบวงสรวงอันวอน มักจะมีการเข้าทรงซึ่งถือว่าเป็นอีกลักษณะหนึ่งของสัญลักษณ์ของพิธีกรรมด้วย

6) เนื้อหาเกี่ยวกับผู้ประกอบพิธีและการประกอบพิธี ส่วนมากผู้ประกอบพิธีเป็นผู้ชาย ยกเว้นพิธีที่เกี่ยวกับแม่โพสพ ในลักษณะการเชิญ การตัดดวง เปิดปิดยุ้ง ต้องเป็นผู้หญิงเพราะเชื่อว่าแม่โพสพเป็นผู้หญิงส่วนการประกอบพิธีนั้นแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ

- พิธีกรรมส่วนบุคคล ผู้ประกอบพิธีมักเป็นผู้นำครอบครัวซึ่งเป็นพ่อเรือนหรือแม่เรือนก็ได้ตามข้อกำหนดของพิธีกรรมนั้นๆ เช่น พิธีเชิญแม่โพสพมักเป็นแม่เรือน พิธีแรกนาไถมักเป็นพ่อเรือน เป็นต้น อย่างไรก็ตามผู้ประกอบพิธีต้องมีความรู้ในพิธีนั้นๆ ในระดับที่ประกอบพิธีได้ถูกต้อง หากไม่มีความรู้ก็ต้องไปถามผู้มีความรู้เรื่องนั้นให้เข้าใจเสียก่อน ซึ่งบางถิ่นเรียกว่า “ไปดูหนังสือหรือแลหนังสือ” (ถิ่นใต้) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องวันเวลาและทิศทางฤกษ์ถือเป็นเรื่องสำคัญยิ่งที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

- พิธีกรรมส่วนสังคม ผู้ประกอบพิธีต้องเป็นผู้ทรงความรู้ด้านต่างๆ เช่น โหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ แพทย์ศาสตร์และที่สำคัญต้องเป็นผู้เข้าใจในศาสนพิธีด้วย นอกจากนี้จะต้องเป็นบุคคลที่ตั้งอยู่ในศีลธรรมอย่างเคร่งครัด ซึ่งอาจจะเป็นผู้หญิงหรือชายก็ได้ ตามประเพณีที่เคยปฏิบัติมาแต่ละพิธีกรรม และมักเป็นผู้ที่มีอายุมากกว่า 40 ปี จึงจะประกอบพิธีได้ดี เพราะมักเชื่อว่าถ้าอายุน้อยกว่านั้นเทพที่บูชาจะไม่รับ และผู้ประกอบพิธีเองก็ส่งไม่พ้น มักถูกเสนียดจัญไร มักมีจี้กลากขี้เกี๋ยงเต็มตัว

ผู้ประกอบพิธีส่วนครอบครัวมักเป็นผู้นำครอบครัว ส่วนผู้ประกอบพิธีส่วนรวมมักเป็นพราหมณ์ หรือหมอพื้นบ้านซึ่งต้องเป็นผู้มีบุคลิกภาพที่น่าเชื่อถือเป็นผู้เคร่งครัดในระเบียบพิธีเป็นผู้มีความรอบรู้ทั้งทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ ตลอดถึงหมอยาพื้นบ้านและการปิดเป่าด้วย หมูบ้านหนึ่งจะมีบุคลิกที่ประกอบพิธีได้ไม่มากนัก ส่วนบางพิธีกรรมพระสงฆ์คือ ผู้ประกอบพิธีกรรมเอง

7) เนื้อหาเกี่ยวกับเครื่องบูชา เครื่องบูชาในพิธีกรรมโดยทั่วไป ได้แก่ ดอกไม้ รูป เทียน บายศรี ข้าวตอก ธงเทียว น้ำส้มป่อย และถ้าบูชาแม่โพสพมักมีเครื่องหอม แป้ง หวี กระเจก เครื่องนุ่งห่ม ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะจัดหามาเท่าที่จำเป็นใช้เท่านั้น

ภาพที่ 2.15 เครื่องเซ่นสังเวย

8) เนื้อหาเกี่ยวกับเครื่องสังเวย โดยทั่วไปมีข้าวสวย ข้าวเหนียว ข้าวต้ม กับข้าว ได้แก่ ปลาหมี่หัวหาง แอง ไก่ต้ม หัวหมู เครื่องดื่ม ได้แก่ เหล้า น้ำ สาโท ของหวาน เช่น ขนมน้ำผึ้ง ขนมน้ำตาล น้ำตาล น้ำผึ้ง ผลไม้ เช่น ถั่วลิสง ถั่วเขียว ถั่ว งา ส้ม มะพร้าว เครื่องสังเวยหลังอาหาร เช่น หมากพลู บุหรี่ เมี่ยง อย่างไรก็ตาม สำหรับเครื่องสังเวยแม่โพสพนั้นไม่มีเครื่องเฆมาและไก่ต้มและบางพิธีมักเพิ่มของเปรี้ยวสังเวยด้วย เช่น พิธีรับขวัญแม่โพสพ

9) เนื้อหาเกี่ยวกับผู้เข้าร่วมพิธี พิธีจัดขึ้นภายในครอบครัวส่วนใหญ่ไม่มีผู้เข้าร่วม เช่น พิธีแรกไถนา แรกคานา แรกเกี่ยวข้าว พิธีเชิญขวัญแม่โพสพ เว้นบางพิธี เช่น พิธีทำบุญคูณลาน พิธีปลงข้าว มักเชิญเพื่อนบ้านมาร่วมมากมาย ส่วนพิธีกรรมเพื่อส่วนรวมนั้น โดยทั่วไปมีคนมาร่วมมากอยู่แล้ว

10) คนตรี พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาประเภทเพื่ออ้อนวอน บูชา บวงสรวงและเพื่อการเฉลิมฉลองมักมีคนตรีประกอบ เช่น ตะโพน กลองยาว ซอ หรืออาจจะมีการ

ระนาดและเครื่องดนตรีไทยอย่างอื่นๆด้วยแต่พิธีกรรมประเภทอื่นๆไม่ปรากฏว่ามีดนตรีเข้าเกี่ยวข้อง

11) เนื้อหาเกี่ยวกับบรรยากาศของพิธี บรรยากาศในพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว และการทำนาประเภทเพื่อการเพาะปลูก เพื่อการบำรุงรักษา เพื่อการเก็บเกี่ยว มักสร้างบรรยากาศให้ขลัง ให้ศักดิ์สิทธิ์ และสนุกสนานรื่นเริงควบคู่ไป

12) เนื้อหาเกี่ยวกับโองการ โดยทั่วไปแบ่งออกเป็นสองลักษณะ คือ โองการที่เป็นสมมติโวหาร ได้แก่การกล่าวถ้อยคำร้อยแก้วที่ไพเราะขึ้นให้มีความหมายและใจความสำคัญครบถ้วนตามที่ต้องการเป็นอันใช้ได้ จะยาวก็คำก็ประโยคก็ได้อีกประเภทหนึ่ง เป็นบัญญัติโวหาร ได้แก่การกล่าวถ้อยคำเป็นร้อยกรองตามแบบแผนฉันทลักษณ์ที่กำหนดไว้แน่นอนแต่ละพิธีกรรมจะมีโองการเฉพาะซึ่งสืบต่อเป็นมุขปาฐะมาแต่อดีต เช่น โองการสู่ขวัญข้าว โองการสู่ขวัญควาย เป็นต้น

3. แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

3.1 แนวคิดพื้นฐานและความหมายของการเปลี่ยนแปลง

ในแนวคิดพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงนักทฤษฎีทั้งหลายมองว่า

3.1.1 สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และการเปลี่ยนแปลงนั้น จะเกิดดุลยภาพหรือเกิดความสมดุล

3.1.2 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงทางบวก หรือเปลี่ยนแปลงให้ก้าวหน้า (Progress) ขึ้น แต่อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงในทางลบแล้ว เกิดดุลยภาพขึ้น เช่นเดียวกันและเป็นการทำให้ลดความก้าวหน้าลง (Reprogress)

3.1.3 การเปลี่ยนแปลงให้ก้าวหน้าขึ้น มักจะเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อมุ่งให้บรรลุถึงเป้าหมายที่กำหนดไว้ หรือเป้าหมายที่พึงปรารถนา และมักจะมีการวางแผน มีการควบคุมการเปลี่ยนแปลง (ดิเรก อุทัยหร่าย 2528: 1)

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536: 20) ได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงไว้ว่า การเปลี่ยนแปลง คือการที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้แปรสภาพจากที่เคยอยู่มาเป็นสภาพใหม่โดยมีองค์ประกอบของเวลาเป็นเครื่องกำหนดในขณะเดียวกันก็ได้จำแนกธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงเป็น 3 ประเภท คือ

- 1) การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ (Evaluation) เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ ผลของการเปลี่ยนแปลงไม่ส่งผลถึงความรู้สึกหรือวิถีของคนมากนัก ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติหรือไม่ได้ตั้งใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
- 2) การเปลี่ยนแปลงแบบพัฒนา (Development) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้า โดยมีการกำหนดเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลง กำหนดปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดสิ่งใหม่ที่ดีกว่าเดิม ผลของการเปลี่ยนแปลงน่าจะเป็นที่ยอมรับของสังคม หากได้วางแผนตามความต้องการของกลุ่มชนนั้น
- 3) การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ (Revolution) เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบฉับพลันจากระบบหนึ่งไปสู่อีกระบบหนึ่งโดยยกเลิกระบบเก่าโดยสิ้นเชิงแล้วมีการจัดระบบใหม่และดำเนินการอย่างรวดเร็ว อาจมีการบังคับโดยใช้กำลัง การเปลี่ยนแปลงแบบนี้ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกและจิตใจของประชาชนส่วนใหญ่

3.2 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

สุริชัย หวันแก้ว (2544: 156) ได้ให้ความหมายของคำว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและระหว่างส่วนประกอบของสังคมนั้น เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชนบท ชาวเมือง เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวนี้ย่อมเกิดขึ้นในระดับกลุ่มบุคคลและในระดับสถาบันทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นในสถาบันครอบครัว เครือญาติ การสมรส การครองเรือน หรือสถาบันการเมือง เศรษฐกิจ ฯลฯ ก็ได้

ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์และสร้างขึ้น และที่สำคัญก็คือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยม บรรทัดฐานและระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ในสังคมนั้นๆ การเปลี่ยนแปลงในแง่สิ่งของเครื่องใช้เกิดขึ้นง่ายกว่า แต่การเปลี่ยนแปลงในเรื่องค่านิยมและสัญลักษณ์ทางสังคมมักจะต้องใช้เวลาและยากเย็นกว่า ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนของค่านิยมจากสถานภาพและบทบาทชายเป็นใหญ่มาเป็นหญิงและชายเท่าเทียมกัน ค่านิยมในเรื่องการเลือกคู่ การแต่งงาน เป็นต้น

4. ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

4.1 ทฤษฎีที่ว่าด้วยสาเหตุ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536: 61-62) ได้สรุปเนื้อหาของทฤษฎีที่ว่าด้วยสาเหตุไว้ว่า ข้อสมมติฐานของทฤษฎีเกี่ยวกับสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนี้เป็นการ

กล่าวถึงปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง ทฤษฎีเกี่ยวกับสาเหตุสามารถแยกพิจารณาเป็น 4 ปัจจัย คือ

4.1.1 ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

สามารถอธิบายได้เพราะการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น (Toybee 1954: __ อ้างถึงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข 2536: 62) เป็นผู้นำในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงจากสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงจากสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ในเรื่องนี้ อาจจะขยายความว่า เมื่อนุ้ยและสังคมต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งแวดล้อมในการทำอาชีพเกษตรกรรม เมื่อเกิดความแห้งแล้งซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติขึ้น ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนต้องเปลี่ยนไป มีอาชีพอื่นๆเกิดขึ้น บางคนก็ย้ายถิ่นไปประกอบอาชีพอย่างอื่นในเมือง

‘ 4.1.2 ปัจจัยทางด้านชีวภาพ ปัจจัยนี้พยายามจะอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเมืองและวัฒนธรรมว่า เป็นผลที่เกิดจากระบบชีวภาพของมนุษย์ เราสามารถเห็นได้จากเรื่องของเชื้อชาติหรือผิว เช่น ในแอฟริกาได้ชาวผิวขาวปกครองชาวพื้นเมืองที่ยากจน และมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่แตกต่างกันออกไป มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้น

4.1.3 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดจากความเจริญหรืออำนาจทางเศรษฐกิจ ทฤษฎีที่มีความสำคัญมากคือ (Karl Marx 1930 : __ อ้างถึงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข 2536: 62) เป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงต้นเหตุของการเปลี่ยนแปลง Marx กล่าวว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

4.1.4 ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม เป็นปัจจัยที่อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นผลกระทบจากอิทธิพลของมรดกทางวัฒนธรรมนักสังคมวิทยาที่กล่าวถึงปัจจัยทางวัฒนธรรมว่าเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ (Ogburn 1922: __ อ้างถึงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข 2536: 62) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรม 2 ประเภท คือ วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ โดยเน้นว่าวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุเป็นสาเหตุก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ

4.2 ทฤษฎีวิวัฒนาการ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536: 66-69) ได้สรุปเนื้อหาของทฤษฎีวิวัฒนาการไว้ว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary Theories) มีข้อสมมติที่ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะเป็นไปอย่างช้าๆ ค่อยๆเป็นไป โดยการสะสมเพิ่มพูนสลับซับซ้อนเพิ่มขึ้น และมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยไม่กระทบกระเทือนความรู้สึกนึกคิดของประชาชน

แนวความคิดของทฤษฎีวิวัฒนาการที่ได้เริ่มแพร่หลายในศตวรรษที่ 19 ได้รับอิทธิพลจากงานของ (Darwin 1859: __ อ้างถึงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข 2536: 66) ซึ่งศึกษาวิวัฒนาการทางชีววิทยา นำมาอธิบายสังคมมนุษย์ และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ทางวัฒนธรรมของ

มนุษย์ แนวความคิดของดาร์วิน (Darwin) ได้นำมาจากการต่อสู้เพื่อการคงอยู่ของสิ่งมีชีวิต และจุดกำเนิดของสิ่งมีชีวิตต่างๆ มาปรับปรุงจนสรุปวิวัฒนาการ ซึ่ง ดาร์วิน (Darwin) เรียกว่า กฎแห่งการเลือกสรรทางธรรมชาติ (Law of Natural Selection) กล่าวคือ

- ก. สิ่งมีชีวิตมากมายมีการดำรงชีวิตที่ดี
- ข. จำนวนของสิ่งมีชีวิตมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้นตามความหมายของการอยู่รอด
- ค. ผลกระทบคือ จะมีการต่อสู้เพื่อความเป็นชีวิตรอดภายในสิ่งมีชีวิตชนิดเดียวกัน และระหว่างสิ่งมีชีวิตอื่นๆ
- ง. การต่อสู้นี้ สิ่งมีชีวิตที่แข็งแรง เหมาะสม และปรับตัวได้ดีที่สุด จะมีชีวิตอยู่ต่อไป แต่สิ่งมีชีวิตที่อ่อนแอกว่าจะถูกทำลายและตายไปในที่สุด

4.3 'ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536: 69-77) ได้อธิบายเนื้อหาของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ไว้ว่า ข้อสมมติของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่สำคัญ คือ สังคมต้องมีความมั่นคง ไม่ต้องมีความสนใจในเรื่องของการเปลี่ยนแปลง เพราะเชื่อว่าถ้าส่วนประกอบหนึ่งส่วนประกอบใดของสังคมเปลี่ยนไป ส่วนประกอบอื่นจะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพื่อที่จะให้สังคมส่วนรวมมีความมั่นคงต่อไป

ลักษณะธรรมชาติของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ ได้มีข้อสมมุติที่สำคัญกล่าวถึงทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ ดังนี้

- 1) ทุกสังคมประกอบขึ้นด้วยการบูรณาการรวมหน่วย (Integration) ของหน่วยต่างๆหรือส่วนประกอบ หรือ องค์ประกอบต่างๆทางสังคม
- 2) ทุกองค์ประกอบของสังคมแต่ละส่วนจะทำหน้าที่ หรือทำประโยชน์ซึ่งกันและกัน เพื่อความสมบูรณ์และความอยู่รอดทางสังคม
- 3) ทุกสังคมมีแนวโน้มที่จะรักษาสมดุลภาพ
- 4) ทุกสังคมจะมีความมั่นคง เนื่องจากสมาชิกภายในสังคมมีความสอดคล้องและความเข้าใจซึ่งกันและกันในเรื่องของสถานภาพ ค่านิยม ฯลฯ

บุคคลที่มีความสำคัญในเรื่องของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ คือ (Parsons 1951: __ อ้างถึงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข 2536: 70) ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ได้เขียนหนังสือที่พิมพ์ในปี ค.ศ. 1951 คือ The social และ Toward a General Theory of Action. Parsons ได้กล่าวว่าระบบการกระทำ (action systems) ทุกระบบไม่ว่าจะเป็นระบบวัฒนธรรม (culture) สังคม (social) บุคลิกภาพ (personality) และอินทรีย์ภาพ (organismic) จะต้องแก้ไขปัญหา 4 ประการ ซึ่งมีความจำเป็นเพื่อให้ระบบอยู่รอด ปัญหา 4 ประการ มีดังนี้

1) การปรับตัว (adaptation) = A

ระบบการกระทำทั้งหมดต้องหารหรือจัดการกับทรัพยากรจากสิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้กับสมาชิกในระบบอย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสม ถ้าหากเป็นระบบสังคม สถาบันเศรษฐกิจมีบทบาทสำคัญที่จะคิดหาเทคนิควิธีการต่างๆและวิธีการจัดการกับทรัพยากรเพื่อให้สมาชิกในสังคมได้ใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม

2) การบูรณาการรวมหน่วย (Integration) = I

ระบบการกระทำทั้งหมด ต้องผสมผสานความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยหรือส่วนต่างๆภายใน ระบบอย่างกลมกลืนกัน เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น ระบบสังคมจะมีสถาบันกฎหมายที่มีบทบาทสำคัญต่อการประสานความกลมกลืนกัน หรือทำให้หน่วยหรือส่วนต่างๆภายในสังคมมีความสามารถที่จะทำงานร่วมกัน และมีความสามัคคีต่อกัน

3) การดำเนินไปเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal attainment) = G

ระบบการกระทำทั้งหมดต้องมีวัตถุประสงค์และการดำเนินการเกี่ยวกับทรัพยากรต่างๆเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของระบบ ในระบบสังคมสถาบันการเมืองมีบทบาทสำคัญต่อการปฏิบัติงาน หรือการดำเนินงานต่างๆเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ต่างๆของส่วนหรือองค์ประกอบของสังคมที่ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้

4.4 ทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536: 90-92) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่ว่า ทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่ มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในด้านที่เป็นตัวการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น การที่บุคคลหรือกลุ่มยอมรับสิ่งใหม่ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์ในทางบุคลิกภาพ ความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ และค่านิยมของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคม ทฤษฎีนี้จึงเป็นการกล่าวถึงกระบวนการของการยอมรับสิ่งใหม่ ซึ่งมีหัวข้อสมมติว่า ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความแตกต่างทางด้านบุคลิกภาพ ความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและค่านิยม การยอมรับสิ่งใหม่เร็ว หรือช้าขึ้นขึ้นอยู่กับลักษณะเหล่านั้น การรับสิ่งใหม่หรือการรับของใหม่ (Innovation) หมายถึง วัตถุในด้านที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีและไม่ใช่วัตถุอันได้แก่ ความรู้สึนึกคิด และอุดมการณ์ ในชุมชนหนึ่งๆ จะมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นได้นั้น จะต้องมีความพร้อม 3 ประการ คือ

1) การค้นพบ (Discovery) คือ การที่ชาวบ้านได้ค้นพบทรัพยากรหรือการค้นพบพืชผล ทางเกษตรสมัยใหม่ทำให้ชาวบ้านได้เปลี่ยนอาชีพ หรือมีรายได้ดีกว่าเดิม เช่น การค้นพบพืชพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูง ทำให้ประชาชนได้หันมาทำการเพาะปลูกพืชพันธุ์ใหม่ ประชาชนก็มีรายได้สูง

2) การคิดค้นประดิษฐ์ (Invention) คือ การที่มีผู้คิดค้นประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้น และมีประโยชน์ต่อชุมชน ประชาชนก็จะหันมารับสิ่งใหม่นั้นมาใช้กันมากขึ้นเรื่อยๆ เช่นมีผู้ประดิษฐ์คิดค้นรถยนต์เล็กๆ โดยนำเครื่องสูบน้ำมาใช้แทนเครื่องจักร ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์หลายอย่าง

3) การแพร่กระจาย (Diffusion) คือ การยอมรับสิ่งใหม่ๆ จากสังคมอื่น หรือสังคมภายนอก เรียกได้ว่าเป็นการแพร่กระจายจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่ง เช่น การที่ชาวนาได้รับรู้เทคนิคใหม่ๆ ในการทำเกษตรจากประเทศตะวันตก

5. ทฤษฎีการสร้างความทันสมัย

เนื่องจากการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยเป็นแนวคิดที่เริ่มใช้กันหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่ประเทศทั้งหลายต่างก็พยายามที่จะพัฒนาประเทศของตนให้มีความเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะประเทศที่กำลังพัฒนา ซึ่งการพัฒนานี้มีลักษณะที่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ “กระบวนการซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นบนโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคม” (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข 2536: 118)

ทฤษฎีการสร้างความทันสมัย: การสร้างคู่ตรงข้ามของความก้าวหน้าและด้าหลัง

ทฤษฎีการสร้างความทันสมัย (Modernization Theory) เป็นทฤษฎีที่สร้างขึ้นโดยมุ่งที่จะอธิบายการสร้างความเปลี่ยนแปลงในสังคมประเทศกำลังพัฒนามากที่สุด

คำว่า “การสร้างความทันสมัย” มีผู้ให้คำจำกัดความไว้หลากหลาย ได้แก่

เลวี (Levy) ที่ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง สัดส่วนการใช้พลังงานจากสิ่งที่ไม่มีชีวิตมากกว่าจากสิ่งมีชีวิต รวมทั้งระดับความสามารถของมนุษย์ได้เพิ่มสูงขึ้นจากการรู้จักใช้เครื่องมือสลับซับซ้อน

สเมลเซอร์ (Smeilser) ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง กระบวนการ 4 กระบวนการ ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องแก่กันและกัน อันได้แก่

- 1) การเปลี่ยนจากการใช้เทคโนโลยีที่เรียบง่ายมักเป็นเทคโนโลยีที่มีพื้นฐานอยู่บนความรู้ทางวิทยาศาสตร์
- 2) การเปลี่ยนแปลงจากการทำการเกษตรเป็นการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า รวมถึงการรู้จักปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขาย (Cash Crop) การที่เกษตรกรซื้อสินค้าจากตลาด (แทนที่จะผลิตเอง) และการใช้แรงงานรับจ้าง (Wage Labor)
- 3) การเปลี่ยนแปลงจากการใช้แรงงานคนและสัตว์ มาเป็นการใช้เครื่องจักรกลเพื่อทำการผลิตสินค้า (อุตสาหกรรม) ป้อนตลาดที่มีขอบเขตกว้างกว่าชุมชนที่ทำการผลิตสินค้านั้น
- 4) การเปลี่ยนแปลงสภาพทางนิเวศจากชุมชนชนบทมาเป็นชุมชนเมืองหนาแน่นขึ้น

มอร์ (Moore) ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงอย่างเบ็ดเสร็จจาก สังคมแบบประเพณีนิยมมาสู่รูปแบบสังคมที่ก้าวหน้า มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ มีความสงบทางการเมือง เช่น ในประเทศตะวันตก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการการทำให้เป็น อุตสาหกรรม (Industrialization)

สรุป จากคำจำกัดความข้างต้นจะเห็นว่าข้อสมมุติฐานที่อยู่เบื้องหลังกรอบความคิด ของนักทฤษฎีเหล่านี้คือ ข้อสมมุติที่มีรูปแบบสังคมหลักๆ ในโลกมนุษย์อยู่เพียง 2 รูปแบบ คือ 1) แบบสังคมประเพณีนิยม และ 2) สังคมที่ทันสมัย ดังนั้นการสร้าง ความทันสมัยก็คือ กระบวนการที่ (ทำให้) สังคมประเพณีนิยมเปลี่ยนมาเป็นสังคมที่ทันสมัย ซึ่งการสร้าง ความทันสมัย (Modernization) จึงมิใช่กระบวนการทางเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี ระบบ นิเวศ และสังคมวัฒนธรรม

6. ประวัติความเป็นมา ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ประวัติตำบลหนองแสง

ตำบลหนองแสงเป็นตำบลที่มีชาวไทยพวนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ไม่ต่ำกว่า 160 ปี ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตน โกสินทร์ ก่อนปี พ.ศ.2387 (พันเอก วิเชียร วงศ์วิเศษ 2525: 23) ในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อประเทศลาวได้รวมเป็นอาณาจักรเดียวกันกับ ประเทศไทยจนถึงสมัยกรุงรัตน โกสินทร์ แผ่นดินรัชกาลที่ 3 พลเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้ถูกกวาดต้อนมาอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงหลายท้องถิ่นที่ด้วยกัน ทั้งภาคอีสานและภาคกลาง คนไทยพวนก็ ถูกกวาดต้อนมาด้วย และได้กระจัดกระจายไปอยู่ในที่ต่างๆ ทั้ง 2 ภาค ภาคอีสาน เช่น ที่อำเภอผือ จังหวัดอุดรธานี ภาคกลาง เช่น ที่จังหวัดพิจิตร จังหวัดสุโขทัย ลพบุรี สระบุรี สุพรรณบุรี ปราจีนบุรี นครนายกและที่อื่นๆอีก (พันเอกวิเชียร วงศ์วิเศษ 2525: 7) ตำบลหนองแสงแต่เดิมเป็นป่าดงดิบและมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ ในฤดูฝนจะมีฝนตกมากน้ำหลาก จึงมีชาวไทยพวนกลุ่มหนึ่งอพยพไปตั้งบ้านเรือนอยู่บนที่สูง เป็นบริเวณที่มีไม้เนื้อแข็งขึ้นอยู่หนาแน่น ซึ่งเรียกว่า ดันแสงหรือดันชุมแสง และตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า "บ้านหนองแสง" ต่อมานำมาตั้งเป็นชื่อตำบล "หนองแสง" ในปัจจุบันตำบลหนองแสง โดยมีพื้นที่ 18,750 ไร่เป็นตำบลในเขตการปกครองของอำเภอปากพลี ซึ่งประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านคลองคล้า, บ้านโคกกระชาย, บ้านหนองหัวลิงใน, บ้านเนินหินแร่, บ้านหนองแสง, บ้านสันป่าตั้ง, บ้านหนองหัวลิงนอก, บ้านบึงเข้, บ้านเหล่าเดิน

6.1 สภาพทั่วไป

6.1.1 ที่ตั้ง องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 3 บ้านหนองหัวลิงใน ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก มีระยะทางห่างจากที่ว่าการอำเภอ

ปากพลี ประมาณ 7 กิโลเมตร โดยใช้เส้นทางแยกจากถนนสุวรรณสร ณ ที่ว่าการอำเภอปากพลี มาตามเส้นทาง รพช. ผ่านตำบลโคกกรวด เข้าสู่พื้นที่หมู่ที่ 3 บ้านหนองหัวลิงใน ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

*พวน เป็นชื่อเรียกคนไทยสาขาหนึ่ง ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่เมืองพวน แขวงเมืองเชียงขวาง ในประเทศลาว

6.1.2 เนื้อที่อาณาเขต องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง มีเนื้อที่ประมาณ ตำบลหนองแสง มีเนื้อที่ประมาณ 30 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 18,750 ไร่

ทิศเหนือ ติดกับ เขาใหญ่ อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

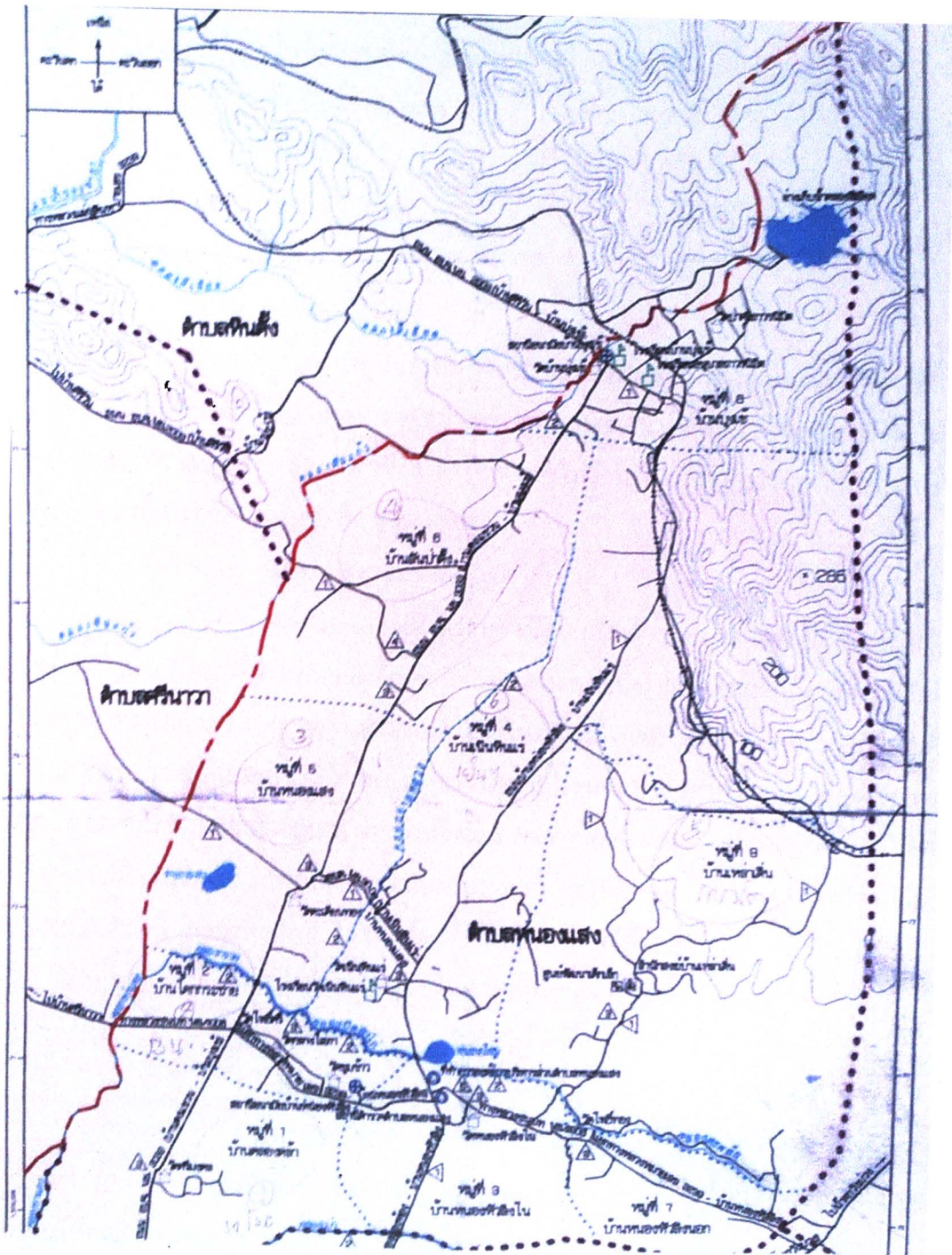
ทิศใต้ ติดกับ เกาะหวาย ตำบลโคกกรวด อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลนาหินลาดตำบลโคกกรวดอำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลศรีนาวา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

ที่ตั้ง

แผนที่ ที่ 2.1 แผนที่ชุมชน ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี

ที่มา : อบต.หนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ปี 2552

6.1.3 สภาพภูมิประเทศ สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่ราบลุ่มสลับดอน ฤดูฝนมีน้ำไหลบ่า แต่ฤดูแล้งจะขาดน้ำในการทำเกษตร

พื้นที่ทั้งหมดของตำบล	18,750 ไร่
พื้นที่ทำการเกษตร	9,098 ไร่
พื้นที่สวน	3,200 ไร่
ไร่นาสวนผสม	320 ไร่
พืชผัก	80 ไร่

6.1.4 สภาพภูมิอากาศ

จากสภาพภูมิประเทศของตำบลหนองแสงที่ทางตอนเหนือมีเทือกเขาและป่าไม้ ทำให้มีความชื้น มีฝนตกชุกในฤดูฝน และฤดูหนาวจะหนาวจัดและลมแรงในบริเวณใกล้ภูเขา อุณหภูมิประมาณ 30-32 องศาเซียส ทำให้อากาศไม่ร้อนจัด แต่จะมีบางพื้นที่เป็นทุ่งโล่ง ทำให้อากาศร้อนบ้างในเดือนมีนาคม ถึง พฤษภาคม

6.1.5 ทรัพยากรธรรมชาติ

แหล่งน้ำ แหล่งน้ำธรรมชาติประกอบด้วยคลอง หนอง บึง ขนาดเล็กไม่สามารถนำมาใช้เพาะปลูกในฤดูแล้งได้ คือมีลักษณะปริมาณน้ำจะแห้งในฤดูแล้ง แหล่งน้ำที่สำคัญได้แก่ คลองยาง คลองท่าแดง มีต้นน้ำบนเขาใหญ่ไหลผ่านตำบลนาหินลาด โคกกรวด ปากพลี และตำบลเกาะหวาย นอกจากนี้จะเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ประเภท ลำห้วย หนอง บึง ขนาดเล็ก กระจายตัวอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงมีแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น ปลา กบ ไข่บัวโลก ทำให้มีเครื่องมือจับสัตว์น้ำแบบพื้นบ้าน จำพวก แห อวน ไซ เบ็ด ฯลฯ ไว้ใช้ในการหาปลา ไข่บัวโลก และยังสามารถนำมาทำปลาแห้ง ปลาร้า เก็บไว้เป็นอาหารได้ตลอดปี

แหล่งน้ำธรรมชาติ ในตำบลหนองแสง มี

- ลำน้ำ ลำคลอง	จำนวน	3	แห่ง
- บึงหนอง	จำนวน	3	แห่ง
- ฝาย	จำนวน	3	แห่ง

แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น หรือแหล่งน้ำชลประทาน พื้นที่อำเภอปากพลี มีพื้นที่อยู่ในบริเวณโครงการชลประทานทั้งโครงการขนาดใหญ่ ขนาดกลางและขนาดเล็ก 3 โครงการ คือ โครงการท่าด่าน (ระยะที่1)ครอบคลุมพื้นที่ชลประทาน 8,000 ไร่ โครงการนครนายก ซึ่งเป็นโครงการขนาดใหญ่ ครอบคลุมพื้นที่ตำบลท่าเรือและตำบลเกาะโพธิ์ และโครงการหลวงคลองยาง พื้นที่ชลประทานประมาณ 5,200 ไร่ ในตำบลโคกกรวดและตำบลปากพลี แต่โครงการต่างๆดังกล่าวยังไม่ตอบสนองความต้องการของเกษตรกรได้ เนื่องจากยังอยู่ในระยะเริ่มแรก ไม่มีแหล่งต้นน้ำทุนที่

จะส่งน้ำเข้าไปในพื้นที่ชลประทานที่กำหนดตามโครงการ แหล่งน้ำที่ก่อสร้างขึ้นอื่นๆ ได้แก่ สระน้ำตามโครงการ กสช. จำนวน 13 แห่ง และบ่อน้ำสาธารณะ จำนวน 537 บ่อ กระจายอยู่ทุกตำบล

แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น ในตำบลหนองแสง มี

- สระน้ำ	จำนวน	1	แห่ง
- บ่อน้ำตื้น	จำนวน	4	แห่ง
- บ่อโยก	จำนวน	9	แห่ง
- ประปา	จำนวน	7	แห่ง

ภาพที่ 2.16 คลองชลประทาน

ภาพที่ 2.17 คลองชลประทานที่กำลังขุดเพิ่ม

ภาพที่ 2.18 สระน้ำที่ชาวบ้านขุดไว้ใช้เอง

ภาพที่ 2.19 คลองไส้ไก่ที่ชาวบ้านลงขันกันทำ

6.1.6 การปกครอง

ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง ประจำปีเถื่อนกรกฎาคม2552 ซึ่ง มีรายละเอียดดังนี้

ตำบลหนองแสงมีครัวเรือนทั้งหมด 975 ครัวเรือน

ประชากรชาย 1,580 คน

ประชากรหญิง 1,774 คน

รวมประชากรทั้งหมด 3,354 คน

ประชาชนตำบลหนองแสง หากแบ่งตามเชื้อสายเผ่าพันธุ์ จะประกอบไปด้วย คนหลายเชื้อชาติ ได้แก่ กลุ่มคนไทยในพื้นที่ คนไทยเชื้อสายลาวในภาคอีสาน และคนไทยเชื้อสาย พวน มีการตั้งบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่ม ประกอบอาชีพที่เรียบง่าย อาศัยธรรมชาติ มีความสัมพันธ์อันดี ต่อกัน ซึ่งในปัจจุบันมีความผสมกลมกลืนกัน เพราะการอยู่ร่วมสังคมที่มีวัฒนธรรมเดียวกันและต่างก็ นับถือพุทธศาสนา

ตารางที่ 2.1 การปกครองทั้ง 9 หมู่บ้าน

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	ชื่อผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน
1	บ้านคลองคล้า	นายจรูญ รุ่งประพันธ์
2	บ้านโคกกระชาย	นายมนตรี สิทธินันท์
3	บ้านหนองหัวลิงใน	นางนพวรรณ ระวังป่า
4	บ้านเนินหินแร่	นายพฤฒิพล อุดมพงษ์
5	บ้านหนองแสง	นายชำนาญ บุบผาชาติ
6	บ้านสันป่าดั่ง	นางวัลลีย์ ชื้อตรง
7	บ้านหนองหัวลิงนอก	ว่าที่ร้อยตรีบัณฑิต เหมยากร
8	บ้านบึงเข้	นายทอง มั่งคั่ง
9	บ้านเหล่าเดิน	นายสรชัย ลาหอม

ที่มา : อบต.หนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ปี 2552

6.1.7 ภาษา

ภาษาพวน ใช้เป็นภาษาถิ่นในพื้นที่ตำบลหนองแสงในทุกหมู่บ้าน (สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอปากพลี 2540, อ้างถึงใน คณะอนุกรรมการดำเนินงานและประสานงานวันอนุรักษ์มรดกไทย 2541: 35)

6.1.8 สาธารณูปโภคพื้นฐานของตำบลหนองแสง

ตำบลหนองแสง มีถนนลาดยาง รพช. แยกจากถนนสุวรรณศรเป็นเส้นทางหลักที่จะเข้าตำบลหนองแสง โดยผ่านหมู่ที่ 1,2,3,7 และ 9 ถนนลาดยาง รพช. แยกจากตำบลศรีนาวา อำเภอเมือง โดยผ่านหมู่ที่ 2,4,5,6 และ 8

การโทรคมนาคม

ในพื้นที่ตำบลหนองแสง ไม่มีสถานที่ตั้งที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข และสถานีโทรคมนาคมอื่น ๆ มีตู้โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 10 แห่ง

การไฟฟ้า

ตำบลหนองแสง คราวเรือนส่วนมากมีไฟฟ้าใช้เกือบทั่วทั้งพื้นที่ โดยการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคเป็นผู้ดำเนินการ ยังเหลือเพียงบางส่วนของพื้นที่ที่ไม่มีไฟฟ้า ใช้พลังงานแสงอาทิตย์แทน ซึ่งส่วนมากเป็นท้องทุ่งที่ห่างไกล

ประปา

ด้านการประปามีประปาสวนภูมิภาคจ่ายในเขตตำบลเกาะหวายและเขตชุมชนปากพลี นอกจากนั้นยังมีประปาหมู่บ้าน ดำเนินการเองเป็นบางหมู่บ้าน

6.1.9 ด้านเศรษฐกิจ

อาชีพที่ต้องพึ่งทรัพยากรธรรมชาติ

การประกอบอาชีพของประชาชนในตำบลหนองแสง ส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตรถึงร้อยละ 80 อาชีพรับจ้างและค้าขาย ร้อยละ 20 อาชีพหลัก ได้แก่ อาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่ ส่วนอาชีพรอง ได้แก่ รับจ้างทั่วไปจับสัตว์น้ำจืด ค้าขายผลผลิตทางการเกษตรตามฤดูกาล จัดทำสินค้าพื้นเมืองจำหน่ายเพื่อเสริมรายได้จากอาชีพหลัก

ตารางที่ 2.2 การประกอบอาชีพหลักของชาวปากพลี

ที่	ตำบล	การประกอบอาชีพ	
		ทำการเกษตร (ครัวเรือน)	รับจ้าง/อื่นๆ (ครัวเรือน)
1	เกาะหวาย	658	309
2	ปากพลี	623	97
3	เกาะโพธิ์	434	68
4	ท่าเรือ	757	327
5	โคกกรวด	528	497
6	หนองแสง	922	425
7	นาหินลาด	865	316

ที่มา : (กรมส่งเสริมการเกษตร 2535, อ้างถึงใน คณะอนุกรรมการดำเนินงานและประสานงานวัน
รักษามรดกไทย 2541: 35)

เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของตำบลหนองแสงทางตอนเหนือเป็นภูเขา และ
อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ทางตอนกลางเป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดมีทั้งที่ราบเชิงเขาและที่ราบ
เหมาะแก่การเพาะปลูก อาชีพส่วนใหญ่ทำนา รองลงไปคือสวนส้มโอ สวนมะปราง สวนไม้ไผ่ตง สวน
กล้วยน้ำว้า ทำไร่ข้าวโพดทำฟาร์มเลี้ยงวัวบริเวณที่ราบเชิงเขา ทำฟาร์มเลี้ยงไก่ เลี้ยงสุกร ในฤดูหลัง
เก็บเกี่ยวก็ปลูกผักสวนครัวและเพาะเห็ดฟาง นอกจากนั้นก็มีอาชีพค้าขายและรับจ้างทำโรงสีข้าวขนาดเล็ก
ที่บ้านหนองหัวลิง บ้านเนินหินแร่ และที่บ้านปากพลี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการทำไม้กวาดดอก
หญ้าซึ่งจัดเป็นของตัวอย่างหนึ่งที่นครนายก ไม้กวาดนี้ทำจากดอกแสมหรือพงซึ่งขึ้นอยู่ทั่วไปบนภูเขา

ภาพที่ 2.20 สินค้าที่ชาวบ้านใช้วัสดุจากธรรมชาติในหมู่บ้าน เพื่อเสริมรายได้

ทางตอนใต้เป็นที่ราบลุ่ม ดินส่วนใหญ่เป็นดินเปรี้ยว ชาวบ้านบริเวณนี้มีอาชีพทำนาหว่าน จับปลาน้ำจืด และทอดจากต้นกก ซึ่งเป็นพืชที่ขึ้นอยู่ตามท้องนา

สินค้าเกษตรที่สำคัญที่ทำรายได้ให้แก่เกษตรกรส่วนใหญ่จะขนส่งไปขายยังตลาดท่าเตียง ตลาดนครนายก ตลาดปราจีนบุรี หรือบางคนจะไปขายถึงกรุงเทพมหานครก็มีแต่ผลผลิตบางอย่างเช่น ข้าว ส่วนใหญ่จะมีพ่อค้าคนกลางออกไปรับซื้อถึงที่บ้าน ภาวะการตลาดที่เกษตรกรประสบปัญหาทำให้ขายผลผลิตได้ในราคาต่ำ คือ เกษตรกรขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องระบบตลาด ขาดการวางแผนการผลิตให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาด ส่วนใหญ่เกษตรกรจะขายผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นหรือท้องถิ่นใกล้เคียง ซึ่งพ่อค้าเหล่านี้จะเป็นผู้กำหนดราคารับซื้อเอง ประกอบกับเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นผู้ผลิตขนาดเล็ก ปริมาณผลผลิตไม่แน่นอน ขาดการรวมตัวกันในการต่อรองราคา จึงทำให้อยู่ในฐานะที่เสียเปรียบพ่อค้าคนกลาง

ในด้านรายได้ของประชากรในภาคเกษตรกรรม มีระดับรายได้ตั้งแต่ 10,000 บาท ถึง 40,000 บาท/ครัวเรือน/ปี ส่วนรายได้นอกภาคเกษตรกรรม ได้แก่ การประกอบอาชีพอื่น เช่น ค้าขาย รับราชการ และรับจ้างแรงงานฝีมือ หรือแรงงานในต่างประเทศ มีรายได้เฉลี่ย 40,000 บาทขึ้นไป/ครัวเรือน/ปี

ในการใช้แรงงาน ประชากรในภาคเกษตรกรรมของอำเภอปากพลีใช้แรงงานในครัวเรือนของตนเองเฉลี่ย 2-3 คน/ครัวเรือน จากสมาชิกในครัวเรือนที่มีอัตราเฉลี่ย 3-5 คน

การจ้างแรงงาน เนื่องจากอำเภอปากพลีประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร คือ การทำนา การจ้างแรงงาน จะจ้างแรงงานภายในท้องที่ประมาณร้อยละ 60 ของแรงงานเกษตรกรทั้งหมด อัตราค่าจ้างเฉลี่ย 80-100 บาท/คน/วัน

การอพยพแรงงาน หลังฤดูกาลทำนาแรงงานวัยหนุ่มสาวประมาณร้อยละ 80 มีการเคลื่อนย้ายไปรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมในกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง และจะมีแรงงานประมาณร้อยละ 20 ของทั้งหมดที่มีการอพยพเคลื่อนย้ายไปทำงานในภาคอุตสาหกรรม (คณะอนุกรรมการดำเนินงานและประสานงานวัน อนุรักษ์มรดกไทย 2541: 36-38)

6.1.10 ด้านสังคม

วิถีการดำเนินชีวิตของชาวอำเภอปากพลี โดยทั่วไปประชากรมีฐานะความเป็นอยู่ปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 60 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ประมาณร้อยละ 20 มีฐานะค่อนข้างดี และประมาณร้อยละ 20 มีฐานะยากจน (กรมส่งเสริมการเกษตร 2535, อ้างถึงใน คณะอนุกรรมการดำเนินงานและประสานงานวัน อนุรักษ์มรดกไทย 2541: 38)

ค่านิยมในด้านอาชีพในปัจจุบัน ชาวบ้านต้องการให้บุตรหลานศึกษาเล่าเรียนในระดับสูงๆ เล่าเรียนในสิ่งที่บุตรหลานของตนสนใจ จะได้มีอาชีพที่มั่นคง เนื่องจากการมีอาชีพเป็น

เกษตรกรทำนา ทำสวน สืบทอดจากบรรพบุรุษ มีรายได้ไม่เพียงพอ แต่ปัจจุบันลูกหลานก็ไม่ค่อยจะสนใจในการสืบทอดการทำนาแล้ว จะพยายามส่งลูกหลานเรียนที่กรุงเทพมหานครหรือจังหวัดใกล้เคียง เช่น ปราจีนบุรี เมื่อสำเร็จการศึกษาก็แล้วแต่ว่าเขาสนใจทำงานที่ไหน ไม่บังคับ (นายจรูญ รุ่งประพันธ์ สัมภาษณ์ 2552)

ความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพาสาธารณูปโภคที่ทางรัฐจัดให้ ชาวอำเภอปากพลีมีไฟฟ้าใช้ทุกตำบล โดยการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคเป็นผู้ดำเนินการ ด้านการประปา มีประปาส่วนภูมิภาคจ่ายในเขตตำบลเกาะหวายและเขตชุมชนปากพลี นอกจากนั้นยังมีประปาหมู่บ้าน ดำเนินการเองเป็นบางหมู่บ้าน การติดต่อสื่อสารมีที่ทำการไปรษณีย์ 1 แห่ง ตั้งอยู่ใกล้ที่ว่าการอำเภอ ในด้านการพึ่งพาแหล่งเงินทุน ซึ่งชาวบ้านต้องกู้เงินจากธนาคารในการลงทุนเพื่อการเกษตร ทำให้มีธนาคารในพื้นที่ 1 แห่งคือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (กรมส่งเสริมการเกษตร 2535, อ้างถึงใน คณะอนุกรรมการดำเนินงานและประสานงานวัน อนุรักษ์มรดกไทย 2541: 38-39)

6.1.11 การสาธารณสุข

มีสถานบริการสาธารณสุข จำนวน 2 แห่ง
สถานที่ตั้ง

1. สถานีอนามัยบ้านหนองหัวลิงใน มีเจ้าหน้าที่จำนวน 4 คน
2. สถานีอนามัยบ้านบึงเข้ มีเจ้าหน้าที่จำนวน 5 คน

6.1.12 ด้านการศึกษา

การศึกษา

ตารางที่ 2.3 ตารางแสดงจำนวนสถานศึกษาในสังกัด สปช. จำนวน 2 แห่ง

ลำดับ	สถานศึกษาในสังกัด สปช.	จำนวนครู			จำนวนนักเรียน			หมายเหตุ
		ช	ญ	ร	ช	ญ	ร	
1	ร.ร.วัดเนินหินแร่ (ป.1-ป.6)	3	7	10	53	49	102	นักการภารโรง 1 คน
2	ร.ร.บ้านบึงเข้ (ป.1-ม.3)	3	5	8	36	33	69	นักการภารโรง 1 คน
	รวม	6	12	18	89	82	171	

ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง (2552: 4)

ตารางที่ 2.4 ตารางแสดงจำนวนศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวน 1 แห่ง

ลำดับ	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก	จำนวนครู	จำนวนนักเรียน	หมายเหตุ
1	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านเหล่าเค็น (3-5 ปี)	1	15	นักรการภารโรง 1 คน
	รวม	1	15	

ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง (2552: 4)

ตารางที่ 2.5 ตารางแสดงจำนวนการศึกษาสงเคราะห์ อนุบาล-ประถมศึกษา

ลำดับ	สถานศึกษาสงเคราะห์	จำนวนครู			จำนวนนักเรียน			หมายเหตุ
		ช	ญ	ร	ช	ญ	ร	
1	ร.ร.ถาวรนิมิตร	1	10	11	52	53	105	
	รวม	1	10	11	52	53	105	

ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง (2552: 4)

6.1.13 ศาสนา

นับถือศาสนาพุทธ 100 เปอร์เซนต์ ของจำนวนประชากรทั้งหมด ประชาชนยังคงยึดมั่นประเพณีและวัฒนธรรมสืบทอดจากบรรพบุรุษ ทั้งคนไทยและคนลาวที่อพยพมาต่างก็นับถือศาสนาพุทธ มีข้อปฏิบัติเกี่ยวกับศาสนาเหมือนกัน เช่น การทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระในโอกาสต่างๆ จึงเห็นได้ว่า วัดเป็นสถาบันที่เกี่ยวข้องกับชีวิตผู้คนตลอดทั้งชีวิตตั้งแต่เกิดก็ต้องให้พระตั้งชื่อให้จึงถือว่าเป็นมงคล เมื่อจะโกนจุกพระก็มาสวด เมื่อโตขึ้นก็ศึกษาหาความรู้จากวัด เพราะยังไม่มีระบบโรงเรียนเช่นปัจจุบัน บวชก็ต้องไปนอนที่วัด ฝึกสวดมนต์ ฝากตัวกับพระ หลังจากนั้นจะแต่งงานพระก็ต้องดูแลทุกข์ยามให้ ปลูกบ้านและขึ้นบ้านใหม่พระก็ดูแลทุกข์ ครั้นเมื่อตายไปก็ต้องฝังวัด ทำพิธีเผาศพที่วัด วัฏจักรระหว่างคนกับวัดจึงวนเวียนอยู่เช่นนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัดจึงมีความแน่นแฟ้นกับชุมชน เป็นที่พึ่งของชาวบ้านทั้งในการบำบัดทางจิตใจและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

เมื่อถึงวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา ชาวบ้านทุกเพศทุกวัย ก็มารวมตัวกันที่วัด นำอาหารคาวหวานมาถวายพระ ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมที่ทำกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ การมารวมตัวกันที่วัด ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชน นอกจากจะแสดงถึงความสัมพันธ์อันแน่นกระหว่างคนกับ

วัด ก็ยังเป็นการทำให้คนในหมู่บ้านได้มีโอกาสพบปะกัน ถามสารทุกข์สุกดิบซึ่งกันและกัน ในบางชุมชนก็ยังมีการทำแกงแหว กือชาวบ้านจะจัดแหวเพื่อนำอาหารไปเลี้ยงพระ โดยการแบ่งเป็นกลุ่ม กลุ่มหนึ่งอาจมี 4-5 ครัวเรือน วัฒนธรรมดังกล่าวเกิดจากในสมัยก่อน เมื่อชาวบ้านมารวมตัวกันเป็นชุมชน ก็จะสร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ และการประกอบพิธีกรรม เช่น งานบวช งานศพ ทำบุญต่างๆในชุมชน หากวัดใดขาดพระสงฆ์จะมีการไปนิมนต์พระจากถิ่นอื่นมาจำพรรษา และชาวบ้านต้องดูแลพระให้อยู่อย่างสบายตามสภาพอันควร เลื่อมใสในพุทธศาสนา ศรัทธาในพระภิกษุสงฆ์และถือว่าการทำให้วัดเป็นสิ่งที่ได้บุญ ผู้สูงอายุในอำเภอปากพลีเล่าให้ฟังถึงชาวบ้านที่มีบ้านอยู่ใกล้วัดทั้งชายและหญิง ในสมัยก่อนจะเกณฑ์แรงงานกันมาช่วยเหลืองานของวัดเป็นปกติวิสัย เช่น ช่วยพระตักน้ำคลองจากทำไร่ต๋ม ช่วยล้างจาน ชาม กวาดลานวัด และงานอื่นๆ ที่พระสงฆ์จะขอความร่วมมือ แต่ในปัจจุบันมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านในเรื่องของการทำงานให้วัดลดน้อยลงกว่าสมัยโบราณ แต่ด้วยความเป็นพุทธศาสนิกชน ชาวบ้านก็ยังเข้าวัดปฏิบัติกิจของศาสนา ทำบุญ ใส่บาตร ตามโอกาสและประเพณีต่างๆสืบทอดกันมา (คณะอนุกรรมการดำเนินงานและประสานงานวัน อนุรักษ์มรดกไทย 2541: 41)

6.1.14 วัฒนธรรมและประเพณีในตำบลหนองแสง

ในตำบลหนองแสงมีวัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ดังนี้

บุญข้าวหลาม ในเดือนยี่ ชาวนาจะมีข้าวใหม่ที่เก็บเกี่ยวแล้วมาหุง จะมีการนำข้าวหลามไปถวายพระ โดยนิมนต์พระจากวัดอื่นมาร่วมพิธีด้วย ข้าวหลามของชาวพวนพื้นบ้านจะมีข้าวเหนียวขาวน้ำให้สะอาดผึ่งไว้แล้วใส่ในกระบอกไม้ไผ่ที่ตัดเป็นท่อน เดิมกะทิกที่ผสมเกลือและน้ำตาลพอท่วมสูงจากข้าวประมาณ 2 เซนติเมตร ปิดปากด้วยใบตองให้แน่นพอประมาณนำไปผิงดินเล็กน้อยเรียงเป็นแถวแล้วใช้ฟืนหรือเศษใบไม้เผาไฟอ่อน ๆ ทั้งสองด้านจนสุก ใช้ถ่านไม้ที่เหลือจากการเผาผิงไว้ให้สุกดีนำมาปอกหั่นเป็นท่อนแล้วนำไปทำบุญที่วัดในวันรุ่งขึ้น

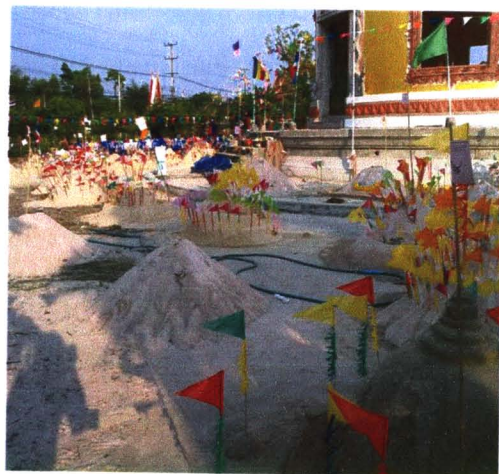
บุญข้าวจี ชาวพวนหนองแสงจะทำบุญข้าวจีในเดือนสามแล้วแต่ละตกลงกัน ในหมู่บ้านว่าจะทำวันใด จะนิมนต์พระจากวัดอื่นมาร่วมพิธีด้วย ข้าวจีในสมัยก่อนทำจากข้าวเหนียวหนึ่งให้สุก แล้วนำมาโขลกให้ละเอียด แล้วแผ่ออกให้บางเอาใส่ขนมซึ่งทำด้วยมะพร้าว น้ำตาลกวนให้สุกเหนียว หรือทำจากงาโขลกคลุกกับน้ำตาลก็ได้ ใส่ตรงกลางปั้นให้เป็นก้อนแล้วนำไปย่างไฟให้สุก ปัจจุบันนี้จะใช้แป้งข้าวเหนียวแทนข้าวหนึ่ง หุบด้วยไข่แล้วนำไปทอดจนเหลือง นำขึ้นให้สะเด็ดน้ำมันนำไปถวายพระ

สู่ขวัญควาย เดือน 3 แล้วจะมีการสู่ขวัญควาย - สู่ขวัญเกวียน โดยทำบายศรีสู่ขวัญของแต่ละบ้านด้วยตนเอง

ประเพณีกำฟ้า เป็นประเพณีของชาวพวน โดยกำหนดเอาเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำของทุกปีเป็นวันกำฟ้า ชาวบ้านจะทำบายศรีมีดอกไม้ ธูป เทียน เครื่องสังเวย บูชาเทวดาในตอนเช้า ในวันนี้ชาวบ้านจะหยุดงานหนึ่งวัน ไม่ใช้แรงงานสัตว์และคน ไม่ใช้ของมีคม เชื่อกันว่าเป็นการบูชาเทพยดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนท้องฟ้าเพื่อบันดาลให้ฝนตกลงมา ในวันนี้จะมีเสียงฟ้าร้อง ซึ่งผู้เฒ่า ผู้แก่จะคอยฟังว่าฟ้าร้องมาจากทิศใด เพื่อคาดคะเนว่าฝนจะตกมากหรือน้อย

เทศมหาชาติ ยังมีสืบทอดที่วัดกลางโสภาในระหว่างเดือน 4 เชื่อกันว่าได้กุศลแรงมาก จัดให้มี 2 วัน วันแรกเป็นวันรวมเตรียมงาน วันที่สองเป็นวันเทศน์ มีทั้งหมด 13 กัณฑ์ ต้องเทศน์ให้จบในวันเดียวทั้ง 13 กัณฑ์ ผู้ฟังและผู้ทำบุญจะได้านิสงส์มาก ใครจงกัณฑ์เทศน์ใดไว้เมื่อเทศน์จบก็ถวายกัณฑ์เทศน์พระองค์นั้น

วันสงกรานต์ ในวันที่ 13 เมษายน ของทุกปี ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ ชาวบ้านจะนำอาหารคาว-หวานไปถวายพระ พร้อมกับเสื้อผ้าทุกคนในครอบครัวคนละ 1 ตัว พับใส่ในกระบุง จัดทำกระทงสี่เหลี่ยมมีข้าวดำ ข้าวแดง ข้าวขาว ปลายี่ห้า หัวหอม กระเทียม พริกแห้ง ผลไม้ชนิดต่าง ๆ หั่นเป็นแว่นใส่ลงไปพร้อมกับข้าวเกรียบชิ้นเล็ก ๆ ปักธง 4 มุม มีหุ่นผู้หญิงผู้ชายทำด้วยกาบกล้วยใส่ในกระบุง มีรูป 5 ดอก เทียน 1 เล่ม ในกระบุง วางบนถาดเหนือกระบุงที่ใส่เสื้อผ้านำไปให้พระสวดเรียกว่าสูตรเสื้อสูตรผ้า แล้วนำกระทงไปทิ้งทางทิศตะวันตก โดยจุดธูป เทียน ในกระบุงไปด้วย ก่อนวางก็อธิษฐานให้นำสิ่งเลวร้ายออกไปจากทุกคนในครอบครัวและให้สิ่งดี ๆ ใหม่ ๆ เกิดขึ้นกับทุกคน ตอนบ่ายก็สงฆ์พระพุทธรูป ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน พอถึงวัน 15 ค่ำ ตอนเย็นก็จะมีการก่อพระทรายรอบอุโบสถ โดยนำทรายจากคลองหรือซื้อมาเตรียมไว้ นำลงไปปักประดับกองทราย และพรมน้ำหอม พระจะลงมาสวดในตอนค่ำ ตอนเช้าก็มีการถวายอาหารคาว-หวาน แด่พระสงฆ์

ภาพที่ 2.21 พิธีก่อกองทรายในวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นเทศกาลสำคัญประจำปีของชุมชน

บุญกลางบ้าน ชาวบ้านตำบลหนองแสงจะมีพิธีทำบุญกลางบ้านในเดือนหก แล้วแต่จะกำหนดกันในแต่ละหมู่บ้าน กลางวันจะมีการนำสายสิญจน์เวียนรอบหมู่บ้าน ตอนเย็นจะมีการนำหินก้อนเล็ก ๆ 1 กระลา ทราย 1 กระลา น้ำ 1 ขวด ดันห้อยาคาทั้งราก 5 ต้น ขมวดใบเป็นกระจุกรูปเทียนใส่ลงในตะกร้าหิ้วไปไว้ในพิธีสวดมนต์เย็น ตอนเช้านำกระทงใส่เครื่องของลงไปเหมือนกับกระทงวันสงกรานต์นำไปพร้อมอาหารคาวหวานเพื่อถวายพระด้วย เมื่อพระสวดมนต์เสร็จก็จะนำกระทงไปวางไว้ข้างถนนเพื่อเช่นผีไม่มีญาติและเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์ไม่ให้มีสิ่งไม่ดีเกิดขึ้นในหมู่บ้าน แล้วนำตะกร้าที่ใส่หิน ทราย น้ำ ดันห้อยาคาและรูปเทียนกลับมาบ้าน ห้อยาคา ดอกไม้ รูปเทียนเอาเสียบไว้ได้หลังคาบ้าน หิน ทราย น้ำ นำไปโรยรอบบ้านป้องกันสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย

แห่นางแมว จะทำกันเมื่อถึงฤดูทำนาเดือนหกแล้วฝนยังไม่ตกลงมา ก็จะนำแมวตัวเมีย 1 ตัว ใส่กรง แล้วใช้คานหามแห่ไปรอบ ๆ หมู่บ้านและต่างหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกัน มีการร้องแห่นางแมวไปด้วยอย่างสนุกสนาน คนในบ้านจะเอาน้ำมาสาธยาย บางครั้งก็จะร่วมขบวนแห่ไปด้วย

วันเข้าพรรษา เริ่มตั้งแต่ แรม 1 ค่ำ เดือน 8 จนถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 รวม 3 เดือน ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 จะมีการถวายเทียนพรรษาที่วัด ทำบุญตักบาตรเสร็จแล้วจะมีการแสดงพระธรรมเทศนา ชาวบ้านที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะสมาทานศีล 5 หรือศีล 8 ในวันพระทุกวันพระจะปฏิบัติธรรมที่วัด 1 คืน จนออกพรรษา

วันออกพรรษา ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ หรือแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ชาวบ้านจะมีการตักบาตรเทโวให้กับพระสงฆ์ซึ่งมารับบิณฑบาตรรอบอุโบสถ

สารทพวน เป็นการทำบุญทั้งตำบลหนองแสงในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 9 โดยนำข้าวตอก ข้าวเม่า ถั่ว งา น้ำตาล กะทิ เป็นส่วนผสมกวนให้เหนียวแล้วปั้นเป็นก้อนหรือหั่นเป็นชิ้นนำไปใส่บาตรเป็นทำบุญและทำห่อข้าวไปแจกตามต้นไม้ให้ผีไม่มีญาติได้รับส่วนกุศล

บุญข้าวสระ ชาวพวนตำบลหนองแสงจะทำบุญข้าวสระในเดือน 10 ชาวบ้านจะนำอาหารคาว-หวานไปถวายพระ นำเอาใบตองกล้วยสด ๆ ไปด้วย เพื่อให้พระเขียนคาถาแล้วนำไปสวด เมื่อเสร็จพิธีแล้วจะนำใบตองนั้นไปใส่ในฉางข้าว หรือถังข้าวสาร เชื่อกันว่ากินไม่บ่จก ไม่ลง หมายความว่ากินไม่หมดสักที ไม่สูญหายไปไหน

ประเพณีลอยกระทง ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 จัดในหมู่บ้านต่างก็จัดให้มีประเพณีลอยกระทง โดยนำกระทงที่ประดิษฐ์ด้วยใบตอง ดอกไม้ เศษวัสดุต่าง ๆ ด้วยตนเอง หรือซื้อมาจากสถานที่จัดจำหน่ายในงาน ในกระทงจะปักรูป เทียน 3 ดอก เทียนสี่เหลี่ยม 1 ดอก ก่อนลอยกระทงลงน้ำจะต้องจุดรูปเทียนให้ติดเสียก่อนแล้วตั้งจิตอธิษฐาน การอธิษฐานนั้นส่วนมากก็เพื่อให้ตนเองมีความสุข ความสบาย มีโชค มีลาภ กับให้สิ่งที่ไม่ดีเลวร้ายติดตัวเราให้ลอยตามน้ำไป ซึ่งถือเป็นการสะเดาะเคราะห์ บางกลุ่มก็ขอการวะโทษพระแม่คงคาที่มนุษย์นำสิ่ง

สกปรกต่าง ๆ ลงไปในน้ำ เมื่อทำพิธีนี้แล้วตนเองก็จะได้อยู่เย็นเป็นสุข จิตใจสงบเยือกเย็นเหมือน พระคงคา เมื่อตั้งจิตแน่วแน่แล้วก็ลอยกระทงไปตามน้ำเป็นเสร็จพิธี (องค์การบริหารส่วนตำบล หนองแสง 2552: 4-6)

6.1.15 ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม

เป็นวิถีชีวิตแบบเกษตรกร อาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต มีการทำนาเป็น อาชีพหลักและทำสวน มีการหาอาหารจากธรรมชาติด้วยการจับปลาชาวบ้านจึงมีการทำเครื่องมือ เครื่องใช้ในกิจกรรมต่างๆด้วยตนเอง เป็นภูมิปัญญาทางด้านหัตถกรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้ง บรรพบุรุษโดยใช้เวลาวางจากการทำนามาทำเครื่องมือต่างๆ

การทำนาในอดีต ชาวนาแต่ละครอบครัวจะทำอุปกรณ์การทำนาที่เกิดจาก ฝีมือตนเอง ชาวนาจะเป็นช่างไม้ไปในตัว สร้างอุปกรณ์ทำนา เช่น คันชัก หัวหมู แม่คราด ลูกคราด แอก ชาวบ้านยังใช้ภูมิปัญญาในการทำไม้ไผ่ ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ขึ้นอยู่ทั่วไปมาทำเป็น งานจักสาน ซึ่งเกือบทั้งหมดสามารถสร้างงานจักสานไว้ใช้เองได้ งานจักสานที่ในอดีตชาวบ้านทำ ให้เองมีดังนี้

ประเภทเครื่องมือในครัวเรือน ได้แก่ กระบุง กระบาย ตะกร้า กะโล่ กระด้ง หมวกกะโล่ งอบ ตะแกรง กระซอน ปุ้งกี๋ กระจาด พัด

ประเภทเครื่องมือในการจับปลา ได้แก่ ข้อง (ข้องตั้ง ข้องลอย ข้องเป็ด) สุ่ม ไช ชะนาง ตุ่ม อีจู้

เครื่องมือในการเกษตรทั่วไปและอื่นๆ ได้แก่ คันหลาว คันฉาย หนาม คัน คราด ไม้คาน คันกระสุน นอกจากนี้ยังมีการใช้ไม้ไผ่ในการสร้างเรือนเครื่องผูกเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย และหังนาสำหรับเผื่อนา

ชาวบ้านยังมีภูมิปัญญาในการทอเสื่อกกขึ้นใช้เอง เนื่องจากพื้นที่มีหนอง น้ำขึ้นหลายแห่ง และจะมีต้นกกขึ้นอยู่ตามธรรมชาติ ชาวบ้านจึงนำกกมาทอเสื่อขึ้นใช้เองใน ครัวเรือน และขายให้กับเพื่อนบ้าน

ภูมิปัญญาด้านงานหัตถกรรมที่กล่าวมาข้างต้น ในปัจจุบันชาวบ้านไม่ได้ สร้างเครื่องมือเหล่านี้ขึ้นใช้แล้ว ตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมแบบทุนนิยม แต่ยังมีวิถีชีวิตแบบ เกษตรกรชาวนาเหล่านี้จึงไม่มีการผลิตเครื่องมือในการทำนาต่อไป

ส่วนงานจักสานนั้น ปัจจุบันพอจะมีให้เห็นอยู่บ้างในบางครอบครัวที่ยังมี การหาปลาเป็นอาหาร มีการสานเครื่องมือต่างๆ เช่น กระด้ง กระจาด ตะกร้า ข้อง เนื่องจากเครื่องมือ ใช้ในครัวเรือน ที่เคยเป็นเครื่องจักสาน ได้มีภาชนะที่เป็นอลูมิเนียมหรือพลาสติกเข้ามาแทนที่ ประกอบกับการมีตลาดนัดเข้ามาในหมู่บ้านทำให้เครื่องมือเหล่านี้หาซื้อได้ง่าย จึงไม่มีบ้านใดจัก

สานเครื่องใช้ไว้เองแบบสมัยก่อน อีกทั้งคนรุ่นใหม่ไม่ให้ความสำคัญกับเครื่องใช้เหล่านี้ จึงไม่มีการสืบสานการจักสานเช่นเดียวกับการที่ไม่มีการจักสานเครื่องจับปลาหรือมีการสร้างงานที่น้อย เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เกิดขึ้น (คณะอนุกรรมการดำเนินงานและประสานงานวันอนุรักษ์มรดกไทย 2541: 39-40)

ข้อมูลด้านการเกษตร ปี 2550

ด้านเกษตร

- พื้นที่นา	9,098	ไร่
- พื้นที่สวน	3,200	ไร่
- ไร่นาสวนผสม	320	ไร่
- พืชผัก	80	ไร่
- ท้ายอยู่อาศัย	1,890	ไร่
- แหล่งน้ำ	1,020	ไร่

ด้านสถาบันเกษตร

กลุ่มเกษตรทำนาหนองแสง 1 กลุ่ม จำนวน 101 คน

กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรกร ได้แก่

- กลุ่มแม่บ้านเกษตรบ้านศรีมงคล สมาชิก 35 คน
- กลุ่มแม่บ้านเกษตรบ้านโคกกระชาย สมาชิก 41 คน
- กลุ่มแม่บ้านเกษตรบ้านสันป่าตึง สมาชิก 15 คน
- กลุ่มแม่บ้านเกษตรบ้านเนินหินแร่ สมาชิก 15 คน
- กลุ่มแม่บ้านเกษตรบ้านบึงเข้ สมาชิก 25 คน

กลุ่มยุวเกษตรกร จำนวน 1 กลุ่ม สมาชิก 10 คน

กลุ่มเกษตรธรรมชาติ จำนวน 1 กลุ่ม สมาชิก 37 คน

กิจกรรมพัฒนาชุมชนดีเด่น

1. กิจกรรมศูนย์พัฒนาเด็กเล็กดีเด่น

ตำบลหนองแสงมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 แห่ง ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 9 บ้านเหล่าเดิน จัดตั้งเมื่อเดือนมีนาคม 2524 ปัจจุบันมีเด็กเข้ารับการเลี้ยงดู 27 คน ครูผู้ดูแลเด็ก 1 คน

2. กิจกรรมคณะกรรมการพัฒนาสตรีตำบล

กิจกรรมของกลุ่มสตรี

1. ทำไม้กวาด หมู่ที่ 8 ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากประชาสงเคราะห์ เป็นเงิน

55,000 บาท

2. เย็บเสื้อโหล หมู่ที่ 2 ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการพัฒนาจังหวัด
3. จัดทำสนามเด็กเล็ก ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนจังหวัด

นครนายก

3. กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตดีเด่น

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตหมู่ที่ 1 บ้านคลองคล้า จัดตั้งเมื่อวันที่ 31 มกราคม 2529 สมาชิกก่อตั้ง 42 คน สมาชิกปัจจุบัน 39 คน เงินสะสมสะสม 88,760 คน

4. งานพัฒนาเยาวชน

กิจกรรมทางศูนย์เยาวชนตำบล

- กิจกรรมลานกีฬาต้านยาเสพติด
- กิจกรรมสาธารณประโยชน์ เช่น พัฒนาหมู่บ้าน/ตำบล
- ดำเนินการก่อสร้างอาคารศูนย์เยาวชนตำบล 1 แห่ง

5. กิจกรรมครอบครัวพัฒนาดีเด่น

นางปึกษา แสงทรัพย์ บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 7 ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก สามีชื่อ นายสว่าง แสงทรัพย์ บุตร 2 คน นายวิจักขณ์ แสงทรัพย์ และนางสาวพนิดา แสงทรัพย์

บทบาทหน้าที่งานพัฒนาชุมชน

1. ดำรงตำแหน่ง อาสาพัฒนาชุมชน (อช.)
2. ดำรงตำแหน่ง คณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้าน (กพสม.)
3. ดำรงตำแหน่ง คณะกรรมการพัฒนาสตรีตำบล (กพสด.)
4. ดำรงตำแหน่ง คณะกรรมการอำนวยการกลุ่มออมทรัพย์

6. กิจกรรมผู้นำ อช. ดีเด่น

ผู้นำ อช. ตำบลหนองแสง มี 2 คน แยกเป็นหญิง 1 ชาย 1 คือ

1. นายประวิติ อาจเลิศ อายุ 50 ปี บ้านเลขที่ 24 หมู่ที่ 2 ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

2. นางสมหมาย พรหมเลิศ อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 120 หมู่ที่ 2 ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

1. สถิติเพลิงไหม้ในรอบปี จำนวน - ครั้ง
2. ความสูญเสียจากเพลิงไหม้ - คน - บาท
3. รดับเพลิงขนาดเล็ก จำนวน 1 คัน

4. รดบรทุกน้ำ	จำนวน - คัน
5. ถังดับเพลิง	จำนวน 9 ถัง

ข้อมูลหมู่บ้านในตำบลหนองแสง

หมู่ที่ 1 บ้านคลองคล้า				
ประชากร	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
	170	185	355	85

ประวัติความเป็นมา

แต่เดิมหมู่บ้านนี้มีลำคลองไหลผ่านมีต้นคล้าขึ้นอยู่เต็มตามลำคลอง จึงเรียกบ้านคลองคล้า แต่เดิมมีโรงเรียนประถมศึกษาอยู่ 1 โรงเรียน คือ โรงเรียนวัดศรีมงคล แต่ยุบเลิกโรงเรียนไปแล้ว

สถานที่สำคัญ คือ วัดศรีมงคล มีพระสงฆ์ จำนวน 5 รูป

การคมนาคม ถนนลาดยาง 1 เส้น คอนกรีต 2 เส้น ดูกัง 3 เส้น

สระน้ำสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

คลองสาธารณะ จำนวน 2 แห่ง

โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 2 แห่ง

ร้านค้าในหมู่บ้าน จำนวน 4 ร้าน

ไฟฟ้าสาธารณะ มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

ประปาสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ลานอเนกประสงค์ จำนวน 1 แห่ง

ที่อ่านหนังสือพิมพ์ จำนวน 1 แห่ง

กลุ่มอาชีพ ทำขนม ทำนา เลี้ยงสัตว์

อาชีพ ทำนาทำสวน รับจ้าง

ปัญหาและอุปสรรคของหมู่ที่ 1 บ้านคลองคล้า

1. ขาดแคลนน้ำทำการเกษตรในฤดูแล้ง
2. ถนนในหมู่บ้านบางส่วนเป็นถนนดินไม่สะดวกต่อการคมนาคม
3. ประชาชนส่วนใหญ่มีหนี้สิน

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1. เชื่อมต่อเข้าคลองส่งน้ำเชื่อมคลองท่าด่านเข้าหมู่บ้าน
2. สร้างถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้านให้ต่อเนื่อง

3. อบรมให้ความรู้โดยใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตาม “ยุทธศาสตร์ อยู่ดีมีสุข”
หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง , องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครนายก
2. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง
3. ฝ่ายปกครอง , เกษตรตำบล , องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

หมู่ที่ 2 บ้านโคกกระชาย

ประชากร	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
	180	236	416	134

ประวัติความเป็นมา

เป็นหมู่บ้านที่มีแม่น้ำไหลผ่าน ผู้เฒ่าเล่าว่าแต่เดิมนั้นมีเรือสินค้าเข้ามาค้าขายกัน แต่ต่อมาน้ำขึ้นเงินจึงใช้สัญจรไม่ได้ มีทนายชาวเป็นทางอยู่ริมคลอง จึงเรียกบ้านโคกกระชาย โดยเพี้ยนเสียงมาจากโคกกับทราย แต่เดิมมีโรงเรียนอยู่ 1 โรงเรียน คือ โรงเรียนวัดชุมข้าว แต่ยุบเลิกโรงเรียนไปแล้ว

สถานที่สำคัญ คือ วัดโพธิ์ศรี ศาลเจ้าพ่อกระเเคด วัดชุมข้าว มีพระสงฆ์ จำนวน 4 รูป
วัดกลางโสภา มีพระสงฆ์ จำนวน 3 รูป

การคมนาคม ถนนลาดยาง 1 เส้น คอนกรีต 1 เส้น

โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 2 แห่ง

สระน้ำสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ประปาสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ไฟฟ้าสาธารณะ มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

คลองสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ร้านค้าในหมู่บ้าน จำนวน 3 ร้าน

ลานอเนกประสงค์ จำนวน 1 แห่ง

กลุ่มอาชีพ ไม้กวาด เห็ด สัตว์เลี้ยง ควาย เป็ด ไก่ อาชีพ การเกษตร ทำนาอาชีพ ทำนา
ทำสวน รับจ้าง

หมู่ที่ 3 บ้านหนองหัวลิงใน

ประชากร	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
	164	185	349	129

ประวัติความเป็นมา

เดิมเป็นหมู่บ้านที่มีต้นหัวลิงขึ้นอยู่ทั่วไปตามริมหนองน้ำ จึงเรียกบ้านหนองหัวลิง ต่อมามีการแยกหมู่บ้านออกเนื่องจากเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่จึงใช้บ้านหนองหัวลิงในแต่บัดนั้น แต่เดิมมีโรงเรียนอยู่ 2 โรงเรียน คือมัธยม น.ว.ก. 3 และโรงเรียนประถมศึกษาโรงเรียนบ้านหนองหัวลิง ยุบเลิกไปแล้ว

สถานที่สำคัญ คือ วัดหนองหัวลิงใน มีพระสงฆ์ จำนวน 3 รูป และเป็นที่ตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล

หนองแสง และสถานีตำรวจชุมชน

การคมนาคม ถนนลาดยาง 1 เส้น คอนกรีต 1 เส้น

ไฟฟ้าสาธารณะ มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

ประปาสาธารณะ จำนวน 2 แห่ง

โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

สระน้ำสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

คลองสาธารณะ จำนวน 2 แห่ง

ร้านค้าในชุมชน จำนวน 3 ร้าน

ลานอเนกประสงค์ จำนวน 1 แห่ง

ที่อ่านหนังสือพิมพ์ จำนวน 1 แห่ง

กลุ่มอาชีพ เลี้ยงไก่ สัตว์เลี้ยง วัว ควาย

อาชีพ รับราชการ ทำนา

ปัญหาและอุปสรรคของหมู่ที่ 3 บ้านหนองหัวลิงใน

1. ถนนในหมู่บ้านบางส่วนเป็นถนนดินไม่สะดวกต่อการคมนาคม
2. เด็กด้อยโอกาสบางรายขาดการช่วยเหลือ

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1. สร้างถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้านให้ต่อเนื่อง
2. ขอให้องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสงช่วยเหลือเด็กด้อยโอกาส

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

2. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

หมู่ที่ 4 บ้านเนินหินแร่

ประชากร	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
	329	351	680	194

ประวัติความเป็นมา

มีผู้เฒ่าเล่าว่าแต่เดิมมีบ้านที่เป็นหิน โผล่อยู่ทั่วไป และมักมีฟ้าผ่าลงมาบ่อย ๆ จึงมีความเชื่อกันว่าในหินนั้นมีแร่ อยู่จึงเรียกว่าบ้านหินแร่ ตั้งแต่นั้นมา

สถานที่สำคัญ คือ โรงเรียนวัดเนินหินแร่ เปิดสอนชั้นอนุบาล- ป.6 จำนวนนักเรียน ชาย 53 คน หญิง 49 คน รวม 102 คน ครูจำนวน ชาย 3 คน หญิง 7 คน รวม 10 คน และวัดเนินหินแร่ มีพระสงฆ์ จำนวน 4 รูป

การคมนาคม ถนนลาดยาง 1 เส้น คอนกรีต 2 เส้น

โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ไฟฟ้าสาธารณะ มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

ประปาสาธารณะ จำนวน 3 แห่ง

สระน้ำสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

คลองสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ลานอเนกประสงค์ จำนวน 2 แห่ง

ที่อ่านหนังสือพิมพ์ จำนวน 1 แห่ง

กลุ่มอาชีพ ทำขนม เย็บผ้า กลุ่มกะลา กลุ่มน้ำยาอเนกประสงค์ กลุ่มผ้าไม้ปักชำ

ร้านค้าในชุมชน จำนวน 4 ร้าน

อาชีพ ทำนา รับราชการ รับจ้าง ไร่นาสวนผสม ช่างยนต์

ปัญหาและอุปสรรคของหมู่ที่ 4 บ้านเนินหินแร่

1. ถนนในหมู่บ้านบางส่วนเป็นถนนดินไม่สะดวกต่อการคมนาคม
2. ขาดการส่งเสริมด้านการตลาดของกลุ่มอาชีพ
3. ประชาชนขาดการส่งเสริมด้านศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรม

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1. สร้างถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้านให้ต่อเนื่อง
2. ส่งเสริมด้านการตลาดให้กับกลุ่มอาชีพและบรรณรักษ์ช่วยกันซื้อผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพต่างๆ

อาชีพต่างๆ

3. ให้ประชาชนรณรงค์ลดละเลิกอบายมุข ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง
หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง
2. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง
3. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

หมู่ที่ 5 บ้านหนองแสง

ประชากร	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
	123	152	275	84

ประวัติความเป็นมา

ประวัติและความเป็นมาจากคำบอกเล่าของผู้คนว่า สมัยก่อนมีหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ใกล้หมู่บ้าน มีต้นแสงขนาดใหญ่อยู่ริมหนองน้ำ จึงเรียกว่าบ้านหนองแสง แต่เดิมมีโรงเรียนประถมศึกษา เปิดสอน ป.1-ป.6 แต่ต่อมาได้ยุบเลิกกันไปแล้ว

สถานที่สำคัญ คือวัดหนองตะเคียนทอง มีพระสงฆ์ จำนวน 6 รูป

การคมนาคม ถนนลาดยาง 1 เส้น คอนกรีต 2 เส้น

โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ไฟฟ้าสาธารณะ มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

สระน้ำสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

คลองสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ประปาสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ร้านค้าในชุมชน จำนวน 5 ร้าน

ลานอเนกประสงค์ จำนวน 1 แห่ง

ที่อ่านหนังสือพิมพ์ จำนวน 1 แห่ง

กลุ่มอาชีพ เลี้ยงไก่

อาชีพ ทำนา ทำสวน รับจ้าง เลี้ยงสัตว์

ปัญหาและอุปสรรคของหมู่ที่ 5 บ้านหนองแสง

1. ขาดแคลนที่อยู่อาศัย

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1. อยากให้องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง จัดหาที่ว่างเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง , ผู้ใหญ่บ้าน

หมู่ที่ 6 บ้านสันป่าดง

ประชากร	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
	93	101	194	61

ประวัติความเป็นมา

มีผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่าแต่เดิมเป็นชนเผ่าขนาดใหญ่ มีต้นไม้อายุอยู่มากมาย มีเสียงลั่นจากต้นไม้ในป่าประจำจึงเรียกว่าบ้านป่าลั่น ต่อมาเมื่อมีคนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานก็มีการถางป่าที่รกร้างออก จึงเรียกขานจากเสียงป่าลั่นเดิม เป็นบ้านสันป่าดง

สถานที่สำคัญ คือ ศาลาอเนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน เป็นที่จัดกิจกรรมของคนในหมู่บ้าน

การคมนาคม ถนนลาดยาง 1 เส้น คอนกรีต 2 เส้น

โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ไฟฟ้าสาธารณะ มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

ประปาสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

คลองสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง (พื้นที่ หมู่ที่ 5)

ร้านค้าในชุมชน จำนวน 2 ร้าน

ลานอเนกประสงค์ จำนวน 1 แห่ง

ที่อ่านหนังสือพิมพ์ จำนวน 1 แห่ง

กลุ่มอาชีพ ไข่เค็ม ข้าวสาร

อาชีพ ทำนา ทำสวน รับจ้าง เลี้ยงสัตว์

ปัญหาและอุปสรรคของหมู่ที่ 6 บ้านสันป่าดง

1. ผู้ด้อยโอกาสบางรายขาดความช่วยเหลือ
2. ขาดเงินทุนทำกิน
3. ขาดการดูแลปรับปรุงคุณภาพดินและน้ำที่ใช้ในการเกษตรไม่เพียงพอต่อความต้องการ

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1. ให้องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสงเข้าช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส
2. ส่งเสริมงบประมาณในการประกอบอาชีพ
3. ของบประมาณในการปรับปรุงคุณภาพของดิน

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

2. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

3. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

หมู่ที่ 7 บ้านหนองหัวลิงนอก				
ประชากร	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
	102	104	206	65

ประวัติความเป็นมา

เป็นหมู่บ้านที่ติดกันกับบ้านหนองหัวลิงในมีต้นหัวลิงขึ้นอยู่หนาแน่น เป็นป่าล้อมรอบ หมู่บ้านอีกป่าหนึ่ง จึงเรียกกันว่า บ้านหนองหัวลิงนอก มี

สถานที่สำคัญ คือ วัดโพธิ์ทอง มีพระสงฆ์ จำนวน 3 รูป

ไฟฟ้าสาธารณะ มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

ประปาสาธารณะ ใช้ร่วมกับหมู่ 3

การคมนาคม ถนนลาดยาง 1 เส้น คอนกรีต 4 เส้น

ลานอเนกประสงค์ จำนวน 1 แห่ง

ที่อ่านหนังสือพิมพ์ จำนวน 1 แห่ง

คลองสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

กลุ่มอาชีพ ไม้กวาด เลี้ยงไก่ ทำนาทำสวน

อาชีพ เลี้ยงสัตว์ ทำนา รับจ้าง

ปัญหาและอุปสรรคของหมู่ที่ 7 บ้านหนองหัวลิงนอก

1. น้ำประปาที่ใช้ร่วมกับหมู่ที่ 3 น้ำไหลเป็นครั้งคราว จึงอยากใช้น้ำประปาดำบลหมู่ที่ 5

2. ทางสาธารณะสายตะวันตกวัดโพธิ์ทอง และ ริมทางไปสะพานข้ามคลองตะคร้อ

ขาดไฟฟ้ารายทาง

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1. ขยายแนวเขตประปา เพื่อใช้น้ำประปาหมู่ที่ 5

2. ให้องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง ขอดัดตั้งไฟฟ้าริมทาง

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง , กลุ่มผู้ใช้น้ำประปาหมู่ที่ 5

2. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง , การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคอำเภอปากพลี

หมู่ที่ 8 บ้านบึงเข้

ประชากร	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
	161	171	332	76

ประวัติความเป็นมา

ตามคำบอกเล่ากันมาว่าบริเวณหมู่บ้านแห่งนี้มีลักษณะเป็นที่ลุ่ม มีหนองน้ำ เป็นที่อยู่ของสัตว์น้ำบางชนิด มีผู้พบเห็นจระเข้ในหนองน้ำแห่งนี้ ชาวบ้านจึงเรียกกันแต่เดิมว่า บ้านบึงเข้ มาจนถึงปัจจุบัน

สถานที่สำคัญ คือ วัดบ้านบึงเข้ และปัจจุบันวัดบ้านบึงเข้ได้ไปอยู่ในเขตตำบลหินตั้ง หมู่ที่ 7 อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ส่วนวัดที่ 2 คือ วัดป่าศรีถาวรนิมิต แต่เดิมเป็นจุดตั้งสถานถาวรนิมิตและปัจจุบันได้ตั้งเป็นวัดป่าศรีถาวรนิมิต มีพระสงฆ์ จำนวน 10 รูป เณร 1 รูป มีโรงเรียน 1 โรงเรียน คือ โรงเรียนบ้านบึงเข้ เปิดสอนตั้งแต่อนุบาล- ม.3 ปัจจุบันวัดป่าศรีถาวรนิมิตได้สงเคราะห์เปิดอนุบาล 3-5 ขวบ

การคมนาคม ถนนลาดยาง 2 เส้น คอนกรีต 2 เส้น

โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ไฟฟ้าสาธารณะ มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

ประปาสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

คลองสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ร้านค้าในชุมชน จำนวน 5 ร้าน

ลานอเนกประสงค์ จำนวน 1 แห่ง

ที่อ่านหนังสือพิมพ์ จำนวน 1 แห่ง

กลุ่มอาชีพ ทำขนม ไม้กวาด ทอพรหม

อาชีพ ทำนา ทำสวน รับจ้าง เลี้ยงสัตว์

ปัญหาและอุปสรรคของหมู่ที่ 8 บ้านบึงเข้

1. น้ำท่วมขังในฤดูฝน การระบายน้ำไม่สะดวก การคมนาคมไม่สะดวก
2. เสี่ยงตามสายชำรุดทั้งระบบ

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1. วางท่อระบายน้ำข้างถนน
2. ของบประมาณซ่อมแซมระบบเสี่ยงตามสาย

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

2. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง

หมู่ที่ 9 บ้านเหล่าเค็น

ประชากร	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
	245	259	504	147

ประวัติความเป็นมา

ผู้เฒ่าเล่าว่าเดิมเป็นที่ราบเป็นเนินขนาดใหญ่ ไกลจากการคมนาคม มีผู้คนอพยพมาอยู่เป็นหมู่บ้าน จึงเรียกว่าบ้านเหล่าเค็น

สถานที่สำคัญ คือ ศูนย์เด็กเล็กบ้านเหล่าเค็น มีสำนักสงฆ์ 1 แห่ง พระสงฆ์ จำนวน 5 รูป เณร 1 รูป

การคมนาคม ถนนลาดยาง 1 เส้น คอนกรีต 4 เส้น ถนนลูกรัง 4 เส้น

ไฟฟ้าสาธารณะ มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

ประปาสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ลานอเนกประสงค์ จำนวน 1 แห่ง

ที่อ่านหนังสือพิมพ์ จำนวน 1 แห่ง

คลองสาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 1 แห่ง

ร้านค้าในชุมชน จำนวน 6 ร้าน

กลุ่มอาชีพ เลี้ยงไก่ ไม้กวาด สัตว์เลี้ยง หมู กล้วย ไข่ วัว

อาชีพ ไม้ไผ่ ส้มโอ อาชีพ ทำนา เพาะชำต้นไม้

ปัญหาและอุปสรรคของหมู่ที่ 9 บ้านเหล่าเค็น

1. น้ำที่ใช้ในการเกษตรไม่เพียงพอต่อความต้องการ
2. ขาดงบประมาณในการสนับสนุนกลุ่มอาชีพ

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1. วางท่อส่งน้ำจากเขื่อนคลองท่าด่านเข้าหมู่บ้าน เพื่อใช้ในการเกษตร
2. จัดงบประมาณและวิทยากรอบรมและสนับสนุนอาชีพให้แก่ชาวบ้านผู้สนใจ

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง
2. องค์การบริหารส่วนตำบลหนอง

7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

“ข้าว” เป็นอาหารสำคัญในสังคมไทย เป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดของชีวิต ข้าวยังเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้ในการส่งออกให้กับประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันไทยเป็นผู้ส่งออกข้าวอันดับหนึ่งของโลก รองลงมาคือ เวียดนาม โดยไทยส่งออกข้าวได้ประมาณปีละ 7-8 ล้านตัน มูลค่าเฉลี่ย 83,409 ล้านบาท (<http://www.thaifita.com>) 31/05/53 และในการประชุมข้าวโลก 2009 หรือ “World Rice Conference 2009” ที่เมืองเซบู ประเทศฟิลิปปินส์ ผลการตัดสินใจที่น่าสนใจคือ “ข้าวหอมมะลิ” จากประเทศไทย ภายใต้ตราสินค้า “ข้าวตราฉัตรทอง” สามารถคว้ารางวัลชนะเลิศ “ข้าวที่ดีที่สุดในโลก” มาได้ (<http://dna.kps.ku.ac.th>) 31/05/53 จึงนับว่าข้าวไทยมีความสำคัญต่อสังคมไทยมาก นักวิจัยหลายท่านสนใจศึกษาค้นคว้าและทำการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องข้าวและพิธีกรรมต่างๆในการทำนาโดยเฉพาะ เช่น

เอี่ยม ทองดี (2537: 22-23) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาไว้สรุปได้ว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยหรือวัฒนธรรมไทย มีวัตถุประสงค์และแนวทางเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร และเพื่อความเป็นสวัสดิมงคลตลอดถึงความอยู่เย็นเป็นสุขของคน พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาเป็นการปฏิบัติการประการหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เพื่อให้เกิดภาวะเหมาะสมทางนิเวศวิทยา เพื่อให้การอยู่ร่วมกันของธรรมชาติดังกล่าว พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาเป็นเครื่องปลดปล่อยจิตวิญญาณจากพันธนาการต่างๆ อันได้แก่ ความกลัว ความชั่วร้าย ความโหดร้าย ความเจ็บป่วย ความทุกข์ทรมาน ความเศร้าโศก ฯลฯ สู่วิถีความเป็นอิสราภาพ เสรีภาพ ภราดรภาพ สันติสุข ความร่าเริง ความมั่นคง ความกล้าหาญ ความสุขสบาย ฯลฯ ของชีวิตชาวนา พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาเป็นสัญลักษณ์แสดงวิวัฒนาการด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมส่วนหนึ่งยุคหนึ่งของมนุษยชาติ ซึ่งเป็นหลักฐานให้ศึกษาค้นคว้ากระบวนการต่างๆทางพฤติกรรมกรรมแสวงหาอาหารและส่วนหนึ่งของเรื่องราวความเป็นมาของมนุษย์ที่สำคัญยิ่ง

เอี่ยม ทองดี(2541: 126-134) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมได้สรุปว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาเมื่อพิจารณาลักษณะการประกอบพิธีกรรมสามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. พิธีกรรมส่วนครอบครัว หมายถึงพิธีกรรมที่จัดขึ้นภายในครอบครัว โดยมีบุคคลในครอบครัวหรือหมอปิธีมาประกอบให้ก็ได้ จัดขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์ เป็นสิริมงคลต่อครอบครัว เช่น พิธีแรกไถ พิธีสู่วัณษาข้าว พิธีปลูกข้าวตาแฮก เป็นต้น

2. พิธีกรรมส่วนชุมชนหรือสังคม หมายถึงพิธีกรรมที่ชุมชนร่วมกันจัดขึ้นภายในชุมชน เป็นพิธีที่จัดเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืช ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความอยู่ดี

กินดีปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ พิธีกรรมที่ชาวบ้านร่วมกันจัดขึ้นเรียกว่าพิธีราษฎร์ เช่น พิธีขอฝน พิธีเลี้ยงผีปู่ตา พิธีกองข้าว พิธีลาซัง เป็นต้น ถ้าเป็นพิธีหลวงหรือราชพิธี เช่น พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีชานเทาะห์ เป็นต้น

ปรานี วงษ์เทศ (2541: 189-190) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมการทำนาโดยสรุปได้ว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนามีความมุ่งหมายเพื่อให้ข้าวมีความอุดมสมบูรณ์จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมทั้งหมดมีจุดประสงค์หลักของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวแสดงให้เห็นถึงวิถีแก้ปัญหาของชาวบ้านที่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นในการแก้ปัญหาเรื่องความอยู่รอดพิธีกรรมเดิมของสังคมไทยเป็นเรื่องของความพยายามจะติดต่อกับอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยเชื่อว่าอำนาจเหนือธรรมชาติจะมีอิทธิพลต่อผลผลิตต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นวิธีการทางไสยศาสตร์ ต่อมาเมื่อมีการรับพุทธศาสนาหรือศาสนาฮินดูเข้ามาแล้วมีการทำนาผสมผสานกันจนพิธีกรรมที่เป็นของชาวบ้านหลายๆวิธีได้มีการปรับไปเป็นพระราชพิธี จะเห็นได้ในพระราชพิธี 12 เดือน ซึ่งทางราชสำนักนำไปปรับเป็น พิธีกรรมของหลวง พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาทั้งหมดนั้นจริงๆแล้วเป็นพิธีที่ทำขึ้นตามฤดูกาล ซึ่งสัมพันธ์กับการเพาะปลูก และปัญหาใหญ่ที่สุดของการทำนาคือปัญหาเรื่องน้ำฝน เพราะการทำนาในสังคมไทยในอดีตจำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติ ดิน ฟ้า อากาศ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้จึงจำเป็นต้องอาศัยไสยศาสตร์ที่จะเรียกผีสงเทวดาให้มาช่วยปัดเป่าจัดภัยอันตรายต่างๆและวิธีการที่ทำกันคือการเช่นสรวงบูชาอำนาจลี้ลับเหนือธรรมชาติ

งามพิศ สัตย์สงวน (2541: 77-99) ได้กล่าวถึงความเชื่อและพิธีกรรมการทำนาของคนไทยไว้สรุปได้ว่า การทำนามีขั้นตอนหลายขั้นตอน ตั้งแต่ก่อนเพาะปลูกข้าวต้องมีการเตรียมปรับดินในนา ก่อนเริ่มทำแปลงตกกล้าต้องมีการไถแปร เมื่อเริ่มหว่านหรือถอนกล้าไปปักดำต้องรองนข้าวโตจึงเริ่มเก็บเกี่ยว เป็นต้น จึงทำให้เกิดความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาหลายอย่าง ความเชื่อและพิธีกรรมที่สำคัญๆ มีดังนี้

ความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพคนไทยโบราณเชื่อว่าข้าวเป็นสิ่งมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง และเชื่อว่าแม่โพสพ เป็นเทพธิดารักษาข้าวและเอื้ออำนวยต่อการทำนา ดังนั้นชาวนาจึงทำพิธีบวงสรวงต่อแม่โพสพในลักษณะต่างๆอยู่อย่างสม่ำเสมอตั้งแต่ก่อนเริ่มไถหว่านไปจนถึงหลังเก็บเกี่ยว เพื่อแสดงความเคารพและระลึกถึงบุญคุณของ แม่โพสพ

พิธีบุญกลางบ้านพิธีนี้จะจัดให้มีขึ้นในราวปลายเดือนห้าถึงเดือนเจ็ดก่อนที่จะมีการปรับดินหรือทำนา ชาวนาจะจัดให้มีงานทำบุญขึ้นที่กลางหมู่บ้าน โดยชาวนาในหมู่บ้านเป็นเจ้าภาพร่วมกัน มีการจัดอาหารคาวหวานไปถวายพระสงฆ์ตรงบริเวณที่เป็นแหล่งกลางของหมู่บ้านเป็นการทำบุญเพื่อรำลึกถึงบุญคุณของพระภูมิเจ้าที่ที่ได้ช่วยให้การทำนาประสบผลสำเร็จด้วยดี

พิธีขอฝนพิธีนี้จัดให้มีขึ้นเนื่องจากชาวนาเห็นว่าการทำนาให้ได้ผลดีขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญยิ่งคือฝนแต่ปรากฏว่าบางปีฝนไม่ตกตามฤดูกาลหรือปริมาณน้ำฝนไม่เพียงพอต่อการทำนา ชาวนาในท้องถิ่นต่างๆจึงมักจะจัดให้มีพิธีขอฝน ซึ่งอาจจะมีชื่อเรียกและการปฏิบัติที่แตกต่างกันไปบ้างในแต่ละท้องถิ่น เช่น ในภาคกลางจะมีพิธีแห่นางแมว ในภาคอีสานจะมีพิธีขอฝนหลายอย่าง เช่น พิธีเต้าแม่ นางข้อง พิธีเต้าแม่ นางคัง พิธีเต้าแม่ นางแมว พิธีบุญบั้งไฟ ฯลฯ ในภาคเหนือจะมีพิธีแห่พระเจ้าฝนแสนห่า เป็นต้น

พิธีแรกนา พิธีนี้มีมาแต่ครั้งโบราณ เป็นพิธีที่เชื่อว่ารับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งนับถือบูชาเทพเจ้าต่างๆ โดยเฉพาะเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับฝน ลม แม่น้ำ แผ่นดิน และข้าว ชาวนาจึงจัดให้มีพิธีบูชาเทพเจ้าประจำสิ่งต่างๆ ดังกล่าว ได้แก่ พระवरुณ พระวายุ พระคงคา พระธรณี และพระแม่โพสพ ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับการทำนาโดยเฉพาะ เพื่อเป็นการวิงวอนขอร้องให้เทพเจ้าเหล่านั้นได้ช่วยดูแลต้นข้าวให้เจริญงอกงามและให้ผลอุดมสมบูรณ์ พิธีแรกนามีทั้งที่เป็นพิธีหลวงคือพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และที่เป็นพิธีราษฎร์ตามท้องถิ่นต่างๆ เช่น พิธีแฮกนา พิธีทำขวัญคอก เป็นต้น

เขาวนุช เวศร์ภาดา และวันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์ (2541: 51) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาของคนไทยโดยสรุปได้ว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนามีความสำคัญต่อชาวนามาก เพราะเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของชาวนาโดยตรงชาวนาจึงจัดให้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาต่อเนื่องกันตลอดปีโดยจัดในทุกขั้นตอนของการเพาะปลูกซึ่งพอจำแนกได้เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

พิธีกรรมในช่วงก่อนการเพาะปลูก พิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการบวงสรวงบูชาแม่โพสพ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และวิญญาณบรรพบุรุษ ให้ช่วยอำนวยความสะดวกในการทำนา และช่วยคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สินของผู้ปฏิบัติพิธีกรรมในช่วงก่อนการเพาะปลูก เช่น พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีขอฝน พิธีแห่นางแมว พิธีบุญบั้งไฟ เป็นต้น

พิธีกรรมในช่วงเพาะปลูกพิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อบวงสรวงและบนบานแก่เทพเจ้าเพื่อขอให้การปลูกข้าวดำเนินไปด้วยดี ปราศจากอันตรายต่างๆ พิธีในช่วงเพาะปลูก เช่น พิธีแรกไถ พิธีเลี้ยงผีตาแฮก พิธีแรกดำนา พิธีปักข้าวตาแฮก เป็นต้น

พิธีกรรมในช่วงบำรุงรักษาพิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข้าวเจริญงอกงาม ปลอดภัยจากศัตรูพืชต่างๆ พิธีในช่วงบำรุงรักษา เช่น พิธีใส่ปุ๋ย พิธีปักตาเหลว พิธีสวดสังเคาะห์ พิธีรับขวัญแม่โพสพ พิธีไล่หนูไล่นก เป็นต้น

เขาวนุช เวศร์ภาดา และวันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์ (2541: 73) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาของชาวนาในภาคใต้โดยสรุปได้ว่าชาวนาในภาคใต้มีการสืบทอดพิธีกรรม

เกี่ยวกับการทำนาหลายอย่างมาตั้งแต่อดีตเช่นเดียวกัน ก่อนเพาะปลูกและก่อนลงมือไถชาวนาในภาคใต้จะมีพิธีทำขวัญคอก เพื่อความเป็นสิริมงคลในการนำควายที่ปล่อยออกไปหากินให้กลับเข้าไปอยู่ในคอก หลังพิธีแรกไถแล้วก็จะเริ่มไถตกลำก่อนนำข้าวไปหว่าน โดยจะมีการเอ่ยชื่อแม่โพสพ เพื่อบอกให้ท่านรู้ว่าจะนำข้าวของท่านไปทำเป็นพันธุ์ข้าวต่อไปหากเป็นนาคำก่อนลงมือปักดำจะมีการจัดเครื่องสังเวยบูชาศาลพระภูมิฯ และปักดำในนาที่แรกนาก่อนปักดำในแปลงอื่นต่อไป นอกจากนั้นในการป้องกันและปราบศัตรูข้าวแบบพื้นบ้านชาวนาจะนิยมใช้คาถาอาคมและไสยศาสตร์ในลักษณะต่างๆ มีการทำธงผ้ายันต์ปักไว้ในทุ่งนาเพื่อป้องกัน นก เพลี้ย และศัตรูข้าวอื่นๆ เป็นต้น

พิธีทำขวัญข้าว ชาวนาในภาคใต้จะจัดให้มีพิธีนี้ในช่วงประมาณเดือนธันวาคม เมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องชาวนาจะเริ่มทำขวัญข้าวซึ่งเรียกว่า“กตข้าว”โดยจะมีการกล่าวอันเชิญแม่โพสพแล้วนำเอาแป้งหอมและน้ำหอมทาตามใบข้าว 3 ถึง 7 กอ และมีการจัดขนมต่างๆเป็นเครื่องสังเวย เช่น ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ขนมถั่ว ขนมงา เป็นต้น เมื่อข้าวตกรวงใกล้เก็บเกี่ยวชาวนาก็จะทำพิธีรวบข้าว เมื่อเสร็จพิธีกรรมแล้วจึงใช้เครื่องมือเก็บเกี่ยวที่ชาวนาได้เรียกกันว่า “แกระ” เก็บข้าวจากต้นข้าว บางคนมีความเชื่อว่าหากใช้เกี่ยวเก็บเกี่ยวข้าวจะทำให้แม่โพสพ ไม่พอใจ และจะไม่ช่วยอำนวยผลในการทำนา

พิธีลาซัง พิธีนี้จัดขึ้นเพื่อแก้บนหรือสังเวยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคยบนบานมาก่อน และเพื่อให้การทำนาในปีต่อไปได้ผลดีที่อำเภอสาขบุรี จังหวัดปัตตานี จะจัดให้มีในช่วงเดือนหก ชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธในแถบอำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส เรียกประเพณีนี้ว่า ลัมซัง หรือพิธีกินพองข้าว หรือพิธีกินขนมจีน

พิธีกรรมในช่วงเกี่ยวเกี่ยวผลพิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองผลผลิตที่ได้จากการทำนา จะจัดขึ้นในช่วงฤดูกาลเกี่ยวเกี่ยว เช่น พิธีรวบข้าว พิธีแรกเกี่ยวข้าว พิธีปลงข้าว พิธีขนข้าวขึ้นยุ้ง ประเพณีตั้งลอมข้าว พิธีปิดยุ้ง พิธีเปิดยุ้ง เป็นต้น

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ (2521: 263-301) ทำการวิจัยเรื่อง การผลิตข้าวในภาคกลางตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2475) ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการปลูกข้าว ได้แก่ ที่ดิน แรงงานและปัจจัยอื่นๆและกล่าวถึงการผลิต เทคนิคการผลิต ตลอดจนการค้าข้าว ที่ดินในการปลูกข้าวมีอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งยังไม่มากนัก เนื่องจากผลิตเพื่อเลี้ยงชีพ ต่อมาเมื่อสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 จึงการมีผลิตข้าวเพื่อส่งออกมีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวมากขึ้นโดยวิธีการขุดคลองและการขยายพื้นที่เพาะปลูกจากชาวนาเอง โดยเพาะปลูกจากริมแม่น้ำแล้วค่อยๆขยายลึกไปจากแม่น้ำ ในการขยายพื้นที่เพาะปลูกยังมีเงื่อนไขเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งจะเป็นกรรมสิทธิ์ถาวร

และสิทธิครอบครองข้าวคราวซึ่งแรงงานเป็นปัจจัยการผลิตอีกอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญซึ่งส่วนใหญ่มีแรงงานจากภาคอีสานอพยพมารับจ้าง ส่วนปัจจัยอื่นๆ ได้แก่ พันธุ์ข้าว กระบือ อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้

การผลิตและเทคนิคในการผลิตข้าว ชาวนาเริ่มปลูกข้าว ตามความเหมาะสมของธรรมชาติ โดยเริ่มต้นจากการทำไร่นา แล้วพัฒนาไปเป็นนาหว่าน และนาดำ ในภายหลังการทำนาไร่โดยเริ่มถางป่า หรือพงหญ้า ด้วยการเผาในฤดูแล้ง เมื่อถึงฤดูฝนก็ใช้ไม้กระทุ้งดิน หยอดเมล็ดข้าว 2-3 เมล็ดต่อหลุม โดยจะทำได้ 2-3 ครั้ง แล้วก็ย้ายไปทำที่ใหม่ เพราะดินหมดความอุดมสมบูรณ์ เรียกว่า การทำนาประเภทเลื่อนลอย การทำนาหว่าน คือ นาที่ต้องการเพาะปลูกข้าวในที่นาที่เตรียมไว้ด้วยการปักดำโดยอาศัยน้ำฝน มีคันนาเพื่อเก็บกักน้ำและปล่อยน้ำ เทคนิคการผลิตยัง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก

ในเรื่องเกี่ยวกับการค้าข้าว ได้กล่าวว่า การค้าข้าวภายในประเทศ จะดำเนินการโดยโรงสีและพ่อค้าคนกลาง โรงสีเดิมนั้นเป็นครกกระเดื่อง และสากตำข้าว ต่อมาเปลี่ยนเป็นหินขัดข้าว และโรงสีข้าว โรงสีข้าวครั้งแรกเป็นของชาวตะวันตก และต่อมาได้ขายกิจการให้กับคนจีน การค้าข้าวส่วนใหญ่เป็นของชาวจีน โดยมีวิธีการ 2 อย่างคือ การแลกข้าวได้แก่การนำสิ่งของเครื่องใช้ที่ไม่มีในท้องถิ่นไปแลกกับข้าวของชาวนาและ การซื้อข้าว โดยการมีความสัมพันธ์กับชาวนา โดยเกิดจากการกู้ยืมเงิน และการตกข้าว คือ การให้ชาวนากู้ยืมเงินไปลงทุนแล้วค่อยขายข้าวให้กับเจ้าของเงิน ซึ่งเป็นการเอารัดเอาเปรียบชาวนามาก

สุวรรณ บัวทวน (2525: บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาทัศนคติต่อการยอมรับสิ่งใหม่ และลักษณะการยอมรับของใหม่ของชาวนาในจังหวัดขอนแก่น พบว่าแรงงานที่เกษตรกรได้รับข่าวสารเกี่ยวกับของใหม่มากที่สุดคือ สื่อบุคคลแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ ผู้นำภายในชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและผู้นำภายนอกชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของเกษตรอำเภอ

ปก แก้วกาญจน์ (2530: 98-112) ได้ทำการวิจัย เรื่องความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนชาวนาจากผลกระทบของการผลิตเพื่อขายในช่วง 2 ทศวรรษ พบว่าการพัฒนาการของระบบการผลิตของชุมชนชาวนาปัจจัยซึ่งเป็นสาเหตุให้ชาวนาต้องเปลี่ยนระบบการผลิตความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนชาวนาซึ่งเกิดจากการผลิตเพื่อขายรวมทั้งปัญหาและผลกระทบต่อวิถีชาวนาและเพื่อเป็นการเสนอข้อมูลและแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนาชุมชนแก่รัฐองค์กรของรัฐและเอกชน

จากการศึกษาพัฒนาการด้านการผลิตของชุมชนชาวนา แบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงคือ รูปแบบและโครงสร้างของการผลิตก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ.2398) ที่มีลักษณะการผลิตแบบปฐมภูมิ และค่อยพัฒนาเข้าสู่ระบบการผลิตแบบศักดินา ซึ่งมีจุดประสงค์ในการผลิตเพื่อบริโภค มี

วิธีการผลิตแบบง่าย ๆ ใช้เทคโนโลยีขั้นต่ำ ระยะที่ 2 คือช่วงหลังจาก พ.ศ.2398 ที่ไทยต้องเซ็นสนธิสัญญาเบาว์ริงเพื่อเปิดประตูการค้าในสมัยรัชกาลที่ 4 ระบบการผลิตและวิถีชีวิตของคนไทยได้เปลี่ยนไปอย่างมาก เพราะมีแรงกดดันจากภายนอก จุดประสงค์ในการผลิตค่อยๆเปลี่ยนไปเพื่อขายมากขึ้น และระยะที่ 3 เป็นรูปแบบ และโครงสร้างของการผลิตหลังจากเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติถึงปัจจุบัน ซึ่งมุ่งเน้นการผลิตเพื่อขาย ผลกระทบของระบบการผลิตเพื่อขาย ได้เปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม คือ

ด้านเศรษฐกิจ ชุมชนมีอาชีพหลากหลาย ประชาชนต้องดิ้นรนเพื่อให้ได้มาซึ่งเงินตรา เพื่อแลกเปลี่ยนกับปัจจัยยังชีพ และการศึกษา มีเวลาว่างน้อยลง ปัจจัยการผลิตเปลี่ยนจากการใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยธรรมชาติ เป็นปุ๋ยเคมี เปลี่ยนจากน้ำฝน และน้ำธรรมชาติ เป็นน้ำชลประทาน ใช้จ่ายปราบศัตรูพืช ใช้แรงงานจากเครื่องกล ซึ่งปัจจัยยังชีพอย่างเดิมชุมชนสามารถผลิตเองได้ แต่ปัจจุบันต้องพึ่งพาตลาดและสังคมภายนอก

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ ระบบการศึกษาแบบตะวันตก สินค้าอุตสาหกรรมประเภทต่างๆ การนำเทคโนโลยีใหม่ๆ มาใช้ในการผลิต ความสะดวกสบายของการคมนาคม อิทธิพลของสื่อมวลชน ระบบการเมืองของชาติ การกำหนดทิศทางของรัฐบาลปัญหาและผลกระทบของชาวนา คือ ขาดแคลนเงินทุน ที่จะต้องซื้อปุ๋ย ค่าแรงงาน ปัญหาด้านการตลาดและราคาพืชผลตกต่ำ ปัญหาความยากจน ซึ่งเกิดจากการเสียเปรียบในระบบความสัมพันธ์ทางการผลิต ขาดประสิทธิภาพในการผลิต การศึกษา การดำเนินชีวิตแบบบริโภคนิยม ปัญหาความรู้ในระบบทุนนิยม ขาดเทคนิคการผลิตที่ดี

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ (2535: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการเปลี่ยนบทบาทด้านการประกอบอาชีพของชาวนาชนบทอีสานแถบฝั่งบริเวณลุ่มน้ำ ในแต่ละชุมชนชาติพันธุ์ประกอบด้วยชาติพันธุ์ต่างๆ 5 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านไทยลาว บ้านไทยโคราช บ้านไทยโซ้ย บ้านไทยเขมรและบ้านไทยข่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพคือ ปัจจัยสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงนิเวศวิทยา การพัฒนาของรัฐ ส่วนการเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัว สถานการศึกษา และศาสนา ของชุมชนทั้งห้าแห่งเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ ในขณะที่สถาบันทางเศรษฐกิจ สาธารณสุข การพักผ่อนหย่อนใจเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

พลศักดิ์ จิรไกรศิริ (2533: 268-270) ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในวัฒนธรรมพื้นบ้านกับการพัฒนาชนบทอีสาน สรุปได้ว่าวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจดั้งเดิมเป็นไปในลักษณะของการพึ่งพาตนเองภายในหมู่บ้านต่อมาเปลี่ยนจากวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองมาเป็นการพึ่งพาซึ่งกันและกันภายในกลุ่ม ในเรื่องการบริการจากแหล่งทุนการเกษตรของรัฐ การรวมกลุ่มอาชีพ การเคลื่อนย้ายแรงงานรายได้และรายจ่าย มีรายได้หลักจากการเพาะปลูก รายได้รองจากการเลี้ยงสัตว์

การรับจ้างทั่วไปในท้องถิ่นและต่างถิ่นปัจจุบันรายได้จากการขายแรงงานเป็นรายได้หลัก
พฤติกรรมกรอุปโภคบริโภคกำลังเปลี่ยนแปลงไปในทางที่สะดวกสบายยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
วิทยุ โทรทัศน์ รอมอเตอร์ไซด์ ตู้เย็น กำลังเป็นที่นิยมกันทั่วไป

เอี่ยม ทองดี (2537: 18-22) ได้กล่าวว่า สังคมไทยเป็นสังคมกสิกรรมมาก่อนเดิม
ประชากรส่วนใหญ่นิยมเพาะปลูกข้าวเป็นหลักมาแต่โบราณข้าวเป็นทั้งพืชอาหารและพืชเศรษฐกิจ
หลักที่สำคัญที่สุด ข้าวมีความผูกพันกับคนไทยอย่างใกล้ชิด เรื่องราวของข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้อง
ด้วยข้าวจึงย่อมจะเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานกำหนดลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ให้เห็น
ได้อย่างชัดเจนซึ่งจะมีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนไทยหรือ
วัฒนธรรมไทยหรือวัฒนธรรมข้าวที่สังคมได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักให้เกิดความมั่นคงในชีวิตตลอด
ถึงความเป็นสวัสดิมงคล ความอยู่เย็นเป็นสุขของคนและสิ่งที่เกี่ยวข้อง